

MEDELTIDA KALKMÅLNINGAR I SKÅNES KYRKOR

AKADEMISK AFHANDLING

SOM FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD VID
LUNDS UNIVERSITET KOMMER ATT FRAMLÄGGAS TILL
OFFENTLIG GRANSKNING LÖRDAGEN DEN 3 DECEMBER
1904 KL. 10 F. M. Å LÄROSALEN N:o VI

AF

OTTO RYDBECK

FIL. LIC.

OTTO RYDBECK

MEDELTIDA
KALKMÅLNINGAR
I SKÅNES KYRKOR

LUND
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET
1904

INNEHÅLL.

I. Romanska målningar. p. 3.

Inhemska förutsättningar. Det kyrkliga väggmåleriets uppkomst. Förebilder för väggmåleriet. Olika epoker inom medeltida väggmåleriet i Skåne. Hvarifrån kommo våra första målare. England. Frankrike. Tyskland. Konstnärsnamn. Tekniken. Målningarnes förekomst i kyrkan. Donatorer. Lokala nyanser inom det äldsta nordiska måleriet. Infödda målare. Tidsbestämningar. Målningarnas ändamål.

II. Tidigt gotiska målningar. p. 42.

Målningar fr. denna tid relativt sällsynta. Ett nytt uppsving inom konsten. Hvalfslagningen. Tekniken. Komposition och ornamentik. Ämnesval. Tidsföljd inom Snårestadsgruppen. Målarne.

III. Sengotiska målningar. p. 56.

Målningarnas plats i kyrkan. Teknik. Ämnesval. Ornamentik. Målningarnas konstvärde. Inhemska målare. Förebilder. Donatorer. Tidsbestämningar. Hvalfslagning. Sammanfattning.

IV. Speciel afdelning. p. 84.

1. Romanska målningar.

Lunds domkyrka. Vinslöf. N. Strö. Knisslinge. Vä. Djurröd. Lyngsjö. Vestra Wram. Degeberga. Brösarp. Raflunda. Södra Mellby. Öfraby. Löderup. Söfvestad. Bjerresjö. Ystads klosterkyrka. Östraby. Brandstad. Stora Hammar. V. Tomarp. Silfåkra. Flädie. Fjellie. Wallkärra. Ståfvie. Lackalånga. Harlösa. Hammarlunda. Reslöf. Hörby. Hör. Asmundtorp. Vålinge. Väsby och Hesselunda. Norra Wram.

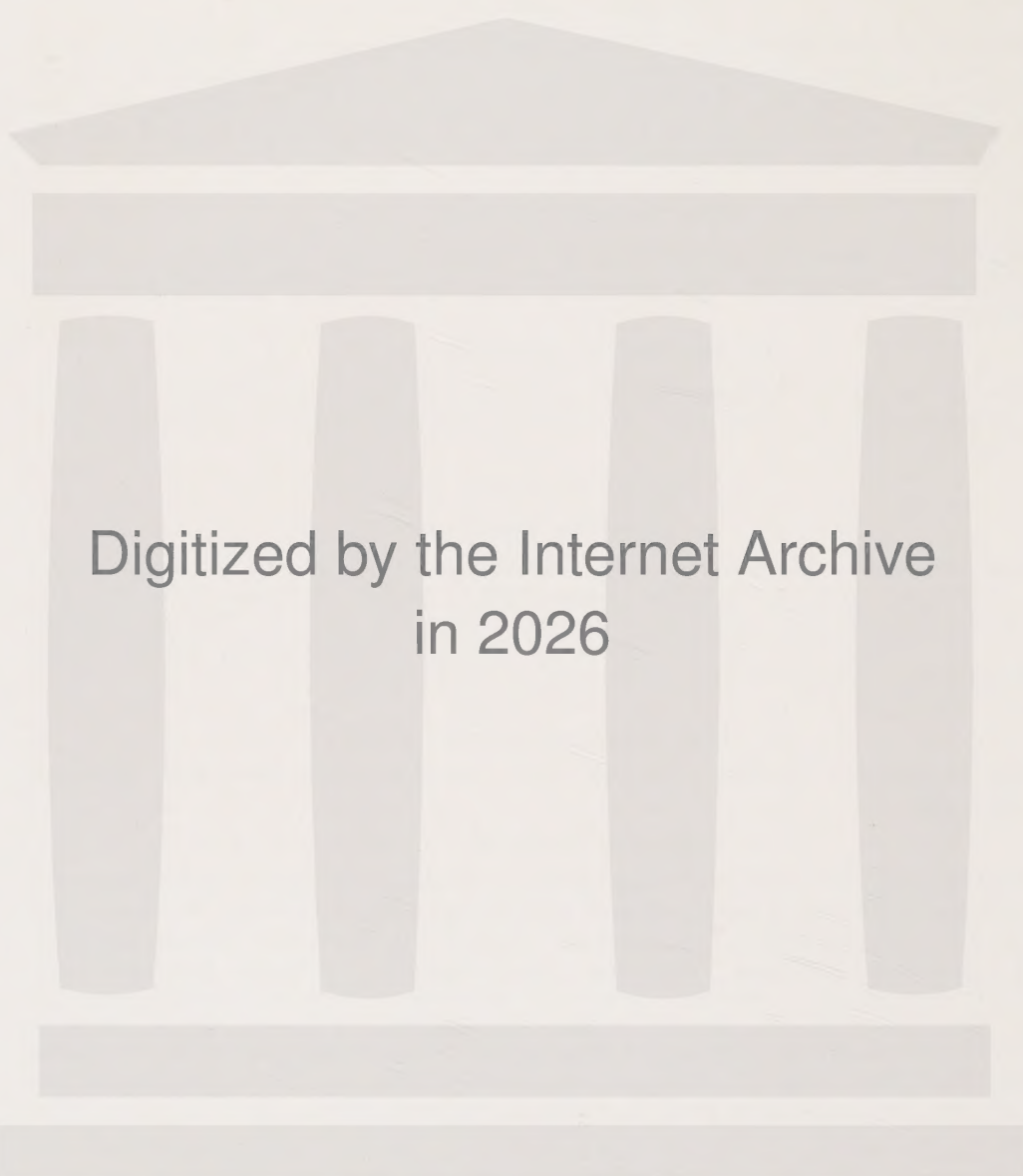
2. Tidigt gotiska målningar. p. 109.

Snårestadsgruppen: Borreby, Bjeresjö, Stora Köpinge, Stora Herrestad, Snårestad. Åhus. Bjellerup.

3. Sengotiska målningar. p. 115.

Vidtsköfleggruppen: Vidtsköfle, Gärds Köpinge, Gladsax, Långaröd. Efverlöfsgruppen: Röddinge, Särslöf, Efverlöf, Kågeröd. Gumlösa. Hjärsås. Färlöf. Ljungby. N. Åsum. Brösarp. St. Olof. Simris. Wallby. Ö. Ingelstad. Ullstorp. Ö. Herrestad. Öfraby. Ö. Hoby. Löderup. Baldringe. Söfvestad. Högestad. Öja. Frenninge. Tolånga. Balkåkra. Ville. Skifarp. Ö. Wemmenhög. Grönby. Trelleborgs Stadskyrka. Falsterbo. Kyrkoköpinge. V. Tomarp. Stora Hammar. Fru Ahlsted. Fuglie. Mellangrefvie. S. Åkarp. Gessie. Bunkeflo. Lomma. Malmö Petrikyrka. Lyngby. Kyrkheddinge. Dalby. Hellestad. Fjellie. Nöbbelöf. Lackalånga. Kjöfvinge. Hög. V. Sallerup. Gudmundtorp. Munkarp. Näs. Landskrona Storkyrka. St. Ibb. Helsingborgs Mariakyrka. Vålinge. Farhult. Väsby.

Klichéerna äro utförda af J. Cederquist i Stockholm och Dansk Reproduktionsanstalt, Köbenhavn, teckningarna af förf. Planscherna äro litograferade af Carl Jensen, Köbenhavn och tryckta å Skånska Lithogr. Aktiebolaget Malmö.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41553402_0009

I.

Romanska målningar.

Först under medeltiden kan man börja tala om en verklig målarkonst i Skandinavien. Men denna hade ej sina rötter inom landet, den infördes fullgången från södern. Dock saknade nordborna ingalunda tekniska förutsättningar, för att en inhemsk målarkonst själfständigt skulle kunnat utveckla sig, enär de tidigt utmärkt sig för uppdrifven smak och yrkesskicklighet. Med växling af färger prydde de redskap, vapen och dräkter, därom äga vi vittnesbörd ej blott från järnåldern, utan också från brons- och i någon mån från stenåldern. Deras sinne för liniens skönhet visas af de formrena vapnen och af konstrika sniderier å smycken och runstenar. Från slutet af hednatiden finnas uppgifter om, att boningar och gudahus voro rikt smyckade. Så skildrar Adam af Bremen det åldriga Uppsalatemplets prakt, och de äldsta stafkyrkornas sirliga slingverk visa tydligt hän på fäderneärfd konstflit. Att färgrika väfnader ej voro sällsynta bevisa åtskilliga fynd såsom från Mammengravven vid Viborg samt från Jellingegravarna (Danmark), och de gamles sånger förtälja, att kvinnliga händer i väfstolen skildrat männens krigiska bragder. Om den präktiga hall, som Olof Paa lät bygga på Island, förmåler Laxdæla saga, att berömda idrotter voro framställda på panel och tak, och allt var så väl arbetadt, att det syntes långt vackrare, då bonaderna icke voro uppe. De konstnärliga skulpturer och figurprydda väfnader, som nyligen funnits i Osebergsskeppet i Norge (början af 800-talet), jäfva icke sagans skildringar.

Huru man förfor vid målning på trä, visar oss ännu fyndet från drottning Thyras grafhög i Jellinge, och det är delvis reminiscenser af denna hedniska konst, som återkommer i den skulpterade och målade plankan i Hörnings kyrka i Danmark, hvilken antagligen tjänstgjort såsom staflegja. En viss motsvarighet till denna utgöra de på samma sätt prydda hjälfkar, hvilka klädt murkrönet i flera svenska stenkyrkor, i Småland (Vrigstad och Dref), Vestergötland (Vårvik) m. fl. ställen. Plankan från Hörning, som af Henry Petersen daterades till senast år 1000, ehuru den väl knappt är fullt så gammal, är utsirad med oljefärg i gult, rött och svart, alldeles som Jellingeskulpturen. Samma färger förekommo också å Gokstadskeppet.

Inhemska för-
utsättningar.

Detta användande af färg till förhöjande af snidade arbeten återfinna vi såväl å run- och bildstenar som å vår äldsta kristna stensulptur (t. ex. i Lunds domkyrka), där ungefär samma färger förekommo som de förut omtalade. Särskildt må påpekas det flitiga begagnandet af svart å ofvannämnda sniderier, en färg, som just inom Skånes romanska konst återkommer i konturer samt till underlag för andra färger. Svart, rödt och gult tyckes således ha varit en från hednisk tid nedärfd färgskala.

Säkert är emellertid, att om också våra hedniska förfäder hade utprägladt formsinne och kände bruket af färg, kan det i alla fall ej bli tal om någon utvecklad målningskonst i Norden före kristendomens införande. Fullt utbildad kom konsten söderifrån, och det var utländska konstnärer, som prydde våra första kyrkor med färgrika bilder och rankverk.

Enär det material af romanska målningar i Skåne, som står oss till buds, är så ofullständigt, kan det vara lämpligt att först beröra de grundsatser, som voro bestämmande för kyrkornas smyckande i utlandet, för att sedan kunna jämföra dessa med förhållandena inom det nordiska måleriet. En kort framställning af, huru bruket att förse kyrkorna med målningar uppkommit och utvecklat sig, förutskickas därför ¹⁾.

Det kyrkliga
väggmaleriets
uppkomst.

Antiken älskade konsten. Om också de första jude-kristna i allmänhet voro fiendtligt stämda mot bildverk, så visade det sig inom kort, att hedningarna ej med dopet afsade sig sin forna skönhetslängtan. Denna var allt för djupt rotad. Visserligen ha flera af de första kyrkliga förff. uppträdt afvoigt mot konsten, men andra ha varit mera toleranta. Redan från slutet af 300-talet finnes t. o. m. en förteckning på bildecykler, som voro stickade på mattor och afsedda att bekläda kyrkornas väggar.

I början gjorde förföljelserna, att man måste hemlighålla gudstjänsten, och skapade samtidigt det för den oinvigde obegripliga symboliska bildspråket. Först vid slutet af 200-talet synas bibliska scener uppfattas efter sin *historiska* innebörd, och t. o. m. scener ur kyrkans historia förekomma. Med Konstantins seger och kyrkans frigörelse bortfalla de grunder, som gifvit bilderna deras symboliska karaktär; dessa bli i stället mera verkliga, de mena hvad de föreställa.

De första tre århundradenas gammalkristna konst var, fränsetd lokala nyanser, att betrakta som en enhetlig skapelse af den grekisk-romerska andan, försåvidt den befruktades och leddes af kristliga föreställningar. Från slutet af 300-talet utvecklade sig de stora bildserier, hvilkas syfte var att tjäna de fromma till uppbyggelse. Mellan 300—500-talet vidgade bildkretsen sig väsentligt och öfvergick så småningom till det grundlag af kristlig ikonografi, från hvilket medeltiden aldrig fullständigt aflägsnade sig.

Cyklernas innehåll betingades af själfva gudstjänsten. I den gamla kyrkan bestämde biskopen efter tillfällets behof de stycken af bibeln, som skulle föreläsas. Redan under fjärde århundradet uppstod en bestämd ordning härutinnan, så att åtminstone hela Nya Testamentet skulle komma att föredragas under kyrkoåret. I såväl Öster- som Vesterlandet togs hvarje bok i oafbruten följd (*lectio continua*),

¹⁾ Jfr. Kraus, Otte, Springer, Kugler, m. fl. förff.

såsom Augustinus intygar. Gamla Testamentet förelästes icke i sin helhet, men väl hela böcker däraf. Omkring midten af femte århundradet se vi först i Gallien *lectio propria* träda in i stället för *lectio continua*, d. v. s. att i stället för hela böcker förelästes lämpliga stycken i urval af Gamla och Nya Testamentet. Denna sed blef snart allena harskande i Occidenten, medan Orienten fasthöll vid sin *lectio continua*. Läsestyckena, perikoperna, sammanställdes i *evangelistarium* (som bestod af evangelierna) och *lectionarium* (brefven och Gamla Testamentet).

Det ligger i sakens natur, att illustrerandet af Bibeln betingades af dessa perikoper. Vi se också, att afbildningarne i Vesterlandet anknyta sig till *lectio proprias* perikoper, och att hela böcker illustreras, först när de såsom genesis och psalmerna på en bestämd tid af kyrkoåret förelästes fullständigt.

Den första uppkomsten af bilderbiblar, vare sig på pergament eller mur, måste alltså stått i samband med den af fäderna predikade läran om det typologiska förhållandet mellan Gamla och Nya Testamentet. Denna typologi var den kristna konstens första ikonografiska cyclus och utbredde sig i början af medeltiden till Norden dels direkt genom konstnärerna dels genom från Italien dithörda böcker. Så var den af Bremens ärkebiskop Adalbert († 1072) inkallade Transmandus en italienare, och den Johannes, som 1080 målade koret i Jakobskyrkan i Lüttich, var från samma land. Beda omtalar (»*Vita bb. abbatum*» etc.), att redan abboten Benedikt af Jarrow i slutet af 600-talet under sin fjärde resa, från Rom hemfört bilder till utsmyckningen af den Petrikyrka, som han uppfört. Utom bilder af den heliga Jungfrun och apostlarna nämnas framställningar ur den evangeliska historien, apokalypsen och uppenbarligen också en bild af den yttersta domen. Alltså måste Benedikt medfört på pergament målade bilder, d. v. s. en bilderbibel eller något dylikt. Från sin femte resa hembragte han en mängd heliga böcker jämte bilder af helgon och den heliga historien, hvarmed han skulle pryda sina kyrkor. De framställde »*concordia Veteris et Novi Testamenti*» på ett konstrikt sätt.

De ofvan skildrade förhållandena äro af en utomordentlig betydelse för den kristna konsthistorien. De kasta ett klarare ljus öfver uppkomsten och utvecklingen af den nordiska konsten och dess afhängighet af den romerska traditionen. Denna direkta import af målare eller af illustrerade andaktsböcker har säkert upprepats på många ställen inom kristenheten århundraden igenom; den förklarar också till fullo den karolingisk-ottoniska konstens karaktär samt öfvergången till medeltiden och visar oss orsaken till det romanska måleriets homogenitet.

Bland de äldsta till eftervärlden komna bibelillustrationerna räknas Wienergenesis, och bilderna i denna skilja sig endast beträffande storleken från det antika väggmåleriet. Jämte sådana mer eller mindre fullständiga bilderbiblar, af hvilka flera fragment bevarats, förekommo enstaka bildtaflor skurna i elfenben eller trä eller målade på pergament.

Ett stort inflytande på konstriktningen under medeltiden hade likaledes väggbonader, dräkter och dylikt. Redan Asterius af Amasea († 410) omtalar sådana bonader med allehanda djurframställningar och evangeliska bilder, hvilka användes både i privathus och kyrkor, och samma framställningar funnos å öfverplagg, tunikor och pallier.

Det kan här vara lämpligt att inflicka några ord om det s. k. byzantinska

inflytandet på vesterlandets konst. Epitetet byzantinsk har varit ett slagord, som användts om allt möjligt, särskildt inom det äldsta medeltida måleriet. Att likhet finnes mellan byzantiskt och romanskt måleri är helt naturligt, då båda utgått från samma stam, men den moderna forskningen med Kraus och Springer i spetsen har reducerat det byzantinska inflytandet till dess rätta omfång. Springer påpekar, att det varit och ännu är mycket stort hos de folk, som bekänna sig till den grekiska kyrkan. Till det öfriga Europa ha visserligen en del konstföremål importerats från Byzanz, men stort sedt gick konsten i Occidenten allt sedan den karolingiska tiden sin egen väg på grundval af den gammalkristna och romerska traditionen.

Under den karolingisk-ottoniska tiden arbeta konstnärerna ännu med typer lånade från det gammalkristna måleriet. Men under den romanska perioden bryter det germanska elementet mer och mer igenom, så att sammanhanget med den gammalkristna konsten delvis upphör beträffande typer och stil, om också framställningskretsen blir densamma.

Hos Claudius af Turin (800-talet) finna vi reglerna för dekorering af kyrkan ut- och invändigt: det yttre skulle åskådliggöra tiden »ante legem» (hedendomen); det inre, lifvet »sub lege» (Gamla Testamentet) och »post legem, sub gratia» (Nya Testamentet).

Den under gammalkristna tiden för midtskeppets väggar reserverade »*concordia Veteris et Novi Testamenti*» får emellertid vika för ett fullständigare framställande af nytestamentliga under och scener. Templet, den materiella kyrkan, skulle, såsom en symbol för den andliga, prydas med bilder ur Kristi återlösningsverk, behandlande dess olika hufvudstadier: inkarnationen, Kristi födelse, hans lidande och slutligen uppståndelsen och himmelfärden.

Ej alla kyrkor kunde ha så stora bildcykler, att de fullständigt framställde alla tidsväkterna af Frälsarens lif. Därför kunde också ett enstaka kapitel ur Bibeln gifva stoff till målningarna i en hel kyrka. Dock förblir den grundtanken allmän äfven efter år 1200, att långhusets öfre väggar skulle skildra Kristi lif från inkarnationen till passionshistorien. Häri inordna sig sedan scener ur *ecclesia militans*, helgonlegenden m. m. Altarrum och kor tillhöra *ecclesia triumphans*. I absiden framställdes som regel Kristus i högsätet, »*Rex gloriæ*», såsom slutbild till den cykel, som omfattar Kristi vandring på jorden, och illustration till den i vespren å Kristi himmelfärdsdag sjungna: »*O Rex gloriæ, Domine virtutum, qui triumphator hodie super omnes coelos ascendisti, ne derelinquas nos orphanos, sed mitte promissum Patri in nos spiritum veritatis alleluia*». Stundom kan dock Jungfru Marias kröning ersätta denna bild.

Under *Rex gloriæ* afbildades vanligen apostlarna, stundom med språkband i händerna.

Förebilder för
väggmaleriet.

I det föregående äro grunddragen af det äldre kyrkliga måleriets utveckling skildrade. Längre fram få vi se, att man i hufvudsak och så vidt möjligt var följde samma schema i Norden, dock något förenkladt på grund af de smärre förhållanden, som här voro rådande.

För dessa kyrkliga framställningar stodo många källor konstnärerna till buds. Sådana voro utom Bibeln: antik saga och historia, physiologus och bestiarierna, germansk mythologi, folkseder, skådespel, o. d. Härtill komma sekundära källor

såsom helgonlegenden, den kyrkliga och den poetiska litteraturen m. m. Under de första århundradena handskades man i de konstutöfvande kretsarna, d. v. s. benediktinernorden och dess afläggare otvunget med Bibeln direkt, men från 1200-talet började ett nytt förhållande: fratres barbati och lekmän begynte öfvertaga smyckandet af kyrkorna. Dessa voro ej så förtrogna med Bibeln. Hvad de kände, hade de lärt af de dagliga perikoperna och lektionerna, genom breviariet, predikan, poesi och skådespel. Där af skillnaden i ämnesval och bildmotiv mot förut, och den större friheten i framställningen. Ju längre medeltiden skrider fram ju mera fördjupar man sig i den under fastan förelästa passionshistorien.

Ända från äldsta tid ha bok- och väggmåleriet varit beroende af hvarandra, och faktiskt är, att illustrerade andaktsböcker ofta af målaren användts som förebilder till den monumentala konsten.

Att de gamla målarna äfven på egen hand gjorde utkast och skisser är tydligt, vi vilja endast erinra om den skissbok, som den bekante arkitekten Vilars de Honecourt efterlämnat (början af 1200-talet).

Utom ofvannämnda förebilder existerade särskilda handböcker i målning, såsom af Heraclius och andra. Mest bekant var den af munken Theophilus, antagligen på 1100-talet författade »Schedula diversarum artium», som bland annat behandlar sättet att måla både på mur och pergament.

I prologen till tredje boken skildrar Theophilus på följande sätt det romanska templets färgprakt, med särskildt framhållande af målningarnas didaktiska syfte: »Med tillförsikt har du, dyre son, inträdt i Guds hus och smyckat takets rutor eller väggarna på mångahanda sätt; du har i färger skildrat paradiset grönskande, blomsterrika lunder, där helgonens själar belönas med kronor, såsom hvar och en förtjänat; du har kommit åstad, att man ärar Herren i hans skapade verk och undren i hans gärningar. Ty icke förmår betraktaren afgöra, hvar han först skall fästa sin blick, om han skall beskåda laquearierna, hvilka lysa i färgprakt såsom pallier eller låta blicken hvila på väggarna, hvilka äro en bild af paradiset. Söker ögat fönstrens ljusflod, måste det beundra glasets oändliga prakt och verkets dyrbara mångfald. Om den troende varsnar bilden af Herrens lidande får han ett sting i hjärtat, och betraktar han helgonens martyrier eller belöningar i de saligas värld, griper honom lusten till ett bättre lif. Om han skådar himlens fröjder, lifvas han vid tanken på goda gärningars lön, blifver han så varse skärseldens kval bäfvar han för det straff, som väntar syndaren».

*
*
*

Väggmåleriets historia har, fränsedt antiken, öfverallt i påfallande grad negligerats af forskningen. Detta är likväl ej så märkvärdigt, ty århundradens öfverkalkningar ha gömt de gamla bilderna, och då de stundom åter framdragits, ha endast fragment funnits kvar. Det gäller att med omsorg och tålmod uppsöka och sammanföra dessa rester och af dem draga slutsatser. Arbetet är svårt, och dess

Olika epoker inom medeltida väggmåleriet i Skåne.

resultat måste i fullständighet lämna mycket öfrigt att önska. Spillrorna af de gamla konstverken visa emellertid, att det dekorativa kyrkliga måleriet här i Norden ej varit lika betydande under hela medeltiden. I Skåne liksom i det öfriga Sverige och i Danmark kunna vi urskilja två eller, åtminstone i Skåne, tre olika epoker, hvardera omfattande en tidrymd af ungefär ett halft sekel, stundom mera stundom mindre. Dessemellan företrädde kalkmåleriet endast undantagsvis i kyrkorna. Den första blomstringen sammanfaller med den tid, då större delen af de romanska målningarna utfördes och omfattar slutet af 1100- och början af 1200-talet. Andra gruppen utgöres af det tidigt gotiska måleriet, hvars glanspunkt infaller under 1300-talets andra fjärdedel, och tredje gruppen af det sengotiska måleriet, som florerar under slutet af 1400- och början af 1500-talet.

Emellan dessa blomstringsperioder förekomma endast enstaka exempel på medeltida kalkmålningar. Detta kan för den oinvigde förefalla egendomligt, men är i själfva verket ganska lätt förklarligt. Den första blomstringsperioden motsvarar ungefär den tid, då hufvudmassan af våra romanska stenkyrkor byggdes, och deras väggar blefvo då, så fort ske kunde, smyckade invändigt. Efter denna tid tyckas endast enstaka nya kyrkor blifvit byggda, och därför kunde målarna ej få arbete.

Mot slutet af medeltiden försågos nästan samtliga kyrkor med hvalf i ersättning för de gamla trätaken. Hvalfven täckte eller afskuro de första bilderna, hvar dan ny utsmyckning behöfdes. Resterna af de gamla målningarna öfverströkos därför, och nya framställningar anbragtes å såväl hvalf som väggar. Detta var det sengotiska måleriets blomstring, alltså tredje gruppen.

Den andra gruppen omfattar målningar, som utförts i kyrkor, hvilka redan under 1300-talet försetts med gotiska hvalf. Denna grupp är sparsamt företräd, enär den hufvudsakliga hvalfslagningen ägde rum först under 1400-talet.

Vid behandling af särskildt det äldsta måleriet, hvartill vi närmast öfvergå, är det på grund af dettas enhetlighet nödvändigt att i någon mån beröra monumenten äfven i det öfriga Danmark och Sverige.

Hvarifrån
kommo våra
första målare?

Den romanska konsten innehöll endast från södern invandrade former, med tillpassningar beroende på materialet och de begränsade förhållandena.

Äfven konstnärerna kommo utifrån och tillhörde i början af medeltiden alltid det andliga ståndet. Både munkarna själfva och lekbröderna, »fratres barbati», utmärkte sig såsom målare, och dessa senare hade äfven tillåtelse att lämna klostret, om deras närvaro å annat ställe af behofvet påkallades. Så var Clunyklostret särskildt berömdt. Det utsände arkitekter och målare öfver hela vestra Europa.

England.

Men hvarifrån kommo de första målarna hit till Norden? Deras namn nämnas ej af tideböckerna, ej heller vet man med säkerhet deras hemland. Det ligger nära till hands att antaga, att de kommo från England, med hvilket land Skandinavien stod i liflig förbindelse under medeltidens äldsta skede. De munkar, som först slog sig ned i Danmark, voro benediktiner, hvilka alltid utmärkt sig som konstens beskyddare, och de anlände hit från England. Redan under Sven Tveskägg och Knut den store flyttade en mängd engelska andliga öfver till Norden. Att bland dessa också funnits konstnärer, framgår af en uppgift i St. Albans klostres krönika, att munken Anketil, hvilken tillika var guldsmed och särskildt skicklig i att förfärdiga helgonskrin, därifrån inkallades till Danmark, där han i konungens tjänst till-

bragte sju år, bl. a. såsom hans myntmästare. Hildebrand påpekar också i sin »Sveriges Medeltid» hurusom påvestolens sträfvän efter direkt förbindelse med Norden — med förbigående af det bremensiska ärkebiskopsdömet — lifligt understöddes af den engelska kyrkan.

Engelskt inflytande på såväl arkitektur som skulptur har varit ganska stort i Norge och delvis i Sverige. Äfven i Skåne kan sådant spåras. Men måleriet stod antagligen på en ganska blygsam ståndpunkt i England. Visserligen visar Bedas skildring, att kyrkor målades ganska tidigt, och de engelska kvinnorna voro berömda för sin skicklighet i att förfärdiga bonader o. d. Men de anglosaxiska miniatyrernas egenomliga stil låter förmoda, att måleriet icke utbildat sig för monumental användning, och de sparsamma uppgifterna om kyrkligt måleri antyda detsamma ¹⁾.

Den tid, då det engelska inflytandet i Danmark var störst, sammanfaller i alla fall med träkyrkornas tid, och om dessas utsmyckning veta vi så godt som intet.

Mellan de nordiska länderna och Frankrike rådde en liflig förbindelse under ^{Frankrike.} den romanska perioden. Redan tidigt hade cluniacenser kommit till Danmark, och Allhelgonaklostret i Lund tillhörde denna konstförfarna orden. I Börglum inrättades i början af 1100-talet ett prémonstratenser kloster, snart följdt af andra i Tomerup, Öfved, Vä och Beckaskog.

Många berömda danskar besökte Clairvaux och erkebiskop Eskil, som var Bernhards specielle vän, tillbragte där sina sista år. Samma kloster har skänkt Danmark åtminstone två abboter, nämligen Henrik, Vitsköls förste abbot (förut i Varnhem) och Tranquillus. ²⁾

Munkar från Citeaux grundade på Eskils tid Herrisvad i Skåne, medan klosterbröder från Clairvaux år 1144 uppförde Alvastra kloster i Östergötland och Nydala i Småland. Kort därefter, år 1151, stiftades Esroms kloster, till hvilket munkar från Clairvaux kommo två år efteråt. Ärkebiskop Jakob Erlandsson, biskop Peder, m. fl. danska prelater besökte Clairvaux, och franska munkar visiterade cistercienserklostren i Danmark. Dessutom måste alla abboter en gång om året samlas i Citeaux, liksom prémonstratenserna i Prémontré utom de, som bodde långt borta, hvilka endast behöfde komma hvar tredje. Allt utvisar, att en liflig förbindelse egde rum emellan de båda länderna och denna upphörde ej förr än långt fram i tiden. Ännu 1308 skrifver biskop Arne af Bergen till sin broder, som då uppehöll sig i Frankrike, att han skulle uppsöka en ung man, som var byggnadskunnig och duktig i målning och i att göra glasfönster m. m.

Det är kanske ej rådligt att öfverskatta det direkta franska inflytandet, ty dels förträngdes snart i Frankrike de romanska väggytorna af gotikens väldiga fönster, där dekorationen samlade sig, dels inverkade den helige Bernhard själf och med honom cistercienserna i början hämmande på konsten. Men fratres barbati voro mindre bundna af gifna löften och med tiden slappades cisterciensernas stränghet, så att vi i midten af 1200-talet finna målade vapensköldar i Sorö kloster och nästan samtidigt i klostret Maulbronn (Tyskland), ej blott vapensköldar, utan t. o. m. en bild af St. Kristoffer, fastän just figurmålning särskildt fördömdes af den helige Bernhard. Af yngre datum finnas många målningar i cisterciensernas kyrkor. Att man ej höll

¹⁾ Schnaase: Geschichte der bildenden Kunst IV 2, 493.

²⁾ Olrik: Bidrag till Danmarks Kirkehistorie. Kirkehist.Saml. III.

så strängt på reglerna, visa också tvenne handskrifter från klostret Alderspach (Bayern), hvilka äro rikt illustrerade, ehuru bruket af illuminerade andaktsböcker var förbjudet. Den ena är ett breviarium med bilder ur Jesu och helgonens lif, den andra ett psalterium med mångfärgade initialer och miniatyrer, båda från tiden 1200—1250. ¹⁾

Från Danmark finna vi flera liknande fall. Så skaffade biskop Sven i Aarhus Öm cistercienserkloster kostliga böcker, i det han själf ställde om både pergament, skrifvare och målare och heter det: »inde est, quod in libris nostris sunt litteræ aureæ et depictæ, quod ordo nobis facere non concedit, sed factas ab aliis et in elemosinam datas, licet accipere». ²⁾ Här af synes det, huru man kringgick Bernhards föreskrifter, och snart tyckes man alldeles ha glömt bort dem, ty samma klosters 16:e abbot, Boëtius, omtalas (år 1263) såsom en duktig målare, och ännu längre fram heter det om abboten Peder Pape, som förr varit munk i Vitskøl kloster, att han var »bonus scriptor, dictator et illuminator». Af det anförda se vi, att cistercienserna mycket snart afveko från Bernhards stränga föreskrifter, så att vi med säkerhet kunna häfda deras betydelse för konsten i Skandinavien.

Emot de franska konstnärernas direkta inflytande talar den omständigheten, att i Frankrike gul och röd ockra äro de förhärskande färgerna, medan blått, som dominerar hos oss är ganska sällsynt. Först under gotiken kommer detta i förening med guld till heders, enär de gotiska fönstren fyllde kyrkan med ljus, så att de gula och bruna tonerna ej gjorde sig gällande. Vidare förklara Gelis—Didot och Lafillée ³⁾, att endast freskoteknik användts, hvilket näppeligen kan sägas om de skånska och danska målningarna. Viollet le Duc ⁴⁾ däremot anser, att temperamålning ofta användts vid den sista retuschen.

Det är mycket möjligt, att det franska inflytandet i det egentliga Danmark varit mera indirekt verksamt, såsom Magnus-Petersen antyder ⁵⁾. Men Skåne torde ej helt kunna likställas med Danmark. Det låg ej så nära Tyskland och åtskilliga förhållanden göra troligt, att det franska inflytandet varit större här.

I såväl Skåne som i det därunder hörande Bornholms kyrkor förekommer tunnhvalfvet. Det är möjligt att förebilden till detta är att söka i Lunds domkyrka, hvars kor före den stora branden täckts af tunnhvalf, till hvilket vederlagen ännu sitta kvar. Sådan hvälfning öfver koret är ej enastående i den rhenska byggnadsstilen, vi finna den redan på 1000-talet i Köln och sedan i dömen i Speyer m. fl. kyrkor. Men det ligger nästan närmare till hands att antaga, att de munkar, som på 1100-talet kommit från Frankrike till Skåne, cluniacenser, prémonstratenser och cistercienser, fört denna hvalfform med sig hit. Ty redan tidigt hade tunnhvalfvet vunnit insteg i Frankrike. ⁶⁾

I många franska kyrkor finnas ornament, som likna de nordiska, och den i

¹⁾ Döhme: die Kirchen des Cistercienserordens in Deutschland p. 17.

²⁾ Script. Rer. Danic. V, p. 255.

³⁾ Gelis—Didot et Lafillée: La peinture décorative.

⁴⁾ Viollet le Duc: Dict. rais. du l'arch. franc. T. VII, Peinture.

⁵⁾ Magnus-Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker.

⁶⁾ Angående franskt inflytande på nordisk arkitektur i öfrigt jmf. Wrangel: Om Frankrikes inflytande på byggnadskonsten i Skandinavien etc. Teknisk Tidskrift 1902.

Skåne och Danmark vanliga utsmyckningen af triumfbågen återfinnes ofta i Frankrike. Hildebrand påpekar redan i sin uppsats om Vrigstads kyrka ¹⁾ den likhet som finnes mellan målningarna där och dem i Hjörlande i Danmark, samt det sär- egna förhållandet att både Vrigstad och det närliggande Hjelmseröd, fastän liggande afsides i Småland, fått romanska målningar. Han ställer vidare detta i samband med inflytande från cistercienserna i det närbelägna Nydala, liksom målningarna i Hjörlande skulle utförts af munkar från Esroms cistercienserkloster.

I Vä grundades kort före 1170 ett prämonstratenserkloster. Med detta kloster förenades 1178 Mariakyrkan därstädes, och till abbot inkallades en man, som hette Gilbert och som säkerligen var fransman. I tvenne diplomater från 1211 omtalas särskildt lekbröder — till hvilka konstnärerna brukade höra — bland klostrets innevånare ²⁾, och det är troligt, att sådana utfört målningarna i Maria- kyrkan. Antagandet om ett franskt inflytande bestyrkes af flera förhållanden. Koret är försedt med tunnhvalf, och den med själfva kyrkan samtidiga tornkammarens sköldbågar äro spetsbågiga, en omständighet, som, på grund af dess tidiga förekomst, hänvisar till gotikens hemland Frankrike. Dessutom var framställningen i absiden, Rex gloriæ, enligt en teckning i Mandelgrens samlingar, som gjorts 1854 vid mål- ningens blottande utförd mot en röd botten. Vid restaureringen måste man ha ut- sträckt användningen af den blå färgen till hela fonden, ty denna har nu samma ut- seende som på alla liknande romanska bilder, dock med den betydande skilnaden, att äfven mandorlan öfvermålasts, och att guldstjärnor inströts här och hvar. Till den om- ständigheten, att fonden är olik alla andra framställningars i hela Norden, kommer, att Kristusfiguren skiljer sig från och är bättre utförd än de vanliga. Särskildt huf- vudet med sin ädla hållning och med korsglorian, på hvars ena sida stod $\overline{IC}$, på den andra $\overline{XC}$, erinrar om gammalkristna förebilder. Äfven målningarna i Vinslöf med sin rödbruna helhetston och sin från de öfriga afvikande hållning tyda på in- verkan från Frankrike. De å triumfbågen i denna kyrka förekommande rundlarna äro också vanliga i nämnda land, liksom den i Öfraby befintliga karaktäristiska bården längs absidens öfre kant. Den i V. Tomarps absid upptill sittande, säregna listen påminner om en i Hambye (Manche, Frankrike) befintlig, och i kryptan i Saint Savin äro bilderna å tunnhvalfvet anbragta på samma sätt som i Bjerresjö.

En sådan mängd af omständigheter gör, att man måste räkna med ett franskt inflytande, om det också ej direkt varit det mest betydande.

Nordens viktigaste handelsväg ända sedan slutet af stenåldern gick öfver Tyskland. Tyskland. Efter kristendomens införande blef förbindelsen än mera liflig, enär furstar och prelater, särskildt biskoparne i Lund, hade ständig beröring med grann- landet. De tre ländernas kyrkor lydde under Hamburg, ända till dess Asker i början af 1100-talet blef ärkebiskop i Lund. Denne underhöll bl. a. förbindelse med biskop Otto i Bamberg, och Askers efterträdare Eskil hade i sin ungdom studerat i Hildes- heim, där kyrklig konst blomstrade. Kanikerna i Lund ingingo broderskap med flera tyska kyrkor och allfarvägen till Rom gick genom Tyskland.

Danmarks kyrkor från den äldsta perioden visa, med få undantag, att den

¹⁾ Svenska konstminnen från medeltiden och renässansen.

²⁾ Dagaard: Om de danske Klostre i Middelalderen p. 156.

romanska stilen kommit dit från Tyskland och företrädesvis från de gamla sachsiska landen och Rhentrakten under loppet af 1000- och början af 1100-talet.¹⁾ Vi behöfva endast tänka på domkyrkorna i Lund, Viborg och Ribe. Kring den sistnämnda reste sig snart en hel grupp af kyrkor efter midten af 1100-talet, byggda af tuffsten från Rhentrakten. Visserligen voro nordborna skickliga i såväl trä- som enklare stenteknik — det visas tillfullo af våra runstenar och sedan af stafkyrkorna och dopfuntarna, som måste anses vara förfärdigade af infödda — men de behöfde säkerligen läromästare för den utbildade stenskulpturens och för den nya stilens skull. I de utomordentligt väl huggna sandstenskapitäl från Dalby kyrka, som nu förvaras i Lunds universitets hist. museum, är förf. benägen se arbeten af en tysk stenhuggare. På ett af dessa kapitäl, tyvärr fragmentariskt, finnes öfre delen af en konungslig figur framställd. Öfver honom står uthugget i sirliga upphöjda majuskler HENRICUS, medan på kungakronan läses IMP, alltså Henricus imperator. Kejsaren håller med ena handen i fästet på ett svärd, hvars spets riktar rakt uppåt. En annan figur, äfven denna med krona, fastän af annan konstruktion, håller på samma sätt i fästet. Den senare bilden, något skadad, tyckes ha kortklippt hår och föreställer måhända därför en man. Eljest skulle tanken genast riktas på Henrik och Kunigunda, de samma som förekomma å fursteportalen i Bamberg, (c. 1250—75), och hvilka ofta afbildas gemensamt hållande i en liljestängel. Med all säkerhet är det en tysk kejsare, och därför får man antaga, att en tysk man varit mästaren. Skulpturen tyckes tillhöra 1200-talets förra del.

Hur liflig forbindelsen mellan Tyskland och Danmark var bevisas också af teglets förekomst i de båda länderna²⁾. År 1152 blef Tysklands äldsta daterade tegelkyrka, den i Jerichow, färdig, och omedelbart därefter uppfördes Valdemars röda mur. Omkr. 1161 påbörjade samme Valdemar ombyggningen af klosterkyrkan i Ringsted, och ungefär samtidigt lade biskop Absalon grunden till de nya byggnaderna i Sorø kloster. När teglet tidigast kom till Skåne är ej känt, men sidoskeppens korshvalf i Lunds domkyrka äro uppförda af detta material. Enär dessa hvalf sakna ribbor, är det troligt, att de föga berörts af den stora branden 1234, och att de tillhöra 1100-talets senare del. Den äldst daterade tegelkyrkan i Skåne är Gumlösa, som Absalon invigde 1191, och som måhända uppfördes af den i samme ärkebiskops testamente omnämnde tegelmästaren Åke. Kyrkan i Långaröd, också den af tegel, har en ännu äldre prägel.

I Tyskland, som själf mottagit sin konst från Italien och Byzanz, höll sig den romanska stilen längre, och där förträngdes ej de för måleriet lämpliga väggytorna af gotikens fönster så snart som i Frankrike. I detta förstnämnda land ha vi utan tvifvel att söka förebilder till de flesta hos oss bevarade vittnesbörderna om vår äldsta kristna målningskonst.³⁾ Redan på 8- 900-talet fanns på den i Bodensjön belägna ön Reichenau ett centrum för tysk konst, och i Paderborn (Westphalen) blomstrade en ansedd målareskola i början af 1000-talet. Sedan uppstodo en mängd olika skolor, af hvilka den i Gurk (Kärnten 1200-talet) var särskildt framstående, och från hvilken flera konstnärnsnamn äro kända. Både i Rhenlanden, Sachsen och

¹⁾ Löffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger.

²⁾ Jmfr. f. ö. Wrangel: Tegelarkitekturen i Norra Europa etc.

³⁾ Det närmast följande är hämtadt ur: Kugler, Kraus, Heinrich Berger, Borrmann m. fl.

Westphalen, med hvilka trakter Norden stod i liflig beröring, florerade konsten, och bland bevarade minnesmärken kunna vi nämna målningarne i St. Michael i Hildesheim, Liebfrauenkirche i Halberstadt, dōmen i Braunschweig — väl den största cyclus af romanskt ursprung i Tyskland — kyrkorna i Brunswig och Schwarzhindorf m. fl. Färgskalan är i allmänhet densamma här som i Norden, likaså tekniken, ett slags mellanting mellan fresko- och temperamålning på fint glättad puts. I figurframställning och än mera i ornamentik förete särskildt kyrkorna i Halberstadt och Braunschweig stor likhet med våra inhemska skilderier.

I Westphalen blefvo nimber o. d. plastiskt utförda i stuck och äfven förgyllda, liksom i Skåne. Därjämte företer ett kapell till dōmen i Brandenburg a. d. H. — midten af 1200-talet — och än mera St. Severuskirche i Boppard — omkr. 1230 — en marmoreringsteknik, som i hög grad påminner om den invecklade metoden, som användts i skånska kyrkor t. ex. i V. Tomarp.

Då man jämför nordiska målningar med andra sådana, måste man taga i betraktande, att de förra vanligen ha en ålderdomligare prägel än sina samtida i utlandet, enär utvecklingen gick långsammare här. Dessutom måste man komma ihåg, att de utländska bildframställningar, som äro kända, i regel tillhöra ståtliga tempel, medan våra ha sin plats i smärre, anspråkslösa landtkyrkor.

Om målare och deras verk i Skåne är så godt som intet känt ur skrifna källor. De få minnesmärken, som ännu äro kvar, få ensamt vittna om de äldsta kristna konstnärernas skicklighet under den tid, då färgkonsten väcktes till lif i Norden. Det var till kyrkans ära och ej till egen berömmelse de fromme klosterbröderna utförde sina mästerverk. Därför satte de nästan aldrig ut sina namn. Några få målare och deras gynnare i Danmark ha likväl undgått glömskan. I Script. Rer. Danic. I 379 står omtaladt, att efter Sven valdes Arnold till biskop (1088) af konung Olof och allt Selandis presterskap. Det var en obetydlig man, »Murum tamen lapideum circa Monasterium Roskildense construxit, picturam etiam ejusdem Monasterii renovavit.» Härmed åsyftas antagligen den gamla domkyrkan, som uppfördes af sten i slutet af 1000-talet af biskoparna Vilhelm och Sven Norrbagge.¹⁾ Denna måste således haft målningar före biskop Arnolds tid, men i hvilken utsträckning förmåles ej. Om biskop Sven i Aarhus, som lefde i slutet af 1100-talet, heter det i samma urkundssamling, att han förskaffade Öm cistercienserkloster kostliga böcker, i det han »ipse fecit parari pergamenum, ipse conduxit scriptores et illuminatores.»²⁾ Några sidor längre fram står ytterligare ett namn: »Sextus decimus dominus Boëtius non solum scriptor bonus sed et pictor et artificiosus in plurimis» (år 1263), och ännu senare heter det om abboten Peder Pape, att han var »bonus scriptor, dictator et illuminator.»

Att domkyrkan i Lund redan från början vid sig fästade män, kunniga i pränt och målning, visa de sirligt illuminerade begynnelsebokstäfverna i de från 1100-talet härstammande handskrifter, som kallas »Necrologium Lundense» och »Liber daticus», hvilken senare antagligen blef till begagnande färdig vid kyrkans invigning. Upphofsmannen till en af dessa är kanske den »Marcus scriptor», som, enligt uppgift i sistnämnda gåfvobok, dog i slutet af 1100-talet, »II Idus Marcii».

¹⁾ Jmfr. Kornerup: Aarbøger 84.

²⁾ Script. Rer. Danic. V. 255.

Då bok- och väggmåleriet ända från äldsta tid varit beroende af hvarandra, och då illustrerade andaktsböcker ofta af målaren tagits till förebilder för den monumentala konsten, så är det ganska möjligt, att denne Marcus också målat i domkyrkan. Denna har, som bekant, under byggnadstiden haft sin egen byggmästare, Donatus och stensnidare Regnarus (enligt *Necrologium Lundense*: Regnerus) ja, t. o. m. sin egen guldsmed David, och därför är det ganska troligt, att hon också haft sin egen målare, som med brödernas tillhjälp smyckat tak och väggpartier med färg. Donatus och Regnerus fingo under ärkebiskop Absalons tid efterträdare i Åke tegelslagare och Åke stenhuggare. Då det var regel, att skulpturen färglades, så får man nästan antaga, att denna färgläggning utfördes under stensnidarens öfverinseende. Det lilla, som är känt om dessa äldsta målningar i Lund, finnes beskrifvet längre fram.

Men omsorgen om kyrkans utsmyckning afstannade ej efter invigningen, detta bevisas af de vid restaureringen förstörda målningsresterna. Att äfven väfnadskonsten fick bidraga till färgprakten intyga donationer af ärkebiskop Eskil och andra kyrkans gynnare. Så skänkte änkan Katerina på 1200-talet »ad ornatum ecclesie unam cortinam valentem XX marcas denariorum et II marcas» etc. (*Liber daticus* VI. Kal. Febr.) Utom denna dyrbara bonad omtalas i samma urkund flera liknande gåfvor från skilda tider hvarom mera längre fram.

Att dessa första målare ej saknade bildmaterial är säkert. Till Lunds domkyrka skänktes redan tidigt en mängd böcker, vi behöfva endast nämna de boksamlingar, som ärkebiskop Absalon och särskildt Andreas Sunesson testamenterade kyrkan.¹⁾ Längre fram blefvo donationerna allt större och vanligare, men nästan intet finnes nu i behåll. I det st. kgl. biblioteket i Köpenhamn bevaras ännu ett evangelarium från Dalby och ett stycke af en Bibel, som tillhört Kapitlet i Lund. I Lunds universitetsbibliotek finnas också några medeltida böcker, af hvilka den ena har en prydlig miniatyr föreställande Rex gloriæ.

Tomas Broder Birkerod²⁾ förtäljer, att ute på landet i Fyen hade en man väggarna i sin »spisestue» smyckade med målningar på pergament. Birkerod nämner bland dessa: Kristus uppväcker Lazarus, Kristus tillgifver Maria Magdalena, Kristus frestas af satan, barnamordet i Betlehem och Kristi födelse.

Det blef sedan monumentalmålarens sak att å kyrkans väggar förstora sådana förebilder, och hans tillvägagångssätt här i Skåne tyckes i intet afseende ha afvikit från det i utlandet brukliga.

Tekniken

Den teknik, som användes i de skånska kyrkorna, var en förenkling af den gammalkristna freskotekniken. Denna åter var densamma, som användes i profan-konsten, alltså i Pompeji, på Palatinen, etc. Den romerska fresken målades på en väggyta, som bestod af puts i fem olika lag. Först anbragtes ett lager kalk på muren, därefter åtskilliga lag af kalkbruk blandade med marmor- eller gipsstoff, hvarpå själfva ytan, som var ytterst fin, glättades med särskilda verktyg. Denna yta målades, medan den ännu var fuktig, enär färgen då trängde in i kalken och förenade sig med denna. Fuktigheten höll sig emellertid ej tillräckligt länge, hvarför man endast kunde göra en mindre del af målningen färdig åt gången. Den äkta fresken

¹⁾ Se L. Weibull: Bibliotek och Arkiv under medeltiden.

²⁾ Dänische Bibl. IV p. 396.

kännes också igen på de fogar, som uppkomma efter de olika ökningarna, äfven som på teckningens fördjupade konturer. Det var hufvudsakligen mineralfärger, som användes, af animaliska mest purpurnäckans saft samt elfenbenssvart, af vegetabiliska kolsvart.

Med undantag af de animaliska färgerna begagnades ungefär samma färgskala äfven i Norden. Så småningom glömde man af det ursprungliga förfaringssättet, och den fullt genomförda fresken blef mera sällsynt. I Danmark omtalas flera exempel på densamma af Magnus-Petersen, som anser sig ha funnit fresker i ej mindre än 15 kyrkor. Efter allt att döma tyckes emellertid såväl där som i Tyskland samma förfaringssätt ha användts som i Skåne.

Här pålades putsen samtidigt å hela väggytan och i allmänhet i två lag, af hvilka det undre var ganska groft. Det öfre blandades vanligen med fin sand och glättades till dess ytan blef alldeles slät och hård. Ej blott af råhuggen sten byggda kyrkor öfverrappades, äfven den välarbetade kalk- och sandstenen täcktes ofta af putsen. Så har fallet varit i Vä, Vinslöf m. fl. kyrkor. Stundom nöjde man sig med det öfre putslagret, såsom i tornkammaren i Vä, där det, till en tjocklek af några få millimeter, täcker den jämna sandstensytan. Samma förhållande äger rum med Danmarks äldsta målningar, de i Jellinge. Måhända fruktade man att ett tjockare lager lätt skulle falla af den släta murytan, under det att den fina putsen smög sig intill och nästan förenade sig med den porösa sandstenen. I Lunds domkyrka fanns också exempel på samma förfaringssätt, men på många ställen hade färgen där anbragts direkt på stenen.

I allmänhet torde putsen ha pålagts den färska murytan, men stundom har någon tid förflutit mellan kyrkans invigning och målningen. Ex. härpå har förf. funnit i V. Tomarp och Flädie, där freskoputsen utbredts på hvitmenade väggar. Dessa kyrkor hade alltså ej haft målning från början. För att putsen ej skulle falla af hade först täta insnitt gjorts i den kalkade ytan. Det är knappast antagligt, att detta dröjsmål med utsmyckningen haft sin orsak däruti att man användt samma metod som i Rom, att låta muren torka ett par år innan den rappades. I så fall hade den säkerligen ej både putsats och hvitlimmats. Troligast är, att man ej haft målare till hands eller ej haft råd att dekorera kyrkan förr än någon tid efter invigningen.

Putsen utbreddes ej öfver hela väggytan utan från öfre murkanten nedåt till ungefär manshöjd öfver golfvet. Här slutade den, ofta med en skarp kant. I V. Tomarp t. ex. gick putsen i koret till c. 180 cm. höjd öfver golfvet, medan den i absiden, där större bildutrymme behöfdes, sträckte sig ända ned till c. 130 cm. I Wallkärra kyrkas absid nådde den till ungefär $1\frac{1}{2}$ m. från golfvet och i Öfraby ännu något lägre.

Dess beskaffenhet tyckes vara något olika på olika ställen — puts från Wallkärra, Dalby och V. Tomarp har undersökts (bilaga 1) — beroende på att sand af olika slag blifvit använd. Dock torde samtliga sandslagen återfinnas i Skåne, och de äro antagligen hämtade från närmaste strand. Sanden i puts från Dalby var ovanligt finkornig och höll öfver 90 % kvarts. I en del af Wallkärrasanden, som f. ö. erinrade om hafssand från Alnarp—Bjerred trakten, funnos såsom föroreningar små träkolsbitar, stycken af bituminös skiffer och en brungul, antagligen bränd

skiffer, jämte ett lösligt silikat i ganska riklig mängd. Dessa föroreningar funnos ej endast i putsen utan också i den stuck, hvaraf de upphöjda gloriorna voro gjorda.

Då putsen var färdig synes man först ha uppdragit konturerna med en röd-brun färg, som bitit sig djupt in i den färska kalken. Detta utkast gjordes på fri hand, och så tyckes man ha förfarit under hela medeltiden. De ofta förekommande felteckningarna visa, att kalkering ej kom i fråga. Den franske arkeologen Didron omtalar från sitt besök i Athosklostren vid midten af 1800-talet, att samma förfaringssätt ännu användes där vid skisseringen.

Då utkastet var färdigt, anlades bottentonen och lokalfärgerna, som på samma gång gjorde tjänst som mellantoner, på den fuktiga murytan, framskjutande partier modellerades ut så godt sig göra lät, men eljest fingo ytorna stå hela och plana; ljusdagrarna insattes med hvitt, och skuggorna markerades med mörkare linier, på hvitt vanligen med blått, eljest mer eller mindre i brunt och svart. Emellertid hade putsen snart hunnit torka, och därför måste större delen af målningen utföras i tempera. Möjligt är ju också att detta förfaringssätt var fullt afsiktligt, då man aldrig i fresken kan erhålla den djupa, mättade färgton, som temperatekniken erbjuder. Häraf följde emellertid, att de färger, som först pålades, blefvo mera hållbara, medan de öfriga lätt kunde borttvättas. Och ej hjälpte det, om man, såsom Theophilus i sin målarebok lärde, så snart väggen blifvit torr, fuktade den på nytt, på det att färgerna skulle tränga bättre in.

Ofvanpå alltsamman uppdrogos vanligen konturerna ånyo i rödt eller svart, allt efter omständigheterna, och i många fall anbragtes förgyllning, där sådan behöfdes. De förnämligare figureernas nimber, kronor, smycken kring hals och handled, skodon, m. m. förgylldes ofta och gjordes då i relief, för att ännu mera framhäfva guldets glans. Reliefen åstadkoms vanligen med stuck eller som i Bjerresjö med påfästade träbitar. Stundom kan förgyllning ej spåras å reliefen, utan är denna hållen i en gråviolett ton t. ex. i Wallkärrens kyrka. Här äro liksom på flera andra ställen nimberna refflade. Dessa refflor gå in ett stycke på hufvudena och äro rundade utåt, där nimben begränsas af en sned kant. Vid undersökning har det visat sig, att de först äro strukna i rödt, sedan i blåsvart, därpå i hvitt och slutligen i en gråröd ton. Det är alltså ett ganska tjockt färgöfverdrag, som täckt stucken. Någon förgyllning kunde ej upptäckas, utan den grå tonen har antagligen kraftigt framhåfts af den mörkblå bakgrunden. Måhända var Kristusbildens gloria förgylld, men denna är ej afknackad. Ena »manchetten» däremot var synlig, utförd i relief med runda fördjupningar samt i samma färg som nimberna. Möjligt är väl, att guldets affallit eller borttagits före öfverkalkningen, men det kan ju också hända, att man ej haft råd till förgyllning. Att denna var dyrbar och svår att erhålla tyckas målningarna i Öfraby kyrka visa. I absiden framställes där som vanligt Kristus, såsom Rex gloriæ. På manchetten å den uppåtsträckta handen har i stället för förgyllning anbragts en kopparplatta, hvars glans skulle ersätta guldets. Att en prydnad af samma metall tjänstgjort som halssmycke, visa de ännu kvarsittande kopparnitarna.

Vid jämförelse mellan detta målningssätt och det som på 900-talet användes i St. Georg i Oberzell, frapperas man af likheten. Borrmann säger om detta, att det

Carl Jensen del. & lith.

Skånska Lith. Aktiebolaget, Malmö 1904.

ROMANSKA MÅLNINGAR I ÖFRABY KYRKA.

I från absiden, II från tribunågsväggen.

skiffer, jämte ett lösligt silikat i ganska riklig mängd. Dessa föreningar funnos ej endast i putsen utan också i den stuck, hvaraf de upphöjda gloriorna voro gjorda.

Då putsen var färdig synes man först ha uppdragit konturerna med en röd-brun färg, som bitit sig djupt in i den färska kalken. Detta utkast gjordes på fri hand, och så tyckes man ha förfarit under hela medeltiden. De ofta förekommande felfelckningarna visa, att kalkering ej kom i fråga. Den franske arkeologen Didron omtalar från sitt besök i Athosklostren vid midten af 1800-talet, att samma förfaringssätt ännu användes där vid skisseringen.

Då utkastet var färdigt, anlades botten-tonen och lokalfärgerna, som på samma gång gjorde tjänst som mellantoner, på den fuktiga murtan, framskjutande partier modellerades ut så godt sig göra lät, men eljest fingo ytorna stå hela och plana; ljusdagrarna insattes med hvitt, och skuggorna markerades med mörkare linier, på hvitt vanligen med blatt, eljest mer eller mindre i brunt och svart. Emellertid hade putsen snart hunnit torka, och därför måste större delen af målningen utföras i tempera. Möjligt är ju också att detta förfaringssätt var fullt afsiktligt, då man alldrig i fresken kan erhålla den djupa, mättade färgton, som temperatekniken erbjuder. Här af följde emellertid, att de färger, som först pålades, blefvo mera hållbara, medan de öfriga lätt kunde borttvättas. Och ej hjälpte det, om man, såsom Theophilus i sin målarebok lärde, så snart väggen blifvit torr, fuktade den på nytt, på det att färgerna skulle tränga bättre in.

det att färgerna skulle tränga bättre in.

Öfvanpå alltsamman uppdrogos vanligen konturerna ånyo i rödt eller svart, allt efter omständigheterna, och i många fall anbragtes förgyllning, där sådan behöfdes. De förnämligare figurernas nimber, kronor, snycken kring hals och handhöfdes, skodon, m. m. förgylldes ofta och gjordes då i relief, för att ännu mera framhåfva guldets glans. Reliefen åstadkoms vanligen med stuck eller som i Bjersjö med påfästade träbitar. Stundom kan förgyllning ej spåras å reliefen, utan är denna hållen i en grävioletton t. ex. i Wallkärra kyrka. Här äro liksom på flera andra ställen nimberna refflade. Dessa refflor gå in ett stycke på hufvudena och äro rundade utåt, där nimben begränsas af en sned kant. Vid undersökning har det visat sig, att de först äro strukna i rödt, sedan i blåsvart, därpå i hvitt och slutligen i en gråröd ton. Det är alltså ett ganska tjockt färgöfverdrag, som täckt stucken. Någon förgyllning kunde ej upptäckas, utan den grå tonen har antagligen kraftigt framhållits af den mörkblå bakgrunden. Måhända var Kristusbildens gloria förgylld, men denna är ej afknackad. Ena »manchetten» däremot var synlig, utförd i relief med runda fördjupningar samt i samma färg som nimberna. Möjligt är väl, att guldets affallit eller borttagits före öfverkalkningen, men det kan ju också hända, att man ej haft råd till förgyllning. Att denna var dyrbar och svår att erhålla tyckas målningarna i Öfraby kyrka visa. I absiden framställes där som vanligt Kristus, sasom Rex gloriæ. På manchetten å den uppåsträckta handen har i stället för förgyllning anbragts en kopparplatta, hvars glans skulle ersätta guldets. Att en prydnad af samma metall tjänstgjort som halssmycke, visa de ännu kvarsittande kopparnitarna.

Vid jämförelse mellan detta målningsätt och det som på 900-talet användes i St. Georg i Oberzell, frapperas man af likheten. Borrman säger om detta, att det

ej med säkerhet kan afgöras, om det är fresko eller tempera ¹⁾. Målningen har glatt rifven puts till underlag och utgöres af bruna konturer med ytorna utfyllda af täckfärger, utan lasurer eller halftoner. Modelleringen består dels af pålagda ljusare dagrar, dels af mörkare linier och skuggor, å dräkterna i dessas lokalfärger, å hudpartierna af umbra (i följd af kemisk förändring svart). Tekniken tyckes således tillfullo öfverensstämma med den i Skåne brukliga. Till och med de svartvordna fläckarna å kinderna kunna återfinnas t. ex. på Kain och Abel å triumfbågen till Vinslöfs kyrka.

Mandelgren har undersökt målningarna i Bjerresjö och Lackalänga kyrkor (Sv. Fornminnesfören. Tidskr. 1873) särskildt med afseende på bindeämnet. Vid kemisk undersökning befunnos färgerna hålla ca. $2\frac{2}{3}\%$ fettämne. Apotekare Lindberg i Stockholm, som på Mandelgrens begäran analyserade färgerna, ansåg detta härröra af vax. Mandelgren trodde därför, att vaxet användts som bindemedel åt färgen, eller att målningen sedermera ingnidits med detsamma. Härpå skulle målningens friska utsende berott. Att vax användts som bindemedel göres osannolikt af Mandelgrens egen beskrifning, i det han omnämner, att konturerna uppdragits med en brunröd färg (Todtenkopf), som trängt djupare in i den färska murytan än lokalfärgerna. Då han alltså konstaterat, att färgerna trängt mer eller mindre djupt in i den fuktiga putsen, så är det omöjligt, att bindemedlet utgjorts af vax. Allt tyder på att förfaringssättet varit det vanliga liksom färgskalan. Att vax användts som öfverdrag för att göra målningen klarare och mjukare är möjligt, men kan knappast anses vara bevisadt.

Dr. Mats Weibull har på begäran af förf. analyserat färgerna i V. Tomarps kyrka. Hvad bindeämnet beträffar, så pröfvades på honung, stärkelse, vax, fett och lim. Honung och stärkelse förekommo icke. Däremot fanns ca. 1% af ett fettämne, alltså i så ringa mängd, att olja icke kunnat användts som bindemedel. Huruvida vax begagnats som öfverdrag kunde ej med bestämdhet afgöras på grund af det ringa materialet, men Weibull ansåg för troligast, att fetthalten härrörde från smuts. Som totalomdöme anser han, att bindeämnet utgjorts af en blandning af kalk och lim.

Från Wallkärren ha likaledes färgprof undersökts af W., och har det visat sig, att bindeämnet där varit kalk. Den obetydliga fetthalten härrörde från smuts, hvilket torde ha varit fallet äfven i de föregående färgprofven.

Vid undersökning af de olika färgerna i V. Tomarp har det visat sig, att:

- 1) Bottenfärgen innehöll kimrök (kol)
 - 2) Den brunröda färgen = rödfärg (caput mortuum),
 - 3) Den blågröna = kimrök jämte flagor af bergblå, d. v. s. kopparlazur eller kopparkarbonat,
 - 4) Den hvita = krita, kalk,
 - 5) Den gula = ockra,
 - 6—7) Den ljusgula (två nyanser) = blandning af 4) och 5),
 - 8) Den ljusblå = krita med mindre än 1% nativ ultramarin (lapis lazuli),
 - 9—10) Ljusröda (två nyanser) blandning af 2) och 4).
- De använda färgstoffen voro således: vanlig rödfärg (caput mortuum) krita

¹⁾ Borrman: Aufnahmen mittelalt. Wandmalereien.

el. kalk, ockra, kopparkarbonat, nativ ultramarin och kimrök samt blandningar af dessa. Alldeles samma färger ha användts i Bjerresjö och Lackalänge.

Vi se alltså, att ungefär samma färgskala (med undantag af de animaliska färgstoffen) begagnats här som inom det antika måleriet. Till gult, rött och svart, de färger, som antagligen jämte hvitt ha brukats under hednatiden och början af den kristna — jmf. runstenarna, Hörningplankan, Jellingseskulpturen, Gokstadsskeppet och den äldsta målningen i Lunds domkyrka — har kommit blått och blandningsfärger däraf. Först under romanska tidens senare del kom den blå färgen till särskildt rik användning.

Färgerna påströkos ganska tjockt, och till bindeämne ha att döma af analyserna kalk och lim begagnats. Huruvida färgytan sedermera uppfriskats genom ett öfverdrag af vax torde ännu få anses tvifvelaktigt.

I sättet att harmoniskt sammanställa färgerna, liksom i den ornamentala utsmyckningen, nådde medeltidens konstnärer, i Skåne som annorstädes, en hög grad af fulländning. Fonden hålles i regel blå, stundom med dragning i svartgrått, mera sällan och under äldsta tiden i rött, dräkterna mest i rödbrunt, hvitt eller gult; grönt, svart och rött fullända färgskalan. I enstaka kyrkor brytes färgernas enförmighet af de under 1100-talet vanliga hvita prickarna. Den blå fonden består, åtminstone i flera fall, af kopparkarbonat på ett underlag af kimrök, så att den stämmas ned och ej tillintetgöres de öfriga färgerna eller mandorlafondens oblandade blå. Denna blandning är betydligt mörkare än den sparsamt använda ultramarinen. Stundom, såsom i Öfraby, har ej endast den blå bakgrunden i absiden fått ett underlag af kimrök (dock ej inom mandorlan) utan ock på sina ställen de rödbruna och gula tonerna. Härigenom blef färgskalan rikare, utan att därför bli smutsig, som fallet varit om färgen direkt blandats med svart. Också låg målningsgarnas grundton närmare mörkt än ljus, en omständighet, som bidrager till att förläna dem en allvarlig och högtidlig karaktär, hvilken ytterligare förstärkes däraf, att dagrarna alltid äro anbragta så att ljuset tänkes falla rakt framifrån.

I bilderna framhäfves ingenting onödigt, accessoirerna återges endast antydningssvis: ett träd betecknar landsbygden, några blommor en grönskande äng, en portik eller ett hus en hel stad, o. s. v.

Ornamentiken är synnerligen vacker, och på många ställen ser man, att lineal och passare användts vid uppteckningen. Så i V. Tomarp och Wallkärra, där hål i cirklarna ännu funnos kvar vid förf:s undersökning, visande att penseln spänts kring en järnten e. d. och förts rundt denna. I Hammarlunda äro såväl de räta linierna som cirklarna i korets afslutningsbård uppåt fördjupade i putsen, en af de få reminiscenserna från den rena freskotekniken.

Eljest koncentreras uppmärksamheten på det för munken-konstnären enda viktiga, figurscenerna. Bilderna i absiden äro naturligtvis de förnämligaste, och Kristusbildens storlek kan t. o. m. öfverskrida manslängd — vanligen 1 1/2—2 m. De öfriga figurerna äro betydligt mindre, ofta ungefär hälften af nyssnämnda mått.

Teckningen tillfredställer föga den nutida smaken, som ofta allt för lätt låter bedraga sig af virtuosmessig teknik och finesser i detaljväg i stället för att erkänna, att det är totalintrycket, den medryckande stämningen, som karaktäriserar ett konstverk. Man måste också erkänna, att målningarna ha högst olika värde. En

del af dem, t. ex. i Vinslöf, Wallkärra, Vä och Bjeresjö (de båda senare restaurerade, tyvärr mycket illa) äro bra gjorda, medan andra, såsom de i Lackalänga och särskildt Öfraby äro betydligt sämre. Detta sammanhänger också med den omständigheten, att de förra äro äldst och antagligen utförts af främmande konstnärer, medan de senare äro yngre och säkerligen ha infödda målare att tacka för sin tillkomst.

Bilderna framstå klart och tydligt mot den lugna blå bakgrunden, och deras enkla, naiva karaktär fångar genast ögat. Med mjuka, väl afvägda färgtoner och stora värdiga linier stämde de äfven nordbons sträfvande sinne till andakt; härtill bidrogo också de trånga fönstren, som höljde kyrkans inre i mystisk skymning. Framställningarnes rena, allvarliga hållning tilltalar ännu mäktigt betraktaren.

De romanska målningarna smyckade väggar, tak och hvalf. Beundransvärdt är huru väl de sluta sig till byggnadens linier eller lifva väggytorna i form af mål-^{Målningarnes förekomst i kyrkan.}ad skenarkitektur. På många ställen ersätta de också den tidsödande skulpturen och detta så mycket lättare som denna i regel brukade färgläggas. Färgläggningen inskränktes ej till den invändiga skulpturen, äfven den utvändiga smyckades på liknande sätt. I Tyskland¹⁾ och Frankrike²⁾ finnes en mängd exempel ej blott på polykrom skulptur eller målad skenarkitektur utan också på målningar utvändigt. Som bevis på huru långt man under medeltiden gick i sin kärlek till färg och bilder förtjenar omtalas, att å katedralen i Reims påträffats ej blott utvändiga målningar å norra portalen (romansk) utan ock å själfva midtornet en vacker bård i kanten af blytaket. I en annan kyrka, Notre Dâme i Chalons sur Marne, finnes också en romansk portal med målningar, och dessutom har det ena tornet ännu bildframställningar kvar. En del är förstördt genom reparationer och omläggningar, men på den ena tourellen synes fullkomligt tydligt en bågskytt under en gotisk baldakin. Teckningen är antagligen utförd genom ett slags etsning å blytaket i hvita konturer mot den guldglänsande bakgrunden³⁾ (fig. 2).

Fig. 2. Chalons sur Marne.

Äfven i Norden ha rester af utvändig målning påträffats. Så har det tympanon, om hvilket förf. visat,⁴⁾ att det fordom satt öfver hufvudingången till Lunds domkyrka, och hvaraf resterna nu förvaras i kryptan, ursprungligen varit färglagdt i rött, gult och grönt. Det är tro-

¹⁾ Frantz: Geschichte der christlichen Malerei, I, p. 464.

²⁾ Viollet le Duc: Dict. rais. de l'arch. franc. T. VII Peinture och Gelis-Didot et Lafillée: La peinture decorative.

³⁾ Enligt meddelande af arkitekt Th. Wählin, som besökt kyrkan.

⁴⁾ Romanska målningar i Skånes kyrkor. p. 144 i Historisk Tidskrift för Skåneland. 1900.

ligt, att äfven den utvändiga skulpturen i öfrigt jämte dörrar och beslag varit målade. Från mellersta Sverige finnes exempel härpå, och i den biskopslängd, som under förra delen af 1200-talet vidfogats Vestgöotalagen, heter det om biskop Bengt (1100-talet), att han lät måla portarna till Skara domkyrka. I Mandelgrens samlingar finnes bl. a. aftecknad en dörr till Gistads kyrka i Linköpings stift, hvilken var målad och hade skinn under järnbeslagen. Ett märkligt exempel på utvändig målning skildras af kyrkoherden A. J. Björck i ett bref till Mandelgren år 1870 på följande sätt: »V. Wrams kyrka är i grund nedrifven och till hufvudsaklig del uppbyggd igen. Vid rifningen fanns ej spår till målningar i kyrkans väggar invändigt, men däremot visade sig å en gammal portingång å norra sidan icke blott utvändigt i sten huggna ornamenter, utan äfven att vid sidorna häraf funnits ett slags målningar». Ett motstycke härtill är, att Stora Hammars kyrka haft den utvändiga rundbågsfrisen färgbelagd i grått och gult. Huruvida så varit fallet ända från kyrkans första tid kan ej bevisas, men är ganska troligt. Den nuvarande färgbeläggningen härrör antagligen från senare delen af medeltiden. Under kalkrapplingen förekom längs frisen en fin slät freskoputs på en ganska visträckt yta, hvilket nästan låter förmoda, att målningar i större skala där varit anbragta. Måhända har Stora Hammars kyrka varit dekorerad på ett liknande sätt som Wederslöv i Småland, där under senare tid — antagligen 1500-talet — en bred i rött hållen fris målats utvändigt rundt kyrkans väggar tätt under taklisten. Äfven i N. Ljunga kyrka i Småland lär en utvändig bård ha anträffats. I mellersta Sverige har man funnit, att tegelkyrkornas hvitmenade blindnischer stundom varit prydda med målningar¹⁾. Då sådana anträffats i flera olika landskap, kan man antaga, att de förekommit äfven i Skåne.

Att glasmålningar funnits i Skånes kyrkor är tillfullo bevisadt. Rester af sådana, som tillhört Wallkärra och Skanörs kyrkor, förvaras i Lunds universitets hist. museum, och Brunius omnämner i sin konsthistoria p. 615, att sådana också förekommit i Fogeltofta och i Ystad. Ett par af de ännu bevarade äro emellertid af gotiskt ursprung och tyckas samtliga ha varit placerade i koret. Sannolikt är, att Lunds domkyrka haft glasmålningar. I Liber daticus finns en anteckning från början af 1200-talet, att borgaren Philippus prydt helgedomen med många fönster. Denna donation, som synes vara tidigare än ärkebiskop Uffos — hvilken skänkte betydliga summor till de under branden 1234 förstörda fönstren — och senare än kyrkans fullbordan, har möjligen åsyftat glasmålningar.

En del af de äldsta kyrkorna i Skåne hade platt trätak, och man kan antaga, att äfven detta varit måladt. I Tyskland ha vi exempel på sådana målningar från såväl romansk som gotisk tid. Till den första perioden höra, utom fragmenten i dômen i Constanx, takmålningarna i St. Michael i Eltingen, St. Michael i Hildesheim och St. Martinskirche i Zillis (Graubünden), båda de sistnämnda med figurscener i fyllningarna. I den förra af dessa senare äro framställningarna mera storlaget anlagda, hufvudscenen föreställer Kristi stamträd — samma scen som å takhvalfvet i Bjerresjö —, men i den senare finnes ej mindre än 153 kvadratiske fält, 48 af symboliskt och 105 af bibliskt innehåll. Takbjälkarna äro rikt ornerade i växlande mönster. Från gotisk tid äro däremot de målade taken i kapitelsalen i

¹⁾ R. Cederström: Ett observandum på medeltida kyrkor, Ateneum I. 1903.

klostret i Wienhausen samt i Skovby i Danmark. I Jakob Madsens »Visitatsbog» står nämligen omtaladt ett måladt »loft» i Skovby kyrka, och där har också Magnus-Petersen funnit rester af ett sådant, som han daterar till medeltidens slut.

I Skåne finnas inga rester af målade trätak, men i Östergötland har målning påträffats i Herrestads kyrka å de liggande takbjälkarna ofvan hvalfkuporna. Det är således troligt, att det stundom varit sed att måla äfven den öppna takstolen.

Att öppen takstol användts i skånska kyrkor är numera känt. Såväl Öfraby som Hammarlunda ha sådan delvis i behåll ofvan hvalfven. Konstruktionen är något afvikande på båda, den ena påminner ganska mycket om den i mellersta Sverige brukliga formen. I dessa båda kyrkor har färgläggning ej kunnat iakttagas.

Emellertid ser det ut, som om det flata taket vore regel i Skåne och öppen takstol undantag, ty i vanliga fall förekommer å kyrkvinden en ursprunglig genomgång i väggen mellan långhus och kor. Där sådan genomgång saknas, kan man fastslå, att öppen takstol funnits, ty då var passagen obehöflig. Takkonstruktionerna äro emellertid olika för olika landskap, längre upp i landet är den öppna mycket vanligare.

Att afgöra, huruvida det var regel eller undantag, att man målade trätaget, torde vara ganska svårt. Säkert är, att målningen måste varit ganska kostsam, enär långhusväggarna vanligen saknade sådan. Den inskränktes oftast till kor och absid jämte långhusets östra vägg och den där befintliga triumfbågen. Man ansåg det förmodligen vara för dyrbart att måla det för menigheten reserverade långhuset.

Stundom fingo målningarna ersättas med enklare utsmyckning. Så i V. Tomarp, hvars långhus varit prydt på ett egendomligt sätt. Å den hvitmenade väggen, strax under murkrönet hade med en passare uppdragits en rundbågsfris. Frisens konsoler jämte de af bågarne inneslutna halvcirkelformiga fälten befriades från hvittningen, så att den underliggande gula putsen framhäfde de hvita bågarne (fig. 16). Först sedermera fick kyrkan målningar, men dessa inskränktes till absid, kor och östra långhusväggen, där den ursprungliga frisen öfverputsades. I Simris kyrka ha romanska målningar ej funnits. I stället hade å rappningen mellan stenarna fördjupade, rektangulära fogar uppdragits i hela kyrkan, den enda utsmyckning man tycks ha bestått det märkliga templets väggar (fig. 17).

Att emellertid långhuset i skånska kyrkor stundom redan tidigt haft bildframställningar å långväggarna, har förf. varit i tillfälle konstatera. På två ställen, Flädie och Öfraby, ha dessa inskränkt sig till en väldig Kristoffersbild å norra väggen — i den senare kyrkan dock af tidigt gotiskt ursprung — medan bilderna i koret äro framställda på vanligt vis. Nämda helgon ansågs vara sjöfaranernas skyddspatron — både Flädie och Öfraby ligga nära hafvet — och afbildades så stor, ofta vid ingången, enär man trodde, att den, som såg honom, ej skulle dö bråddöd den dagen ¹⁾. Därför heter det också: *Christophori sancti speciem quicumque tuetur, illa nempe die, non morte mala morietur*. Ungefär samma inskrift, tyvärr fragmentarisk var i stor majuskelskrift målad bredvid hans bild i Flädie kyrka. St. Kristoffer är det enda helgon, som till namnet är känt från Skånes romanska målningar. I Danmark tyckas härtill kunna läggas: St. Nikolaus af Myra, St. Laurentius och de nordiska helgonen, konungarna Knut och Olof. Den senare förekommer också i

¹⁾ Heinrich Detzel: Christliche Ikonographie.

en präktig bild å målningarna i Kaga (Östergötland), där han framställles sittande med krona och yxa samt med en ängel på hvarje sida. Kronformen tyder på tiden o. 1200.

Att få något system i framställningarna å långhusets tre väggar är omöjligt, enär endast fragment af sådana bilder äro i behåll. Det som påträffats är endast ornament och helgonbilder. I Danmark tyckas likaledes mycket sällan scener ur Kristi lif ha förekommit i långhuset. Då bilder där förekomma, är det endast helgonlegender eller tilldragelser med historiskt eller allegoriskt innehåll.

Uppåt begränsas figurframställningarna alltid af en bred, målad fris. Denna går tätt under murens öfre kant rundt kyrkan i både långhus och kor. Äfven mål-

Fig. 3. Asmundtorp.

ningarna i absiden avslutas af en bård, som till motivet skiljer sig från den förra. Under denna fris vidtaga figurframställningarna i långhuset, där sådana finnas, samt i kor och absid. Å långhusets östra vägg rundt triumfbågen äro bilderna af växlande innehåll. Stundom afbildas Kristus i midten inom en medaljong, omgifven af änglar och helgon. Ej sällan tyckes den yttersta domen där varit framställd. Mot medeltidens slut förekom denna alltid som avslutningsbild i absiden, där den i gräslighet och råhet lämnade intet öfrigt att önska. Inom romanska konsten påträffas den i Tyskland redan under 1000-talet i Oberzell och Burgfelden som motstycke till absidens tronande Kristus och utmärker sig där städse för en värdig och lugn hållning. Det har sagts, att framställningen af den yttersta domen här i Norden varit inskränkt till slutet af medeltiden. Denna uppfattning är alldeles felaktig, och torde endast bero därpå, att dess plats under romansk och hög-gotisk tid varit kring triumfbågen mot långhuset, och att målningarna vanligtvis äro förstörda där. Huruvida den liksom i utlandet stundom anbragts å långhusets vstra vägg, kan tyvärr ej afgöras, enär några målningar å detta ställe ej finnas bevarade. Den tidigaste och bäst bibehållna framställningen i Norden af den yttersta domen förekommer i en dansk kyrka, St. Ib i Roskilde. Fragment af en sådan bild har i Skåne påträffats i Asmundtorp (fig. 3) samt antagligen i Vinslöf, Hör och S. Mellby.

Enär målningarna äro fragmentariska, kan någon fullt exakt beskrifning af framställningarna ej lämnas. Kristus sitter inom en mandorla eller medaljong, omgifven af helgon och basunbläsande änglar, medan de döde under honom uppstå ur sina grafvar.

I Vrigstad förekommer på motsvarande ställe nedtill nattvarden, ett i Danmark ganska vanligt motiv och, i jämnhöjd på andra sidan, dödsriket.¹⁾ Ofvanför, alldeles under den öfre bården, vidtager en rad scener ur Kristi lidandes historia. Sådana afbildningar tillhöra eljest en mera framskriden tidsålder och äro i Skåne kända endast från Lunds domkyrka, där en korsfäst Kristus mellan Maria och Johannes, alla med förgyllda glorior, afbildas jämte grafläggningen på den tvärmur, som på 1250-talet uppfördes mellan kor och långhus. Kristus framställles här liksom i de äldre danska målningarna utan konungakrona, på samma sätt som under den karolingisk-ottoniska tiden.

I Bjersjö upptages fältet ofvanför triumfbågen af en tronande Kristus med en ängel samt där utanför en adorerande figur på hvarje sida. Dessa båda nedre figurer, som sträcka händerna upp mot Kristus, äro sannolikt Kain och Abel, hvilkas gåfvor antagligen utplånats eller missförståtts vid restaureringen. I Vrigstad förekomma de också kring triumfbågen fastän på korsidan, och säkerligen äfven i Tybjerg (Danmark). I Vinslöf finnas de å triumfbågens undre sida. Midten intages af »agnus dei» inom en medaljong, och nedanför afbildas Kain och Abel inom hvar sin rundel, frambärande sina offer. Dessa hålla de, såsom alltid vid de äldsta framställningarna ej direkt i handen, utan omslutna af en duk. Motsvarande scen, fastän af betydligt yngre datum förekommer, enligt hvad Magnus-Petersens beskrifningar gifva vid handen, på triumfbågen i tre danska kyrkor: Estvad, Ballerup och Tyvelse. Eljest utfylles triumfbågens undersida i regel af en medaljong i midten med Kristus eller stundom »agnus dei» och på hvarje sida därom en stående figur. Äfven dessa utbytas ibland mot medaljonger med bröstbilder.

I koret grupperas bilderna i två rader — i Flädie förekommer endast en, i Bjersjö, på grund af tunnhvalfvet, tre — skilda af en enkel bård. Å norra sidan afbildas i regel scener ur Nya Testamentet, å södra sidan säkerligen bilder ur Gamla Testamentet. Det senare kan ej med fullkomlig visshet fastslås, enär målningarna nästan alltid äro förstörda å denna sida, antagligen genom solens inverkan. Därför finnas framställningar kvar endast i Bjersjö, hvarest de anbragts å det bättre skyddade tunnhvalfvet²⁾. Ofvannämnda slutsats angående grupperingen styrkes af ett

¹⁾ Jemför afbildningar i: Konstminnen från medeltiden och renässansen etc.

²⁾ I detta tunnhvalf äro på bestämda mellanrum insatta en mängd lerkrukor med lock utaf ek, hvari hål äro gjorda. Liknande krukor, dock utan lock ha enligt Mandelgren påträffats i Jerrestads likaledes tunnhvälfd kyrka. I Lunds universitets hist. museum förvaras en på drejskifva utförd kruka, som tillhört det nu nedrifna koret i V. Ahlstad, och det har omnämnts för förf., att då »Kronomagasinet» i Malmö refs, funnos sådana med mynningen utåt insatta i gaffarna.

Liknande fynd ha gjorts i Danmark samt i utlandet.

Möjligt är att dessa utgöra en reminiscens af hednisk kult, man jämföre de i medeltida grafvar nedsatta krukorna med brända ben. Prof. Montellii antagande att de kristna på ofvannämnda sätt velat förhjälpa hedniska förfäders aska till helgad hvila, synes förf. motsägas däraf, att urnorna städe äro insatta mera systematiskt, i ganska stor mängd, på bestämda mellanrum.

Fig. 4. Korhvalfvet i Bjersjö kyrka.

exempel från Danmark, där en gammaltestamentlig scen förekommer på södra sidan, samt af den viktiga omständigheten, att sådana aldrig blifvit funna på norra väggen i någon kyrka.

Fullständigast äro bilderna i Bjeresjö, hvilka, tack vare tunnhvalfvet, upptaga ej mindre än tre rader å hvarje sida.

Öfver triumfbågen tronar Kristus emellan fyra tillbedjande figurer. Midt i hvalfvet, i dess längdriktning, sträcker sig från vester till öster framställningen af Kristi stamträd. Sitt namn »Jesse rot» har det fått af Kristi stamfader Isai, från hvilken också det stiliserade vinträd utgår, som i sina grenar bär hans ättlingar och slutar med jungfru Maria. På norra sidan om detta ha vi i följd från vester till öster, uppifrån och ned: bebådelsen, Marias besök hos Elisabeth, Kristi födelse, ängeln förkunnar budskapet för herdarna, konungarnas tillbedjan, Kristus frambäres i templet och Kristi dop. Därefter vidtager tredje raden, som är skadad af uppbrutna fönster: till venster synas tre kvinnor, möjligen kvinnorna vid grafven och till höger, himmelsfärden. Södra sidan är prydd med scener ur Gamla Testamentet: Herren förbjuder Adam och Eva att äta af frukten, utdrifvandet ur paradiset, Noaks ark, Abrahams offer, Herren visar sig för Moses i den brinnande busken, öfvergången af Röda hafvet. Bredvid synas fyra figurer, en med ett otydligt språkband, och under dem den nedersta raden, delvis förstörd liksom på norra sidan. Kvar äro: Moses mottager lagens taflor samt den gyllene kalvfen. I stället för beskrifning bifogas här en afbildning af Bjeresjöhvalfvet (fig. 4).

I alla andra kyrkor äro framställningarna på korets södra sida förstörda, men å norra förekomma, jämte en del af de ofvan uppräknade, ett par nya scener hvilka komplettera bildecykeln, nämligen: i V. Tomarp, flykten till Egypten och i Stäfvie, barnamordet i Betlehem.

I Bjeresjö är också målningen öfver tribunbågen bevarad. Där framställs Kristus med spira och jordklot i händerna, omgifven af tre glorieprydda figurer på hvarje sida, af hvilka de närmaste äro evangelisterna Mattei och Johannes' symboler. I Öfraby förekommer en mera profan framställning på nämnda ställe. Det är donatorn, som där blifvit afbildad, sträckande kyrkmodellen mot Gud Faderns hand. (Se fig. å färgplanschen). Motsvarande bild finnes i flera danska kyrkor, men har där den mera passande platsen ofvanför triumfbågen. (Om orsaken till placeringen i Öfraby jmf. längre fram.)

I absidens hjälmhvalf framställs så godt som alltid »ärones konung», »Rex gloriæ». Det är fortsättningen på himmelsfärden och illustration till de ord, som säga: »ascendit ad coelum, sedet ad dexteram Dei.» Fortsättningen heter: »Unde venturus est judicare vivos et mortuos.» Också har bilden af den yttersta domen utvecklat sig ur Rex gloriæ. I denna sistnämnda scen framställs Kristus sittande på rägnbågen, fötterna hvila på jordklotet, och han omslutes af en mandorla. Högra handen är upplyft, välsignande, i den venstra håller han bibeln, som hvilar på venstra knäet. Mandorlan bildas vanligen af två cirkelsegment eller en oval, bestående af olikfärgade, jämnlöpande linier. Under äldsta tid pryddes densamma stundom af punkter eller stjärnor, hvarpå äfven i Skåne finnes exempel i Löderup. De båda cirkelsegmenten kunde också ersättas af fyra halfcirklar, en yngre form, som förekommer i S. Mellby. Kring Kristi hufvud, inom mandorlan, placeras stundom

ett par bokstäfver: A och Ω (i Öfraby) eller IC och XC (i Vä). Kring midtbilden sväfvä evangelistsymbolerna, vingade eller dubbelvingade och glorieprydda samt försedda med böcker, å hvilka respektive evangelisters namn vanligen stå skrifna. Ordningen dem emellan är följande: på norra sidan, underst lejonet, öfverst ängeln, på den södra, underst oxen, öfverst örnen. Endast i Öfraby och i Vä upptages hela hvalfvet af Kristus och evangelistsymbolerna. Eljest förekomma å hvarje sida om dessa en

Fig. 5. Flädie.

eller två personer. De närmast midtfiguren befintliga äro i regel: å norra sidan jungfru Maria, å södra: Johannes, evangelisten. I ett par fall tillkommer ytterligare en figur, vanligen en ängel, vid hvarje sida (i Hörby två?). Under denna framställning vidtager en rad figurer, i regel apostlarna, vanligen inom rundbågar, men stundom fria och på ett ställe, i Lackalänga, sittande på en fortlöpande genombruten bänk. I Öfraby ersättas apostlarna af åtta figurer, hvilka antagligen äro jungfru Maria, Johannes, Paulus, Petrus och de fyra kyrkofäderna.

Mot slutet af medeltiden var framställningen af Credo i förening med de tolf apostlarna och Treenigheten — i form af nådastolen — ej ovanlig i absiden. Ett exempel härpå finnes i Ö. Herrestads kyrka i Skåne, hvars målningar härröra från 1400- talets sista fjärdedel. Att nådastolen förekommer i en skånsk kyrka, målad o. 1200, är, såsom förut påpekats, ganska egendomligt. Det är i ofvan omtalade Bjerresjö kyrkas absid denna ovanligt tidiga bild förekommer i ersättning för Rex gloriæ. Inom en mandorla tronar Gud Fader, hållande den korsfäste framför sig. Dufvan är ej synlig å Mandelgrens afbildning. Midtgruppen omgifves af evangelistsymbolerna samt Maria och Johannes.

Nederst avslutas framställningarna i både absid, kor och långhus af en

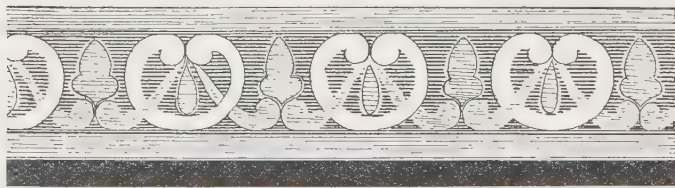

Fig. 6. V. Tomarp.

smakfull bård, och under denna hängdes antagligen vid högtidliga tillfällen väfda eller stickade bonader. Stundom ersatte målade draperier de dyrbara bonaderna. Exempel härpå finna vi å nischen till lekmannaaltaret i Lunds

domkyrka och i flera danska landtkyrkor. Äfven under slutet af medeltiden förekommo sådana målade draperier i Skåne.

Bonaderna intogo en viktig plats i de rikare kyrkornas inventarier. De pryddes kyrkans väggar vid högtidliga tillfällen, hängdes framför dörrar, på altaren, korstolar och säten samt skilde stundom kor från långhus.

I Norden var väfnadskonsten inhemsk från hedenhös, och i Norge har man mellan ett par golf i en kyrka funnit en tapet från romansk tid. Bland prydnader tillhöriga en kyrka i Sogn under förra hälften af 1300-talet omnämnas »tæpper», som skulle klädt koret och långsidorna i denna. I Uppsala funnos sådana bevarade ända till den ödesdigra branden 1702. Att de ej heller varit sällsynta i Skåne,

är tämligen säkert. Redan ärkebiskop Eskil skänkte till domkyrkan vid högaltarets invigning 1145 tvenne altardukar och fyra tapeter. Anteckningar från senare hälften af 1200-talet (Liber daticus) visa, att bagaren Bertolds enka donerade en dyrbar bonad till Lunds domkyrka, och domprosten Andreas skänkte i sitt testamentel af år 1306 ej blott en målad tafla utan ock »unum tapetum» till kyrkan.

Själftva det dekorativa elementet var af rent antikt ursprung och behandlades på ett synnerligen smakfullt sätt. De motiv, som användes, voro ganska växlande; vanligast förekommo meandern, mer eller mindre förvanskad samt bårder med palmett och akanthus

i en mängd variationer. Några intressanta prof på rankor och bårder visa bifogade afbildningar. Fig. 5 och fig. 19 förekomma bl. a. i Flädie, figg. 6, 7 och 35 i V. Tomarp, fig. 22 i Öfraby, figg. 8 och 9 i Mellby, fig. 10 i Lackalänga och fig. 21 i Bjersjö. En säregen plats intager den af »korfliknande» och runda kroppar åstadkomna marmorering, som förekommer i V. Tomarp samt mindre missförstådd i Öfraby och ännu bättre i Vinslöf. Sistnämnda kyrka är särskildt karakteristisk genom den mängd af hvita prickar, som äro anbragta öfver allt, se t. ex. den vackra orneringen å triumfbågen (öfverstycket å första sidan) samt de egendomliga ornamentsmotiv, som förekomma å korväggarna ofvan hvalfven, liknande strödda buketter. Dessa utgöras af en utslagen midtblomma — blombladen bildas af hvita prickar — och en knopp på hvarje sida, hvilkas båda stjälgar löpa samman med midtblommans.

Figg. 8, 9. S. Mellby.

Den bård, som följer murens öfre kant, är vanligen en meander. Denna bård afbrytes ofta af insatta ornamentspartier. Så skedde stundom äfven inom antiken, men inom den romanska konsten eger detta förhållande rum också med andra bårdmotiv. Ej utan skäl kan man antaga, att denna omständighet ofta står i samband med bjälkarnas anordning i det platta trätaket och de därvid uppkommande

afdelningarna å muren, som utgöras af bjälkarna och metoperna dem emellan. Å fig. 12 från refektoriet i Tempelherrarnas ordensgods i Metz ha sålunda rektanglarna mellan bjälkarna utfyllts af djurfigurer. Där har också den under bjälkraden löpande frisen tagit intryck af ytfördelningen. Fig. 13 visar en plafond från klostret i Fréjus — midten af 1200-talet — äfven denna med rummen mellan bjälkarna och konsolerna därunder utfyllda med djurskepnader. Att bården fig. 14 från St.

Fig. 7. V. Tomarp.

Fig. 10. Lackalänga.

Hans' kyrka i Hjörning med nästan samma djurfigurer haft ett liknande ursprung, måste anses obestridligt ej minst i betraktande af de öfver bården befintliga figurscenernas arkitektoniska anordning. Bården Hjörlande-Vrigstad, (fig. 16) jämte många andra, torde måhända kunna härledas på samma sätt. Funnes endast flera

Fig. 11. Lunds domkyrka.

i färg (fig. 15). Därför finnas sådana konsekrationsskors — ett likarmadt kors, vanligen inom en cirkel — anbragta här och hvar på figurer eller mellanrum, utan åtskilnad. Deras storlek är växlande, c. 6—12 cm. i diam., sällan större, och färgen är röd eller stundom hvit.

Visserligen tyckes man således ej alltid ha varit lika noggrann beträffande ämnesval och gruppering i Nordens kyrkor som i det öfriga Europas, men själfva hufvudtanken är städse densamma. Kyrkans inre smyckas med scener ur Gamla och Nya Testamentet, dock så att det nytestamentliga afgjort blir öfvervägande. Härtill komma så småningom enstaka skildringar ur helgonlegenden. Då sådana

Fig. 12. Metz.

den tronande Kristus, Rex gloriae eller i ett enda fall nådastolen. Huru taket varit dekoreradt här uppe i de nordiska kyrkorna under romansk tid är ej känt, antagligen var dess utsmyckning i regel ganska enkel.

exempel på det flata taket kvar, skulle saken kunna erhålla ytterligare belysning. Det är ganska troligt, att det under århundraden vanliga sättet att förmedla öfvergången från takets till väggens utsmyckning påverkat de därtill använda friserna, så att de bibehållit sin ornamentsfördelning äfven då de placerats på andra ställen i kyrkan.

Triumf- och tribunbågen äfvensom figurframställningarna omramas vanligen af sirliga ornament, och fönsteromfattningar samt nischer fyllas af prydliga bårder i rik omväxling.

Då en kyrka blef färdig, skulle hon högtidligen invigas. Detsamma ägde rum efter hvarje betydande reparation, eller om hon blifvit vanhelgad. Biskopen gick då rundt kyrkans inre och målade med smörjelse tolf kors på väggarna hvar som helst, och dessa plägade sedan uppdragas

förekomma, inskränkas de liksom i utlandet till långhuset. I koret åter framställas å norra sidan scener ur Nya, å södra ur Gamla Testamentet. De nytestamentliga bildernas öfvervikt betonas än mera däraf, att absidmålningen alltid utgör en afslutning af dessa nämligen en framställning af

Hvilket vidsträckt bruk man under medeltiden gjorde af färger visa de utvändiga målningarna. Dessa anbragtes vanligen å skulpturen samt å sådana delar, som voro mera skyddade för regn och snö, alltså partiet under taklisten, portalomfattningar, blindnischer o. d. Den breda fris, som ännu finnes kvar i Wederslöv, visar emellertid, att färger endast föga angreps af fuktigheten, och man kan med säkerhet påstå, att kyrkornas yttre var oväntadt färgrikt äfven i Norden. Prakten inne i kyrkan förhöjdes ytterligare af de stundom förekommande glasmålningarna. I fråga om dekorationens rikedom gjorde de romanska tegelkyrkorna undantag (måhända på grund af inflytande från cistercienserna). Hela ordningen tyckes ha bestått däri att väggarne fogströkos och hvalfven hvitmenades.

De målningar, som smyckade kyrkan, voro naturligtvis ganska kostsamma. Ej hvem som helst hade råd att låta utföra dem. Med säkerhet kan man antaga, att de tillkommit på samma sätt, om också ej alltid på samma gång, som kyrkorna. Hildebrand sammanställer i sin »Sveriges Medeltid» en mängd olika exempel på hvem som byggt dessa i Sverige, i Danmark och på Island.

Af denna redogörelse framgår, att kyrkor uppfördes af: menigheten, konungen, enskilda stormän och biskopar eller kloster. I den Vestmannalag, som af Schlyter betecknas som N:o 1, heter det: »bönder förde stock och sten till kyrkan och grundval grofvo och kyrka gjorde.» Vestgöta- och Upplandslagen bjuder, att bönderna först skola fråga biskopen om lof före byggnadsverkets början, medan Östgötalagen säger: »konungen låter börja kyrkan, bönderna göra till slut.» Att konungen eller enskilda personer låtit inrätta kyrkor åt sig, bevisa ej blott en mängd urkunder utan också »jus patronatus», som ännu lefver kvar, fastän ej i så vidsträckt grad

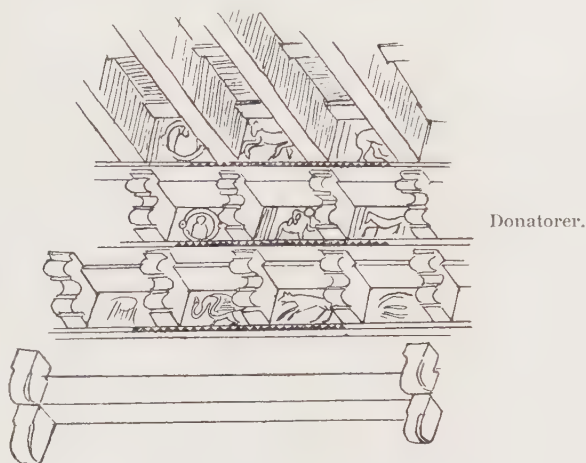

Fig. 13. Fréjus.

Fig. 14. Hjörning.

som före reformationen. Ett säkert vittnesbörd om enskildes nitiska byggnadsverksamhet utgör den stora mängd af kyrkor, som finnas i Skåne, och hvilka ofta ligga endast några minuters väg från hvarandra. Först längre fram i tiden började

stiftsmyndigheterna sin gallrande eller kompletterande verksamhet. På Island uppfördes samtliga kyrkor af privata personer, och det är tämligen säkert, att äfven i Skåne det privata initiativet varit öfvervägande vid kyrkobyggningar.

Kyrkornas och målningarnas donatorer tillhöra med säkerhet samma kategorier. Några intressanta anvisningar lämna kyrkorna själfva. Å Förslevs kyrkas (Danmark) triumfbåge afbildas i midten Kristus inom en medaljong. På hvarje sida om medaljongen utsträcker en hand mot de tonsurprydda figurer, som äro anbragta på sidorna. Den ene andlige bär svärd och spira, den andre en kyrkmodell. Båda symbolisera kyrkans makt och modellen betecknar säkerligen, att kyrkan uppförts af andlige. Emellertid torde det privata intresset ha varit störst. Möjligt är att stundom flera personer slog sig samman och bekostade målningen liksom kyrkovärdarna gjorde mot slutet af medeltiden, men i de allra flesta fall torde en enskild person, t. ex. kyrkans patronus låtit utföra arbetet. På några ställen har också målaren afbildat den man, som donerat ej blott målningen, utan äfven själfva byggnaden. Där öfverlämnar donatorn kyrkmodellen

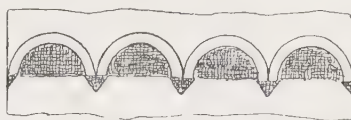

Fig. 16. V. Tomarp.

Fig. 17. Simris.

åt Gud Fader, som symboliseras af en framsträckt hand. I Skåne förekommer endast ett exempel på denna porträttering, nämligen i Öfraby, men Danmark har flera att uppvisa. I Fjenneslev förekommer ej blott donatorn, Asker Rygh, utan också hans hustru fru Inge, som tillbyggde tvillingtornen. Såväl här som i Hagested och Slaglille är bilden anbragt öfver triumfbågen mot skeppet, medan Öfrabyporträttet på grund af vissa orsaker, som skola beröras längre fram, fått den alltför ansenliga platsen öfver triumfbågen. En afbildning af byggherren i Öfraby medföljer å första färgplanschen. Framställningen har sitt intresse, såsom varande det äldsta målade porträttet i Skåne och väl också i Sverige, som bevarats till våra tider. Det ser ut, som om mästaren verkligen försökt att i denna donatorsbild få fram porträttlighet. Men den stelhet och brist på individualisering, som utmärker den romanska konsten, visar sig äfven här. Ej heller inom hela Europa torde någon egentlig porträttkonst vara att finna vid denna tid. Den första verkligt konstnärliga behandlingen af porträttet får tillskrifvas konstens hemland Italien och den store Giotto.

De i det föregående afhandlade förhållandena visa tydligt nog orsaken till den romanska konstens enhetliga karaktär. Också måste vid skärskådandet af de skånska målningarna nödig hänsyn tagas äfven till hela det öfriga Skandinavien, ty en mängd förhållanden bevisa, att den äldsta nordiska målarkonsten var i hög grad likartad. Åtskilliga omständigheter gifva vid handen, att lokala nyanser kunna särskiljas inom denna beträffande Skåne. Konstnärerna voro i början af främmande ursprung, men så småningom utbildades infödde målare. De skäl som tala för ofvan gjorda påstående skola i det följande framläggas.

I allmänhet är ornamentiken härvidlag en säkrare vägledare än figurframställningarna, ty dessa äro ganska stereotypa och materialet är ringa. Med ett större

Lokala nyanser inom det äldsta nordiska måleriet.

material skulle man säkerligen kunna sammanföra de skånska målningarna i särskilda grupper, utförda af olika mästare. Den enda mera påtagliga samhörighet, som hittills påträffats, finnes mellan målningsresterna i Harlösa och i annexkyrkan Hammarlunda. Såväl ornament- som figurmotiv äro desamma liksom deras placering. På grund af den inbördes likheten måste man antaga, att målningarna utförts af samme man.

Redan den omständigheten, att åtminstone de allra flesta romanska kyrkor blifvit målade strax efter uppförandet, talar för tillvaron af nordiska skolor. Af de kyrkor, som förf. undersökt med afseende på målningar, har endast Simris med säkerhet saknat romanska sådana. Där hade också färgen ersatts af, att fogarna uppdragits i putsen (fig. 17), alltså en betydligt enklare dekoration än den i V. Tomarps långhus i putsen inristade rundbågsfrisen (fig. 16). Den släktskap som råder mellan de olika målningarna bevisar tillfullo, att konsten lokaliserats.

Meandern förekommer öfverallt i Skandinavien, och samma palmettbård, som nedtill begränsar figurframställningarna i V. Tomarps kyrka i Skåne (fig. 35), återfinnes framför de tidiga bilderna i Fornåsa (Östergötland). Dessa båda motiv gå visserligen igen inom hela romanska måleriet, men de ha sin säregna tillämpning häruppe. En sak, som genast frapperar, är, att den karaktäristiska bården i Vrigstad (fig. 18) återfinnes i Hjörlande m. fl. kyrkor på Sjælland. I båda de nämnda kyrkorna framställas bl. a.

nattvarden samt scener ur den, under romanska måleriets tid, sällan afbildade passionshistorien. Den för de nordiska målningarna egendomliga meandern med inströdda rundlar (fig. 19) finnes i Skåne, (Flädie och Asmundtorp), såväl som i Småland (Vrigstad), och Danmark (Fjenneslev och Slaglille).

Ett för Skåne egendomtligt drag, som efter allt att döma återfinnes i Småland, är den tidiga förekomsten af Treenigheten, afbildad som nådastolen. Denna är nämligen anbragt såsom absidmålning i Bjesjö (fig. 20) och troligen i Hjelmseryd¹⁾. Gud Fader framställles sittande på en tron, i sitt knä håller han en bild af den korsfäste, som ännu har fullt romansk hållning, med fötterna fastspikade hvar för sig. Dufvan afbildas ej af Mandelgren, men

har antagligen funnits. Huruvida absidmålningen i Hjelmseryd är fullt pålitlig, kan dock sättas i fråga. Kormålningen är romansk, likaså bården omkring triumfbågen och absidens fönsternisch. Dessutom framställles den korsfäste med fötterna fastspikade hvar för sig. Men inga evangelistsymboler äro synliga, och figurgrupperna vid sidan och undertill äro från senare medeltiden. Kompositionen tyder emellertid på, att målningarna blifvit utförda efter å stället förut befintliga romanska, hvilka endast delvis blifvit

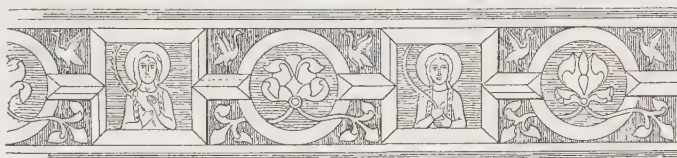

Fig. 18. Hjörlande.

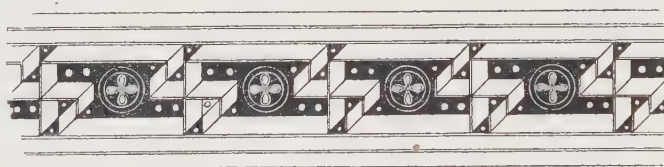

Fig. 19. Flädie.

har antagligen funnits. Huruvida absidmålningen i Hjelmseryd är fullt pålitlig, kan dock sättas i fråga. Kormålningen är romansk, likaså bården omkring triumfbågen och absidens fönsternisch. Dessutom framställles den korsfäste med fötterna fastspikade hvar för sig. Men inga evangelistsymboler äro synliga, och figurgrupperna vid sidan och undertill äro från senare medeltiden. Kompositionen tyder emellertid på, att målningarna blifvit utförda efter å stället förut befintliga romanska, hvilka endast delvis blifvit

¹⁾ Afbildad i Mandelgrens Saml. till Sv. Konst- och Odlingshistoria.

förnyade. Längre fram under sengotiken blir framställningen af nådastolen, fastän med utprägladt gotisk hållning, mycket allmän i mellersta Sverige ¹⁾.

I Tyskland omnämner Borrmann intet exempel på nådastolen förrän i stifts-kyrkan i Landau (midten af 1300-talet). I det nuvarande Danmark, hvarifrån Magnus-Petersen påvisar ett femtiotal romanska målerier, förekommer denna bild först i slutet af nämnda århundrade, i St. Peters kyrka i Næstved, medan den i Skåne upprepas i Stora Köpinge, hvars målningar tillhöra 1300-talets andra fjärdedel. I Värmland finna vi ett nytt exempel på dess förekomst, i Råda kyrkas kor, som

Fig. 20. Bjersjö.

målades år 1323. Det är så mycket mera egendomligt, som man aldrig under den äldre medeltiden vågade framställa Gud Fader i människoskepnad. Däremot se vi honom stundom antydd, såsom å de skånska processionskorsen eller å afbildningarna med votivkyrkan, där han symboliseras af en hand, som sträcker sig ut ur ett moln (så i Öfraby samt i flera danska kyrkor).

Ett för Skåne karaktäristiskt ornament, som förf. ej återfunnit på något annat ställe, är det, som i Bjersjö och Lackalänga nedåt begränsar absidens figurframställningar, och som lämpligen kan kallas »hjulornament» (fig. 21). Det har med all säkerhet uppkommit genom fördubbling af en bård med serien palmettblom. Dess samband med den inhemska konsten visas däraf, att lösryckta

¹⁾ Jmfr. afbildningar i Mandelgren: *Monuments scandinaves* och Otto Sylwan: *Kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut*.

rundlar ur densamma förekomma å ett processionskors, som tillhört Fjellie kyrka (nu i Lunds hist. museum). Dessa kors äro begränsade till Skåne och måste anses vara tillverkade där. Ornamentet återkommer under 1300-talets andra fjärdedel i målningarna från Stora Köpinge (ej långt från Bjersjö), där det har samma plats som i förutnämnda kyrkor.

Ungefär samtidigt förekommer det, fastän gotiseradt, i Rådamålningarna som skiljeornament längs takets midt.

En säkrare antydan om, att nordiska mästare utbildats, lämnar den vackra bård (fig. 22), som är gemensam för ofvannämnda Fornåsa och två skånska kyrkor, Öfraby och Hörby. Denna bård är ingenting annat än en förvanskad akanthusslinga — en mellanform förekommer i Bindslevs kyrkas kor (Danmark) — alltså ett klassiskt motiv, som en infödd målare missförstått. Tanken på att en utifrån kommen konstnär till den grad påverkats af den nordiska ornamentiken, att han tillämpat densamma på romanska motiv, motsäges redan däraf, att slingan förekommer på skilda ställen och under olika tider. Också har den upptagits äfven af den samtida inhemska smideskonsten, hvarom en präktig, Rydaholms kyrka i Småland tillhörig, järnbeslagen kista vittnar.

Då kyrkan i Brösarp refs, upptäcktes rester af målningar. Det parti, som fanns, å triumfbågsväggen ofvan hvalfvet, aftecknades af Mandelgren (fig. 23) och bestod, som bilden visar, af några människo- och djefvulsfigurer. Jämte

Fig. 21. Bjersjö.

Infödda målare.

Fig. 22. Öfraby.

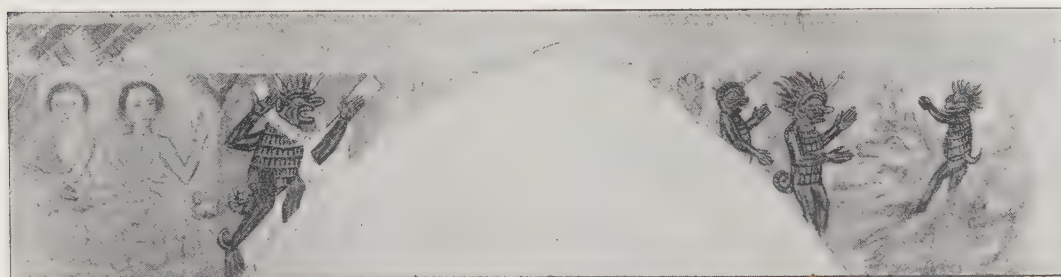

Fig. 23. Brösarp.

dessa funnos några runor, om hvilka Brunius säger, att de »icke gifva någon full mening», och en bård, som upptill begränsade det hela. Redan runornas förekomst tyder på, att målaren varit infödd, och detta antagande styrkes af bårdens utseende. Motivet till denna är en, efter allt att döma, nordisk förvanskning af en akanthusslinga och förekommer ytterligare missförstått å den trälist, som bildar öfvergången mellan takkanten och murkrönet i Nässja kyrka i Östergötland. Det kan synas vara ett djärft påstående, att ofvannämnda ornament uppkommit ur ett akanthusmotiv men vidstående bilder hämtade från nordiska sniderier och målningar

visa utvecklingen. Fig. 24 är en vanlig akanthusslinga från en romansk målning; fig. 25 från kronan å triumfkrucifixen i Hvitaby, Skåne, visar huru ofvannämnda slinga öfversatts i metallteknik, d. v. s. de svårgjorda böjda linierna ha brutits och gjorts raka. Fig. 26 från ett relikskrin i Vestergötland (Eriksberg) utgör öfvergången till Brösarpsbården (fig. 27), och fig. 28 är varianten från Nässja. Huru en palmettbård på liknande sätt börjar brytas visar fig. 29 från en grafsten i Ugglum i Vestergötland.

Fig. 24. Ballerup.

Fig. 25. Hvitaby.

Ofvan omtalade målningar i Brösarp voro synliga ända till dess den gamla romanska kyrkan år 1411 blef försedd med hvalf. Då doldes de af dessa och blefvo sedermera blottade endast för att förstöras. Utsmyckningen i Öfraby kyrkas absid (jmf. färgplanschen) afviker från den i andra kyrkor brukliga. I midten afbildas visserligen som vanligt Rex gloriæ och evangelistsymbolerna; men vid sidan här af förekomma inga andra bilder, ej heller utgöres figurraden nedtill af de tolf apostlarna. I stället finnas här på hvarje sida om midtfönstret fyra figurer, hvilka troligen äro jungfru Maria, Johannes, Petrus, Paulus och de fyra kyrkofäderna. Bilderna äro ganska groft utförda. Bården, som omgifver fönstret, utgöres af den akanthusslinga, hvars nordiska prägel redan förut framhållits, och begränsningen nedåt af en bred meander med inströdda rundlar. Märkligare är emellertid Kristusbildens utseende. Halssmycket och den ena »manchetten» ha utgjorts af påfästade kopparplattor, hvilkas glans skulle ersätta förgyllning. Dräktens fall är emellertid det mest säregna. De parallella veck, som karakterisera den romanska figurframställningen, ersättas af linier, som löpa på längs och på tvärs och vittna om fullständig missuppfattning af stoffet. Dessa veck, som ofta gå i buktade tvärlinier just på sådana ställen, där tyget borde falla slätt, t. ex. på armen, erinna påfallande om vissa skånska funtskulpturer. Det kan ej vara tvifvel underkastadt, att det varit en infödd konstnär, som utfört dessa märkliga skilderier och som därjämte förevigat donatorns bild å långhusets östra vägg.

Fig. 26. Eriksberg.

Att af målningarnas utseende få exakta tidsbestämningar är ganska vansktidsbestämningar.
ligt. Dels äro figurerna sällan klädda i sådan dräkt, att denna kan gifva någon säker ledning, dels kunna gamla former inom såväl dräkt detaljer som ornamentik lefva

Fig. 27. Brösarp.

nämnda kyrka tyckes Borrie öfver hundra år yngre kapell ha lånat sin arkitektur — kapellet började dock byggas samtidigt med den utprägladt gotiska Petrikyrkan i Malmö — liksom målningar därifrån i många stycken tjenat till förebild för de c:a hundrafemtio år yngre dekorationerna i Stora Köpinge. De i denna senare kyrka befintliga »krabborna» förekomma nästan oförändrade i klostret Gurk i Kärnthen från midten af 1200-talet. Att man lånade former från förgången tid ej blott inom måleri och arkitektur utan äfven inom skulpturen, därpå finnas flera exempel inom krucifixskulpturen. Den intressanta Ö. Wramskrucifixen tillhör sålunda med sin delvis romanska hållning tidigast slutet af 1300-talet¹⁾, och den i Hvitaby kyrka befintliga bilden, hvars hufvud återgifves i fig. 25, är betydligt yngre. Dock är kronan äktromansk, och fötterna fastspikade hvar för sig. Den gamla bilden var säkerligen allt för maskstungen för att kunna användas, och då fick bysnickaren göra en ny med den gamla som modell. Det är därför af största vikt att taga hänsyn till ej endast de äldre, utan särskildt de allra yngsta detaljerna och noggrannt skilja på sådana konstformer, som uppkommit

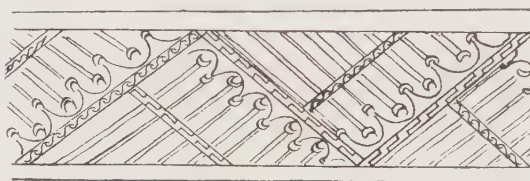

Fig. 28. Nässja.

Fig. 29. Ugglum.

genom direkt import eller ren efterbildning, och sådana som lugnt och följdriktigt utvecklats inom landet. Säkrast är naturligtvis om man kan få historiska fakta till hjälp vid tidsbestämningen.

Danmarks äldsta målningar, de i Jellinge, sätts af Magnus-Petersen till tiden o. 1100, och säkert är, att de i ålderdomlighet vida öfvergå alla andra i Skandinavien. Med undantag af dessa torde de danska målningarna kunna dateras till ungefär samma eller rättare något yngre tidpunkt än respektive kyrkor om hvilka Löffler²⁾ säger, att de i allmänhet uppförts under 1100-talets andra och tredje fjärdedel. En och annan mera bestämd hållpunkt förekommer också, såsom beträffande en grupp kyrkor i norra Sjælland till hvilka Fjenneslevlille får räknas. Denna kyrka uppfördes antagligen emot midten af 1100-talet utom tornen, hvilka byggdes o. 1170. Från samma tid härröra säkerligen dess målningar, som afbildade Asker Rygh och fru Inge, fram bärande den tornbeprydd kyrkan.

¹⁾ I Nustrups kyrka på Sönderjylland har Kornerup påträffat en påklädd krucifix med fötterna fastspikade hvar för sig, hvilken i mycket erinrar om Wramskrucifixen. Den förstnämnde tyckes emellertid vara c. 100 år yngre.

²⁾ J. B. Löffler: Udsigt over Danmarks Kirkebygninger.

De äldre svenska målningarna, frånräknadt Skånes, äro föga kända. Förut bekanta äro de i Vrigstad, Hjelmseyd och Kaga samt en obetydlighet från Gotland — utsmyckningen i Estuna tillhör öfvergångstiden. Dessutom hafva nyligen upptäckts målningar i kyrkorna Fornåsa och Väfversunda i Östergötland, samt Bringetofta i Småland ¹⁾. Af Väfversundamålningarne har förf. ej sett några afbildningar, men Fornåsabilderna tyckas vara de äldsta och tillhöra midten eller kanske slutet af

Fig. 30. Vinslöf.

1100-talet. Något yngre än dessa äro Vrigstadsmålningarna och ännu yngre framställningarna i Hjelmseyd och Kaga. Troligen tillhöra de tiden o. 1200, om man får döma af deras utseende och af kronformerna. I båda tyckes den helige Olof ha varit framställd. Några historiska data äro ej kända, visserligen omnämnes kyrkan i Vrigstad redan i ett bref som är skrifvet något af åren 1216—1220, men hennes byggnadstid ligger betydligt längre tillbaka. Yngst äro målningarna i Bringetofta, om man får döma af det lilla som ännu är synligt. Att målningar i mellersta Sverige ej voro sällsynta redan tidigt, visar den omständigheten, att biskop Bengt i Skara, hvars verksamhet infaller under 1100-talets senare del, såges ha byggt och målat kyrkor. Nämda sammanställning, byggt och målat, vittnar också om samhörigheten och samtidigheten af de båda konstarterna.

Liksom de flesta danska och uppsvenska målningarna till-

höra slutet af 1100- och början af 1200-talet, så tyckes detta i regel vara fallet äfven med de skånska. Enligt Mandelgrens utsago berättade man i Ystad, att målningar funnits i Tryde kyrka. Ej osannolikt är, att det visat sig vid hvalfvens nedrifning, och att målningarna voro romanska. Då kyrkan är invigd 1160, skulle dessa i så fall varit de äldsta kända i Skåne.

Af skilderier, som förf. undersökt torde Vinslöfsframställningarna (öfverstycket å första sidan, slutvignett å p. 41 och fig. 30), efter de ålderdomliga typerna att döma, vara äldst och gå tillbaka till närmare midten af 1100-talet. Samma tidiga period torde också Löderupsbilderna ha tillhört. Mandorlan i absiden är nämligen rikt stjärnbeströdd, ett förhållande, som i Sverige och, så vidt jag vet, äfven i Danmark

¹⁾ Upptäckta af amanuensen vid Statens Hist. Museum, lic. Otto Janse.

Fig. 31. Vä.

Fig. 32. Bjerresjö.

är enastående, och hvilket utomlands är utmärkande för de äldsta framställningarna. Antagandet om Löderupmålningarnas ¹⁾ höga ålder öfverensstämmer också med en annan omständighet, nämligen den, att dopfunten i kyrkan är af en typ, som mycket påminner om Trydefunten (från 1160), och får anses vara endast obetydligt yngre än denna ²⁾.

I Vä grundades ett prémonstratenserkloster af Valdemar I, drottning Sofia och ärkebiskop Eskil.

Konung Valdemar besegrade Sven Grade först i slutet af oktober 1157, följaktligen kan klostret

Fig. 33. Bjerresjö.

knappast ha anlagts förrän på 1160-talet. Det nämnes sedermera år 1170, då biskop Simon i Odense dit donerade allt sitt gods i Vä. Den nuvarande ovanligt vackra och rikt prydda kyrkan uppfördes troligen af de konstförfarna klosterbröderna. Hon omtalas först 1178, då Absalon donerade den samma till klostret. Således kan dess ursprung med tämligen stor säkerhet sättas till senast 1170-talet, och de målningar (fig. 31), som där förekomma, blefvo tvifvelsutan färdiga ungefär samtidigt ³⁾. Detta bestyrkes däraf, att Väs betydelse hastigt gick tillbaka, särskildt efter branden 1213, då klostret gick upp i lågor, och år 1250 var staden så fattig, att den befriades från ledung. Tyvärr äro endast framställningarna i absiden, jämte rester af sådana i tornkammaren ännu synliga. Det vore i hög grad önskvärdt, att äfven tunnhvalfvets utsmyckning ånyo blottades.

Till slutet af 1100-talet torde också de väl utförda målningarna i Vallkärra höra. Deras vårdade utseende visar, att de tillkommit under blomstringstiden, som väl knappast sträckte sig öfver år 1200.

Utsmyckningen i Hör och i Asmundtorp (fig. 3) torde tillhöra samma skede.

Yngre än de ofvannämnda måste målningarna i Bjerresjö vara (figg. 4, 20, 21, 32, 33, 34). Äfven funten är här af yngre typ. Hjälmarna och sköldformen hänvisa till senare delen af 1100-talet. Kronorna likaså, ehuru de äro af olika form (fig. 33). Typ a förekommer å dopfunten, typerna b och c å triumfbågen, typ d, e och f å framställningen Jesse rot. Typ f, som är densamma som e återfinnes å konung Farao — öfvergången af Röda hafvet (fig. 34). Ännu en sjunde

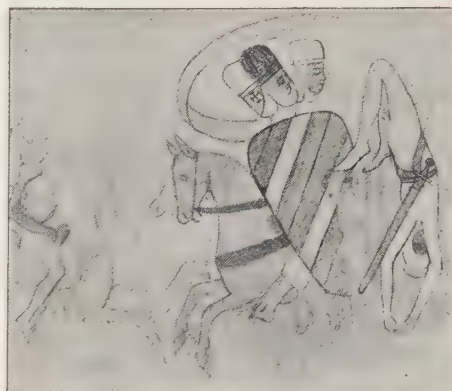

Fig. 34. Bjerresjö.

¹⁾ Afbildade i Mandelgrens »Monuments scandinaves».

²⁾ Det kan synas vågadt att förklara funtarna samtidiga med respektive kyrkor, men åtskilliga skäl, för hvilka det blefve för långt att här redogöra, tala därför. Antagligen har under träkyrkans tid endast biskopen haft rätt att döpa; måhända har man också begagnat sig af träfuntar, eller har dopet förrättats under bar himmel. I annat fall skulle Skåne strax efter midten af 1000-talet egt 300 funtar af sten, enligt Adams af Bremen († 1076) uppgift, att lika många kyrkor då existerade.

³⁾ I sitt nuvarande, illa restaurerade skick äro de afbildade såsom försidsplansch i Hist. Tidskr. f. Skåneland I. 3.

kronform har Mandelgren afbildat i »Monuments scandinaves», nämligen å »konungarnas tillbedjan», men originalskissen till lithografien visar, att denna kronform är identisk med typ e. Typerna a, b, c och d äro karaktäristiska för tiden intill slutet af 1100-talet, typen e-f åter efterträder de förra. Det är samma krontyp — med undantag af själfva hjälmen — som å Gumlösafunten, och Gumlösa kyrka invigdes år 1192. Dessa omständigheter i förening med de växlande dräkterna, framställningen af nådastolen och de breda, fylliga ornamentsformerna i absiden tyda på, att Bjeresjömålningarna torde kunna dateras ungefär till 1100-talets sista eller kanske 1200-talets första årtionde.

I Vestra Tomarps kyrka finnas romanska målningar (fig. 35) jämte den gamla utsmyckningen af en i putsen inristad rundbågsfris, (fig. 16) hvilken senare säkerligen förskrifver sig från 1100-talet. Det summariska behandlingssätt, som kommit målningarna till del, tyder på början af 1200-talet.

I de ej långt från hvarandra belägna kyrkorna i Stäfvie, Flädie (figg. 5, 19) och Lackalänga förekomma målningar, som i de förstnämnda antagligen tillhöra tiden o. 1200 medan Lackalängamålningarna (fig. 36, efter en teckning af Mandelgren) tyckas vara något yngre. Vissa detaljer i dessa senare, såsom de med rundade spetsar försedda biskopsmössorna den bristfälliga figurbehandlingen m. m. påminna om de betydligt slarfvigare utförda målningarna i Öfraby.

I ålder tyckas Öfrabymålningarne (jmf. färgplanschen) närma sig midten af 1200-talet. Kyrkan består af långhus, kor och absid, men tiden för dess uppförande är ej lätt att bestämma. Den gamla ornerade takstolen har varit öppen och finnes ännu delvis kvar. Långhus och kor skiljas upptill af en gafvel, som saknar den vid öppen takstol obehöfliga genomgången. Absiden har som vanligt ett ursprungligt fönster och koret har högt sittande sådana, ett på hvarje sida. Däremot har långhusets norra vägg saknat ljusöppning under medeltiden. På södra sidan återfinnas ännu rester af en efter allt att döma ej ursprunglig sådan. Det är alltså en möjlighet, att långhuset från början antingen alldeles saknat belysning eller också erhållit sådan från taket. Emellertid tyckes takbetäckningen så småningom blifvit bristfällig, hvadan ett brädloft inslagits under de liggande tvärbjälkarna. Spikhufvudena sitta ännu kvar på dessas undre sida — liksom fallet varit i de med öppen takstol försedda kyrkorna i Östergötland¹⁾. Takbelysningen, om sådan funnits, försvann då, hvarför ett nytt fönster upptogs i söder eller måhända utvidgades endast ett förut

Fig. 35. V. Tomarp.

¹⁾ Jmfr. Otto Janse: Om forna takkonstruktioner i några Östgötakyrkor, Sv. Fornminnesförs Tidskrift 11, 3.

där befintligt. Först under senare tid ha de nuvarande hvalfven inslagits, tornets antagligen under slutet af 1300-talet, de öfriga under 1400-talet.

Bland Danmarks granitkyrkor finnes dels en hel grupp, dels enstaka kyrkor, som sakna fönster å långhusets norra sida. Frånvaron af sådana förklaras emellertid delvis af det svårhanterliga materialet. Äfven från slutet af medeltiden finnes exempel på kyrkor, som sakna fönster på norra sidan. I Öfraby är emellertid materialet lättarbetad, skiktad kalksten och den rest af fönster, som finns kvar å södra

Fig. 36. Lackalänga.

sidan tyder på att detta uppbrutits, sedan kyrkan blifvit färdig. En förklaringsgrund till att så skett skulle förf. vilja se i den väldiga Kristoffersbild, som under 1300-talet målades alldeles midt emot å norra väggen. För att skaffa belysning åt denna har måhända fönstret upptagits.

Såväl kyrkan som funten och målningarna tyckas vara utförda af inhemska mästare. Bäst utförd är takstolen, såsom naturligt är, då träskulpturen alltid stått högt i Norden. Dörrkarmarna äro ej försedda med anslag (jmf. ingångarna å Borrie kapell af år 1319) och öfvergå utan vederlag i rundbågar, som ej omsluta något tympanon. Båda öppningarna äro något bredare nedtill, såsom stundom är fallet äfven i danska kyrkor. Häre har man velat se en reminiscens af den klassiska konstens trapezformade dörröppningar, men denna omständighet kan åtminstone ej

tagas med i räkningen i Öfraby. Utvidgningens olika storlek å norra och södra ingången, och karmarnas slarfviga uppmurning antyda, att orsaken varit antingen slarf eller oförmåga. Den ornerade takstolen är troligen en reminiscens från träkyrkan, och det har därför antagits, att kyrkans ålder måste vara synnerligen hög.

Fig. 37. Lund.

Omöjligt är det icke, men förf. skulle nästan vara böjd att i stället anse den tillhöra slutet af romanska tiden. Den enkelhet, ja, tarflighet, som karaktäriserar densamma, kan snarare vara beroende på, att den uppförts efter äldre förebilder under den romanska konstens förfall och i en af lägsen landsända, ett förhållande hvartill analogier ej saknas, (t. ex. längre fram i tiden Borrie kapell), än att den skulle vara af särskildt hög ålder. För antagandet att kyrkan uppförts i sen tid, talar den omständigheten, att funten, som tyvärr saknar ornering, ej tillhör någon tidig typ.

Det har förut visats att målningarna med all säkerhet, liksom själfva kyrkan, utförts af en inom landet uppammad mästare, man skulle vara frestad att använda uttrycket »bondmålare». Då de äldsta konstnärerna säkert voro utlänningar och då 1100-talets målare nedlade stor omsorg på sina verk, så måste man antaga, att Öfrabymålningarna blifvit utförda ett stycke inpå 1200-talet, under århundradets andra fjärdedel. Ej blott målningarnas slarfviga utförande, utan också typerna, m. m. tyda på en sen tid. Om man jämför Kristustypen i Öfraby med den, som förr satt å ett tympanon öfver hufvudingången till Lunds domkyrka (fig. 37), så måste man, fränsedt de skiljaktigheter, som olika material förorsakar, frapperas af likheten. Detta tympanon har såsom längre fram påvisas utförts efter branden 1234.

Det är naturligtvis möjligt, att själfva kyrkan i Öfraby ej härrör från 1200-talet, men exempel förekommer på, att rent romanska kyrkor utförts efter midten af nämnda århundrade. Så har förf. påträffat en uppgift i Rönbecks Samlingar ¹⁾

¹⁾ Carl Sonnberg Rönbeck * i V. Ljunghy 1765, prestvigd 1789, † som kontraktsprost i N. Åsum 1841. En stor del af sin lefnad egnade R. åt forskningar rörande Skånes äldre historia. Så afskref och samlade han uppgifter om kyrkliga förhållanden i Skåne under 1700- och början af 1800-talet, sockenbeskrifningar o. d. Hans samlingar, 21 folioband, förvaras i Lunds Universitetsbibliotek.

T. XIII, att Raflunda kyrka hade en gammal inskription öfver koret (hvarom mera under Raflunda), där det stod, att hon fullbordades 1259 till jungfru Marias ära. Denna kyrka företer ej någon särskildt sen typ, och naturligt är, att det romanska måleriet varade minst lika länge som kyrkobyggandet.

I annexförsamlingen Brösarp (fig. 23) torde målningarna vara af ännu yngre datum, liksom utsmyckningen i Ystads klosterkyrka. Om det romanska måleriets utsträckning i tiden vittnar måhända också den omständigheten, att Reslöfs kyrka har romanska målningar i två lag på hvarandra.

Största omväxlingen erbjödo målningarne i Lunds domkyrka. Där funnos medeltida målningar från 1100-talet och från 1200-talet — bland dessa voro några utförda 1234—1254, andra omedelbart därefter (fig. 11) — vidare från 1300-, 1400- och 1500-talen. Öfver dessa målningar, liksom öfver samtliga i Skåne kända, följer längre fram i afdelning IV närmare beskrifning.

De målningar, som under romansk tid anbragtes i kyrkorna, tjänade mera än ett syfte. För menighetens skull gick det ej an, att templet, Guds hus, skulle vara mindre dyrbart utrustadt än de förnämligarens boningar. Dessutom behöfde man säkerligen ett surrogat för afgudabilderna, det gick på detta sätt lättare att jämkä den gamla tron öfver i den nya. Till dessa ändamål, hvars orsaker lågo inom folket själf, kom ett annat ännu viktigare nämligen det didaktiska. Det preciseras tillräckligt i det ofvan (p. 7) lämnade citatet ur Theophilus' målarebok, och dess målsmän utgjordes själfklart nog i första rummet af presterna. För menigheten, som ej kunde läsa, var det naturligtvis nyttigt att ha dessa bilderbiblar att gå till. Då emellertid de romanska målningarna i Skåne vanligen föga berörde långhuset, så kommer det didaktiska syftet först under gotiken fullt till sin rätt. Under denna tid utsträcktes nämligen dekorationen till hela långhuset, och särskildt mot slutet af medeltiden valdes ämnena så, att deras ändamål ej kunde missförstås, såsom då dödssynderna, yttersta domen, paradiset och skärselden upptaga hvar sin kapp i en kyrkas vestra hvalf. Också betona kyrklige förff. uttryckligen de sen-gotiska målningarnes didaktiska karaktär, och deras stora betydelse för menigheten.

Målningarnas
ändamål.

II.

Tidigt gotiska målningar.

Målningar fr.
denna tid re-
lativt sällsyn-
ta.

Den romanska tiden var väckelsens tid; folket kristnades, kyrkorna byggdes. Under periodens senare del blef den nya tron befäst, och prästvåldet började stadga sig. Också uppbyggdes under den tidiga gotiken helt få nya kyrkor, och till följd däraf äro rester af 1300-talets väggmåleri i Sverige ytterst sällsynta. Det lilla som finnes är emellertid betydligt bättre än målningarna under romanska stilens sista skede; och de, som karaktärisera medeltidens slut i Skåne, äro med ett eller två undantag ännu sämre.

I danska kyrkor förekomma sporadiskt målningar från den tidiga gotiken, men utom dem i Kjeldby, som tillhöra öfvergångstiden mellan romansk och gotisk konst, samt det lilla i Stubbekjöbing och i St. Peter i Næstved erbjuda de föga af intresse. Då har Sverige något mera att uppvisa.

Med undantag af målningsresterna i Estuna, antagligen från år 1298, jämte enstaka bilder i kyrkor från Gotland är öfvergångstiden ej representerad i Sverige. Frånsett dessa fragmentariska framställningar och några obetydliga rester från Edshult ansågos länge målningarna i Råda kyrka, Värmland, så godt som ensamma representera den börjande gotiken i Sverige, till dess för några år sedan intressanta bilder upptäcktes under kalkrappningen i Stora Köpinge kyrka nära Ystad.

Sedermera har det lyckats förf. konstatera, att Köpinge-mästaren dekorerat åtminstone tre eller fyra andra kyrkor i samma trakt, och att hans verksamhet ungefär sammanfaller med 1300-talets andra fjärdedel. De kyrkor, som han försett med utsmyckning i färg, äro, utom Stora Köpinge: Stora Herrestad, Borreby, Snårestad, troligen Bjerresjö och antagligen ännu flera. Från 1300-talet torde likaledes härröra enstaka bilder i Lunds domkyrka, samt från samma århundrades slut, framställningarna i Bjellerups kyrka jämte några fragment i Helsingborgs Mariakyrka.

Den följande beskrifningen kommer att inskränka sig till de skånska målningarna, således utom de oviktiga i Bjellerup och Lund endast ofvan omtalade grupp, som förf. benämnt Snårestadsgruppen, efter den kyrka, hvars målningar äro daterade.

Ett nytt upp-
sving inom
konsten.

Fattigdomen på monument inom måleriet från den tidigt gotiska perioden har man velat tillskrifva de ständiga inbördes striderna. Dessa rasade emellertid

lika häftigt under den romanska tiden, utan att konstutöfningen därför hämmades. Orsaken var endast och allenast den, att nästan samtliga kyrkor blifvit byggda och målade under den romanska tiden, hvadan konstnären under gotiken saknade fält för sin verksamhet.

Det ligger då nära till hands att antaga, att färgkonsten dog ut under början af gotiken, men så var likväl icke fallet. Vi skola i det följande se, att just från denna period målningar finnas i behåll, låt vara ett fåtal, som visa ett nytt uppsving inom konsten.

Då i de få under nämnda tidsskede nybyggda kyrkorna samtida bildframställningar ännu ej påträffats, och så godt som alla de gamla helgedomarna redan förut egde romanska målningar, så kan man med skäl fråga, hvar de nya konstalstren skulle kunna anbringas. Svaret är enkelt, det var å de hvalf, som allt mera allmänt började inbyggas kyrkorna. Då hvalfven delvis täckte de romanska målningarna, ville man naturligtvis ej nöja sig med de fragment af dessa, som ännu voro synliga. De tidigare bilderna öfverkalkades därför fullständigt och ersattes så fort ske kunde med gotiska. Äfven absiden, som ej led af hvalfslagningen, erhöll ny utsmyckning, för att alltsamman skulle få en mera enhetlig karaktär.

Redan under 1100-talet, då, efter allt att döma, våra flesta stenkyrkor byggdes, var hvalfslagningens konst känd i Skåne. Ej endast krysshvalf utan också tunn- och särskildt halfkupolhvalf förekomma i stort antal. Hvalfslagningen.

Hvalfven voro naturligt nog betydligt hållbarare än de förgängliga trätaken, ej minst på grund af dessas eldfarlighet. Men det var både kostsamt och besvärligt att bygga hvalf af huggen sten, särskildt krysshvalf. Först teglets utbredning i Norden satte fart i hvalfslagningen. Det medförde likväl ej, att man genast utbytte trätaken mot tegelhvalf. Dessa senare användes visserligen ej så sällan i landtkyrkorna under 1300- och början af 1400-talet, men den egentliga hvalfslagningsperioden infaller först under 1400-talets senare del. Man kan sålunda med säkerhet påstå, att de gamla trätaken i allmänhet öfvergåfvos, först då de genom ålder eller möjligen eldsolycka gjorts otjänstbara, till dess det mot medeltidens slut blef modernt att öfverallt utbyta dem mot hvalf.

Kunde man noggrannt datera de olika formerna af krysshvalfvet, skulle det vara till stor hjälp vid bedömandet af tiden för målningarnas tillkomst och omvänt. I någon mån är detta möjligt. Det blefve för långt att uttömmande behandla detta ämne här, men några antydningar skola likväl lämnas.

Under 1100-talet var det ribb-lösa korshvalfvet förhärskande i Skåne. Det förekommer vid århundradets början i kryptan till Lunds domkyrka och sedan i Dalby Heligkorskyrkas förhall. Längre fram under samma århundrade användes det i Mariakyrkan i Vä — i tornkammaren — samt byggdt af tegel i sidoskeppen till Lunds domkyrka, vidare i Gumlösa 1192, och i de äldsta delarna af sidoskeppen i Ystads Mariakyrka.

Omkring midten af 1200-talet börja hvalf med trestafviga ribbor, burna af konsolkolonetter, uppträda såsom i Lunds domkyrkas midtskepp. Dessa kunna anses färdigbyggda allra senast under 1250-talets första år, när ärkebiskop Jakob Erlandsson under åren 1254—57 företog den bekanta utvidgningen af kyrkans kor, och detta kostsamma arbete näppeligen kunde utförts, om icke hvalfslagningen redan

varit fullbordad. Ofvannämnda hvalfform förekommer också i Heligkorskyrkan i Dalby samt i Maria- och Petrikyrkorna i Ystad. Dess ribba med profil i treklöfver är den äldsta ribbformen af alla och användes in i nästa århundrade.

Så småningom blir emellertid profilen rikare och midtstafven mera päronformig, såsom i Bjellerups med målningar försedda kyrka, hvars hvalf sannolikt härröra från 1300-talets senare del.

Redan tidigt, under 1300-talets förra del, visar sig emellertid en annan öfvergångsform, nämligen mot den fyrkantiga hvalfribban. Så bl. a. i Stora Köpinge (fig. 40), Stora Herrestads och Borreby kyrkor — den sistnämnda refs under början

Fig. 40. Stora Köpinge.

af 1800-talet. Denna hvalfform torde t. o. m. kunna dateras ännu noggrannare nämligen till 1320—30-talet. Dateringen stöder sig på följande grunder.

I ofvannämnda kyrkor, hvilka alla hade samma hvalfform bestående af ovanligt tjocka kupor — tjockleken berodde därpå att de äldre hvalfven alltid slogos med upprättstående tegel, hvadan de fingo en genomskärning, som motsvarade stensens längd alltså c. en fot, medan hvalfven under slutet af medeltiden slogos med liggande tegel — och trestafviga ribbor, hvilka nära hjässan öfvergå i fyrkant, förekomma eller förekommo målningar af en och samma mästare. Karaktären i dessa målningar är öfvergångsstil, dock med en tydlig gotisk helhetsprägel. Man kan också med temligen stor visshet påstå, att de tillhöra 1300-talets förra hälft, och på samma grunder måste de hvalf, hvarå de sitta, vara minst lika gamla.

Men dateringen kan ännu närmare fixeras. De omnämnda kyrkorna ligga

alla ganska nära hvarandra. Om vi taga den i närheten af Ystad belägna Stora Köpinge kyrka till utgångspunkt, så finna vi att Stora Herrestad ligger $\frac{1}{2}$ mil vester om denna, medan Borreby åter låg c. $1\frac{1}{2}$ mil åt öster. Ej långt därifrån ligger Borrie kapell, nu ruin. Det senare, som är annex till Stora Herrestad, och endast c. $\frac{1}{8}$ mil aflägsset därifrån, uppfördes år 1319¹⁾ för innevånarna i Borrie, som förut sökt Stora Herrestad. Det kapell, som då byggdes, och hvars väggar ännu stå kvar, hade platt trätak i långhuset, tunnhvalf i koret och hjälmhvalf i absiden. Om tegelhvalfvet varit så allmänt år 1319, att tre kyrkor, liggande tätt invid Borrie, af hvilka den ena dessutom var moderkyrka till kapellet, blifvit försedda med hvalf, så måste man antaga, att också detta skulle erhållit sådana.

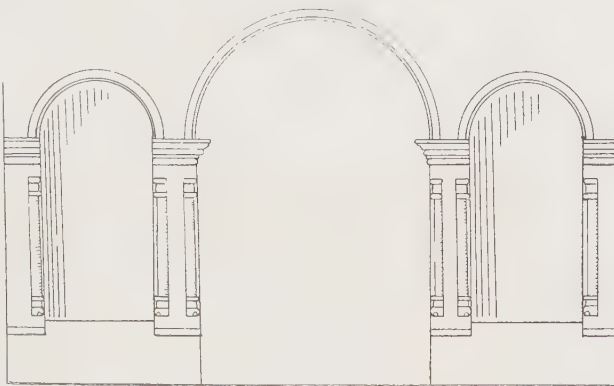

Fig. 41. Stora Slågarp.

Ett enda skäl kunde förklara frånvaron af dessa, nämligen kapellet's fattigdom. Men Borrie var i intet afseende torftigt byggt. Koret hade, som nämnts, tunnhvalf och på hvarje sida om triumfbågen mot vester fanns en altarnisch. Öfver dessa nischer gingo halfrunda bågar från halfkolonner med attiska baser å triumfbågens sidor till kvartskolonner i närmaste murhörn, och de södra kolonnernas kapital pryddes af djurskulpturer. Utvändigt å byggnaden funnos dubbla båggesimsar. Då alltså denna lilla kyrka ej bär något som helst spår af fattigdom utan tvärtom är rikt utstyrd, så är det sannolikt, att hon fått sitt trätak endast därför, att ofvan nämnda hvalfform ej kommit i bruk förrän något senare.

Det har anmärkts af många, att stilen i Borrie kapell nästan omöjliggör antagandet, att det skulle vara uppfördt år 1319. Om man jämför detsamma med t. ex, Petrikyrkan i Malmö, som började byggas vid den tiden, finner man det också ganska underligt. Men Petrikyrkan utfördes efter ett direkt importeradt schema, medan Borrie kapell utgör en fortsättning på den inhemska kyrkobyggnadskonsten innan densamma hunnit genomsyras af gotiken. Det visar sig också, att förebilder till Borrie ej ligga långt borta, och likheterna äro ej så få.

Fig. 42. Borrie.

¹⁾ Enligt ärkebiskop Birgers bref af d. 29 Maj 1514.

Bjeresjö kyrka har utvändigt dubbel rundbågsfris liksom Borrie. Båda ha äfven af vederlag buret tunnhvalf i koret — en ganska sällsynt hvalfform. De ha dessutom altarnischer vid sidan om triumfbågen. Men medan nischernas betäckningar i Bjeresjö äro halfcirkelformiga, äro de styltade i det öfver 100 år yngre kapellet, och dettas triumfbåge är tryckt. Triumfbågens vestsida är i Borrie rikt ornerad med pilastrar och halfkolonner, som uppbära bågarne, och så är äfvenledes fallet i de närbelägna kyrkorna Stora och Lilla Slågarp. Men om man jämför Stora Slågarp (fig. 41) och Borrie (fig. 42) i detta hänseende, så finner man, att pilastrarne i Borrie, i motsats mot de öfrigas romanska hållning, erbjuda en viss frändskap med de tresprångiga pilastrar, som strax efteråt började infogas i traktens kyrkor såsom stöd för hvalfven. Förf. anser på ofvan angifna grunder, att intet skäl finnes, hvarför ärkebiskop Birgers datering skulle vara oriktig.

Om således på grund af Borriekapellets datering nämnda hvalfforms tidsgräns torde kunna sättas till c. 1319, så har gränsen åt andra hållet sedermera kunnat bestämmas ungefär till 1340-talet. Det har nämligen visat sig, att Mandelgren efterlämnat några fragmentariska skisser af målningarna i Snårestads närbelägna, nu rifna, kyrka, och att en af dessa är daterad 1347. Men dessa skisser visa därjämte, att originalen äro utförda af samma mästare som i de öfriga kyrkorna, och att hvalfformen är densamma. Det är emellertid troligt, att årtalet betecknar den senare delen af mästarens verksamhet (jmf. p. 52), så att samtliga målningar äro utförda före c. 1350. Alltså är hvalfformen med den trestafviga ribban, som upptill får fyrkantig genomskärning, bestämd till 1320—30-talet, och målningarna till 1330—40-talet.

Man kan med skäl påstå, att kyrkans välde var stort i dessa trakter under nämnda tid, som sammanfaller med Skånes svenska period. Borrie kapell byggdes, kyrkorna fingo hvalf och målades. Genom hvalfformens datering, kan man fastslå, att Borreby kyrka blef tillbyggd först efter 1300-talets första tredjedel. Hvad Stora Herrestads kyrka beträffar, så är det egendomligt, att fastän målningar af Snårestadsmästaren förekomma i korhvalfvet, så anträffades på norra korväggen rester af en martyrieframställning från tiden o. 1500, alltså gotiska målningar från tvenne olika tider. Kanske har absiden bortbrutits, sedan de förstnämnda målningarna anbragts. Då har den raka korväggen, som i stället blifvit uppförd, saknat utsmyckning, hvarnär den erhållit sengotiska målningar, hvilka för symmetriens skull utbredts öfver alla korväggarna. En enkel undersökning skulle kunna besvara detta intressanta spörsmål.

Under 1400-talet blir hvalfslagningen allmännare, och enstaka dateringar förekomma. Så omtalar Rönbeck en gammal inskription i Brösarps numera rifna kyrka, hvilken visar, att hon fullbordades år 1411.

Detta fullbordande kan endast syfta på takhvalfven, enär kyrkan var romansk och tidiga målningar finnas å bågarne ofvan hvalfven.

Emellertid har ribbformen så småningom förändrats, det trestafviga partiet blir allt kortare, såsom i Öfraby kyrkas torn, och slutligen blir hela ribban fyrkantig i genomskärning. Denna senare ribbtyp torde få anses tillhöra 1400-talet.

Hittills har det hufvudsakligen varit tal om hvalfslagningen i gamla romanska landtkyrkor, i hvilka hvalfven alltid inbyggdes på pilastrar. Emellertid påträffar man stundom hvalf, som hvila på små mångkantiga konsoler. Dessa tillhöra

regel nybyggnader, antingen hela kyrkor eller tillfogade kapell och förekomma hufvudsakligen under förra delen af 1400-talet. Stundom äro hvalfven försedda med ribbor, som afsmalna nertill, ett förhållande, som antagligen dels är en reminiscens af den äldre hvalfribbens öfvergång i den smalare trestafven dels beror på det begränsade utrymmet, där ribborna mötas vid konsolen. Som ett af de vackraste exemplen på nyuppförda kyrkor med konsolhvalf kan nämnas, S:t Peders klosterkyrka i Lund (med rikt profilerade ribbor), Vidtsköffe kyrkas St. Annæ kapell m. fl., hvilka utförligare komma att behandlas på tal om de sengotiska målningarna.

Jämte korbhvalfvet börjar också stjärnhvalfvet göra sitt intåg i landtkyrkorna, dock efter allt att döma först efter år 1400.

Den romanska tidens konst hade urartat, det blef gotiken förbehållet att Tekniken. gjuta nytt lif i de stelnade formerna. Äfven tekniken är helt olika och erbjuder föga likhet med freskotekniken. Målningssättet är nu al secco, och putsen är mindre fin än förut, om den också är bättre än under sengotiken. Den väsentliga åtskilnaden mellan de båda periodernas målningar består däri, att de äldre äro så färgmätade, att hela putsytan döljes, medan den ljusa fonden dominerar i de gotiska, där endast figurer och ornamentskonturer äro uppdragna i färg. Målningarna i Kjeldby (Danmark) samt Edshult och Råda (Sverige) bära mera öfvergångsprägel, i det hela fonden är färgbelagd. Den ljusa kalkrappningen å de skånska målningarne står likväl ej fullständigt hvit, utan är hållen i en svagt gulgrå ton. Häraf den egendomliga mjukheten i färgskalan. Att denna ej beror på affärgning vid öfverhvitningen, bevisas däraf, att vissa partier, t. ex. de båda papegojorna å korbhvalfvet i Stora Köpinge upplagts i hvitt mot den gula bakgrunden. Konturerna äro som vanligt uppdragna i en brunröd färg, som också, efter hvad felteckningarna visa, användes till själfva utkastet. Därefter anlades lokalfärgerna, som höllos fullkomligt plana utan modellering. Veckfallet å dräkterna antyddes med mörkare linier. Jämte den brunröda färgen förekommer: gulockra, ljusockra, blått, grått och grönt. Nimberna äro dels gula, dels blågrå, det senare möjligen svartnadt blyhvitt.

Gotikens vaknande natursinne tar sig uttryck ej blott inom figur- och djurframställningarne utan äfven inom ornamentiken, som i sig upptager inhemska motiv. Den bindes ej så ofta, som förut var fallet, utan rör sig fritt in mellan figurgrupperna med det för gotiken typiska slingverket, som slutar i klöfverblad. Den utfyller också hvalfvets hjässa och följer i form af krabbor hvalfribborna, medan kupornas hvithet ofta mildras af inströdda stjärnor. Den målade arkitekturen är öfverallt genombruten, spetsbågen och än mera klöfverbladsbågen uppträder ofta, och växtformerna användas mera realistiskt. Lifligheten i kompositionen modereras något däraf, att hvalfbågarna vanligen uppdragas i kvaderform. Figurerna äro mindre än förut och mera lifligt hållna samt framställas antingen fristående eller omslutna af medaljonger.

Fastän det är en betydande skilnad mellan de senromanska målningarna och t. ex. Snårestadsgruppen, förekomma likväl just beträffande figurframställningen inom den senare åtskilliga drag, som äro direkt lånade från den förra perioden. De mest slående reminiscenserna utgöra emellertid en del ornament af rent romanskt ursprung, hvilka ej äro uppdragna såsom konturer mot den hvita rappningen, utan

i stället helt och hållet täckas af färg (figg. 43, 44 från Stora Köpinge). Vi skola i det följande se orsaken till detta återupptagande af gamla former.

Komposition
och
ornamentik.

Figurframställningarna anbragtes i hvalffälten på ett smakfullt och omväxlande sätt. I Borreby begränsades de i två af hvalfven till runda medaljonger, stundom med en stående figur på hvarje sida. I några medaljongers ramar voro inskriptioner anbragta (se figg. 49—52). Korhvalfvets bilder omslötos af låga breda baldakiner, hvars baser voro genombrutna — karaktäristiskt för tiden liksom den börjande spetsbågen, — medan de öfre begränsningarna utgjordes af tornprydda trebågar öfver hvilka språkband tyckas ha funnits.

Fig. 43. Stora Köpinge.

fulla växtornament af tidig form. I de nämnda kyrkorna äro fälten nästan afdelade på midten genom dekorativa figurer eller kraftiga bladrankor.

De delar af hvalfven, som ej upptogs af figurframställningar, utfylldes af insatta djur- och växtornament, från hvilka bladslingor utgingo. Hvalfbågarna målades i

Fig. 44. Stora Köpinge.

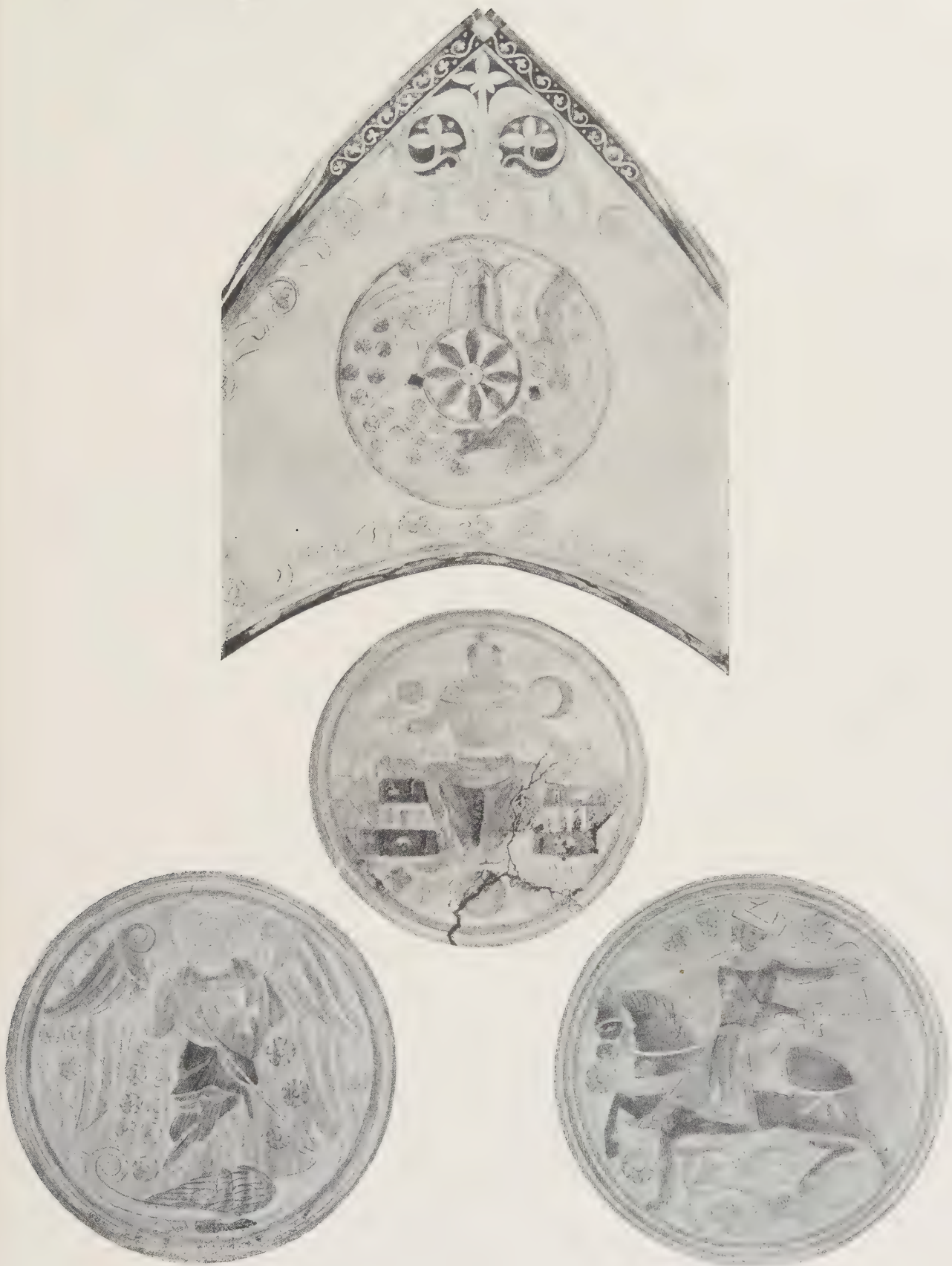
I Stora Köpinge, Stora Herrestad och antagligen Snårestad bestod omramningen af en bård, som gick ett stycke från hvalfribborna, parallellt med dessa utom upptill, där den bildade en mot figurscenen konkav båge. Det fält, som härigenom uppkom i hvalfvets hjässor utfylldes af rika och smak-

fulla växtornament af tidig form. I de nämnda kyrkorna äro fälten nästan afdelade på midten genom dekorativa figurer eller kraftiga bladrankor. De delar af hvalfven, som ej upptogs af figurframställningar, utfylldes af insatta djur- och växtornament, från hvilka bladslingor utgingo. Hvalfbågarna målades i kvaderform, diagonalribborna, längs hvilka krabbor voro anbragta, pryddes, utom å den fyrkantiga delen, där slingor med klöfverblad eller djurfigurer vidtogo, med brutna tvärband, sköld- och gördelbågarna hade snedtgående sådana. Huru väggarna voro indelade är ej känt, men fönstren omgäfvos af prydliga bandslingor.

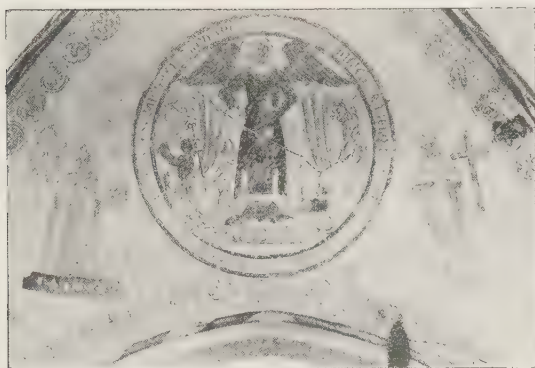
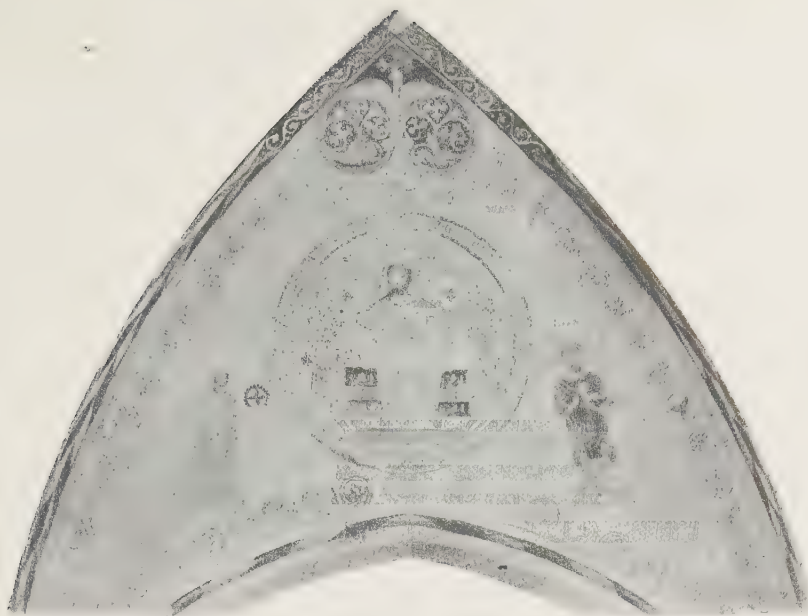
Endast undantagsvis, såsom i Stora Köpinge, förekomma nästan oförvanskade romanska ornament (figg. 43, 44), och de äro säkerligen direkt lånade från Bjerresjö.

Skriften å språkbanden utgöres städse af majuskler, medan ornamentiken å hvalfven med det utfyllande slingverket, de krabbliknande utlöparna, som följa hvalfribborna, och de trebrutna bågarna jämte figurernas hållning, vittna om den nya stilen.

Målningarna i Bjellerup tyckas tillhöra 1300-talets senare del. Hvalfformen skiljer sig från Snårestadsgruppens, i det diagonalribborna äro rikare profilerade, men eljest är orneringen å bågarna och samtliga ribborna likadan som i denna grupp och hvalfvets hjässor utfyllas af ännu rikare växtornament utom i korhvalfvets (fig. 58). Sjålfva hvalffälten upptagas af enstaka figurer i hörnen, antingen fri-

Figg. 45 -48. Långhusets vestra hvalf i Borreby kyrka.

Figg. 49—52. Långhusets östra hvalf i Borreby kyrka.

Figg. 53—56. Korhvalfvet i Borreby kyrka.

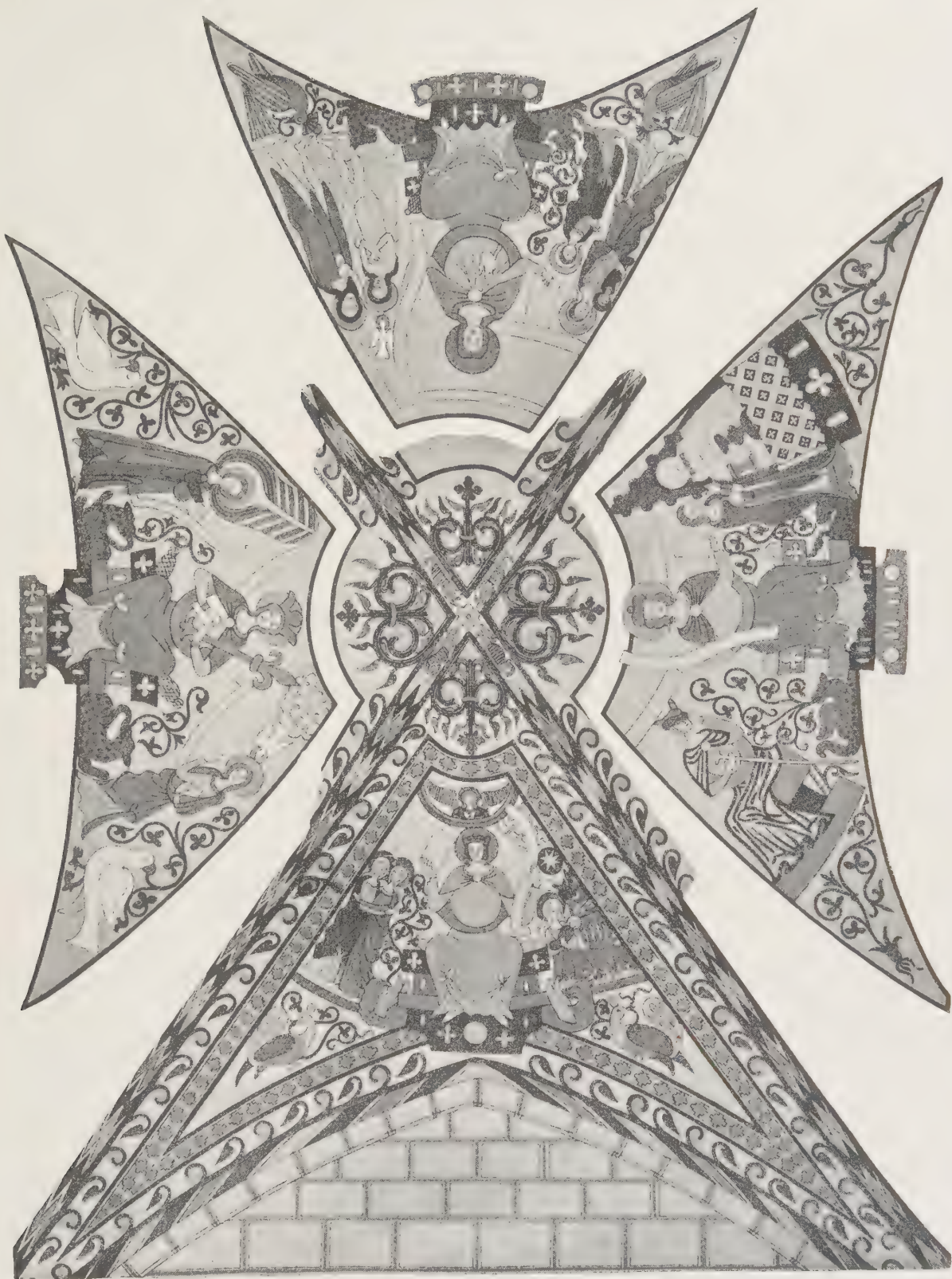

Fig. 57. Korhvalfvet i Stora Köpinge.

stående eller inom runda ramar, hvilka bestå af dubbla linier, hvars mellanrum utfyllas af små trekant, en för den tiden betecknande ornering, som förekommer på samma sätt i Wienhausen (Tyskland). I ett hvalf ersättas figurerna af tvehöfdade djurskepnader, ur hvilkas gap bladslingor utgå. Ett motiv, som också användes, är eklöfsslingor, som sluta i franska liljor.

Å den gamla orgelläktarens underbyggnad i Lunds domkyrka fanns en framställning af den yttersta domen, utförd på träbotten i vattenfärger. Visserligen visar läktarens konstruktion, att den tillkommit mycket tidigt, men någon orgel omtalas ej i urkunderna förrän 1317, då kaniken Asker inrättade ett altare under orgelverket till Guds, Jungfru Marias, ärkeängeln Michaels och St. Laurentii ära. Måhända tillkom målningen redan då; dess enkla värdiga hållning tyder åtminstone på 1300-talet. Asker blef 1331 begravnen under nämnda altare, liksom kaniken Torbern 1337.

På grund af gotikens minskade väggytor ersattes väggmåleriet i utlandet till en del af glasmåleriet. Ej så i Norden, där de gamla kyrkorna bibehöllos, utan att fönstren förändrades, och där de minskade väggytorna ersattes af hvalfven. Den förändrade tekniken bidrog likväl till att sammanhanget med den gamla konsten delvis försvann. Konstnären arbetade friare och framhöll just de bilder, som föllo uppdragsgifvarne i smaken och öfverensstämmde med tidsandan. Målningssättet var betydligt enklare, hvarför arbetet blef ojämförligt billigare. Ej blott kor och absid fingo utsmyckning, utan denna utsträcktes till hela långhuset.

Det utrymme, som vanns, därigenom att hela kyrkans både hvalf och väggar kunde dekoreras, var väl behöfligt. Ty tidens anda fordrade, att jämte scenerna ur Kristi lif och härpå syftande gammaltestamentliga bilder, måste också vederbörlig hänsyn tagas till helgonlegenden. Denna fordran nådde sin kulmen först mot slutet af medeltiden, men redan under 1300-talet fingo helgonen sina vederbörliga attributer. I målningarna från den tidigt gotiska tiden, hvaraf likväl nästan endast hvalfbilderna äro kända, utgöres hufvudparten afgjort af framställningar ur Kristi historia. Jungfru Maria börjar också dyrkas mera flitigt, hennes kröning framställes ofta och,

Fig. 58. Bjellerup.

åtminstone i de samtida Rådamålningarna, flera scener ur hennes lif. Därjämte förekomma enstaka förnämligare helgon.

Den gamla bestämmelsen, att långhusets bilder skulle förhålliga »ecclesia militans» och korets »ecclesia triumphans», fasthölls ej konsekvent. Seden att placera de nytestamentliga bilderna på norra väggen och de gammaltestamentliga på södra bevarades ej heller så strängt. I Råda kyrkas kor förekommer ej en enda bild ur Kristi lif utan endast profeter, apostlar och scener ur Marias lif och helgonlegenden. I de kyrkor, som Snårestadsmästaren målat, finnes tyvärr så godt som intet bevaradt å väggarna. Dock förekom i koret till Stora Köpinge en bild af syndafallet, ej å södra utan å norra väggen. Gotikens sinne för naturen tar sig bl. a. uttryck däri, att figurerna mer och mer uppträda i tidsdräkter. Det är likväl först sengotiken, som karaktäriseras af fullt utbildad realism.

En enda mera världslig framställning, fastän äfven den af allvarlig art och placerad längst i vester, har upptagits i Borrebymålningarna, nämligen lyckohjulet. Denna framställning blir allmän mot slutet af medeltiden, men upptages först under 1100-talet af den kristna konsten. Egendomligt nog förekommer den, visserligen i sin enklaste form, redan under nämnda århundrade på korväggen i Slaglille kyrka i Danmark. Därefter är intet exempel känt från Skandinavien förrän i Borreby. Här afbildas ej som i Slaglille en enda figur, utan bilden har redan det utseende, som under slutet af medeltiden blir vanligt, med fyra figurer. Enda skilnaden är, att själfva hjulet har en ovanlig form (fig. 45).

För att lämna en någorlunda fyllig bild af figurscenerna i en af de kyrkor, som Snårestadsmästaren dekorerat, afbildas här de framställningar, som äro kända från hvalfven i Borreby efter teckningar i ant. top. arkivet — kyrkan refs tyvärr i början af förra århundradet. Egendomligt är, att teckningarna endast omfatta tre

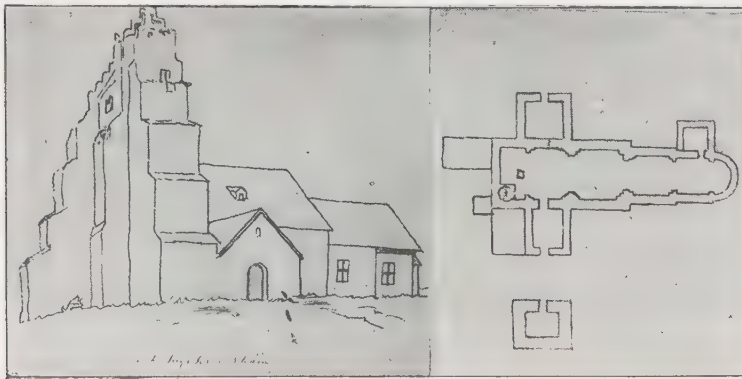

Fig. 59. Borreby.

hvalf, medan kyrkans grundplan visar ej mindre än fyra hvalfkvadrater. Denna omständighet har emellertid sin grund däri, att kyrkan under början af 1300-talet bestod af skepp med två korshvalf och kor med ett sådant jämte absid. Öfverallt funnos målningar af Snårestadsmästaren. Emellertid fann man sedermera, att koret var

för litet, hvarför absiden refs och koret förlängdes med ett nytt sådant, som avslutades med en ny absid. Att utvidgningen egt rum åt öster och ej åt vester bevisas redan däraf, att det nya korets yttre afvek från det gamla och hade gemensamt tak med detta (fig. 59). Dessutom visar grundplanen, att pilastrar för uppbärande af hvalf fanns i hela kyrkan utom just i det tillbyggda koret, och till yttermera visso kallas det gamla koret å grundplanen just för »fordna Choret».

Å teckningarna finnes tyvärr ingen uppgift om, hvar originalen suttit i kyrkan, men med ledning af de olika ornamentsmotiven, samt den plats bilderna i analogi med andra böra intaga, är det sannolikt, att de varit placerade på följande sätt: 1) vestra hvalfvet: i vester antagligen »lyckohjulet» (fig. 45); i norr och söder: St. Martin afskärande en flik af sin kappa (fig. 48) och St. Michael dödande draken (fig. 47); i öster: Kristus tronande med solen på ena sidan och månen på den andra samt med fötterna på jordklotet (fig. 46). 2) östra hvalfvet: I vester, »själavägningen» med S:ta Dorothea på ena sidan och ett annat kvinligt helgon, antagligen S:ta Helena, på den andra, båda utanför ramen (fig. 50); i norr: Abraham omgifven af änglar med de saliga i sitt sköte och med S:ta Katharina på den ena sidan och Johannes Döparen på andra, båda utanför omramningen (fig. 49). I ramen står på latin: »fader Abraham förbarma dig öfver mig och skicka Lazarus, att han må doppa det yttersta af sitt finger i vatten att förfriska min tunga, ty jag plågas svårligen i denna låga». I söder afbildades de dödas uppväckelse (fig. 51); i öster den yttersta domen (fig. 52). 3) Korhvalfvet innehåller: Marias kröning, öfver hvilken står på ett språkband: »Anna mulier et Dorothea»(!) och därunder i ena hörnet IHE (fig. 54), vidare konungarnas tillbedjan (fig. 56), Kristus frambäres (fig. 53) och Kristi dop (fig. 55).

Af absidmålningen finnes ingen afbildning, men där har säkerligen nådastolen jämte evangelisterna haft sin plats, liksom i Stora Köpinge och troligen Snårestad. Eljest skulle yttersta domen där varit framställd, men denna scen förekom redan i långhusets östra hvalfkappor (figg. 52, 62). Å Mandelgrens teckning från absiden i Snårestad voro evangelistsymbolerna antydda jämte mandorlan och en bild af Philippus inom en spetsbågig baldakin (fig. 60). Dekorationen i Stora Köpinge, där målningar varit kända endast i kor och absid samt två kupper i långhuset, är något rikare än i Borreby, i det korkupornas midt fyllas af konunga- och profetgestalter. Utom de äfven i Borreby förefintliga bilderna, Kristus frambäres i templet och Kristi dop, finnas här: Bebådelsen, Maria och Elisabeth, Jesu födelse samt Moses, representerande judendomen (fig. 57).

Fig. 60. Snårestad.

Af målningarna i Stora Herrestad, som till kompositionen mest likna dem i Köpinge, är endast en bild känd. Den förekommer i koret och framställer Kristus tronande, omgifven af adorerande figurer.

Å väggarna tyckas scener ur Gamla Testamentet ha funnits. Åtminstone syntes å norra korväggen i Stora Köpinge spår af en bild, framställande Adam och Eva vid kunskapens träd. Dekorationen tyckes där ha gått ner till bänkhöjd.

Redan på tal om hvalfslagningen har det visats, att målningarna i Snårestad blefvo färdiga år 1347, och att de öfriga sannolikt utförts under 1330- och 40-talen. Beträffande tidsföljden mellan de olika målningarna finnes åtminstone en hållpunkt.

Tidsföljd
inom Snåre-
stadgruppen.

Det har framhållits i afdeln. I, att man inom gotiken kan spåra relikter från den romanska konsten beträffande såväl arkitektur som skulptur och måleri. Absidmålningen i Stora Köpinge kyrka har så pass utpräglade romanska reminiscenser, att förf. förut¹⁾ ansett sig böra datera dem till tiden omkr. 1300, fastän kormålningarna ha en något yngre prägel. Orsaken till denna feldatering ligger helt enkelt däri, att mästaren vid dekoreringsen användt motiv från de närliggande romanska målningarna i Bjeresjö. I denna kyrka förekomma hvalf af alldeles samma konstruktion som i Köpinge

Fig. 61. Stora Köpinge.

och andra grannkyrkor, hvarjämte Mandelgren omtalar, att målningar funnits å dessa. Det är ej minsta tvifvel underkastadt, att Snårestadsmästaren först dekorerat långhushvalfven i Bjeresjö och härvid aftecknat de motiv ur korets och absidens romanska utsmyckning, som syntes honom lämpliga, och sedan användt dessa motiv i Stora Köpinge kyrkas målningar. Häraf den ålderdomliga prägeln hos dessa sistnämnda. De likheter, som mest frapperar, äro: Den ovanliga användningen af nådastolen (slutvignett å p. 55) och hjulornamentet i absiden (öfverstycket å p. 42), den nederst befintliga apostlaradens långa språkband (fig. 61), de i korkappornas midt anbragta konungagestalterna, hvilkas kronformer — särskildt den ena är mycket ålderdomlig — och liljeprydda skeptrer jämte de säten, hvarpå de sitta, påfallande erinra om sina romanska föregångare (fig. 57). Man kan alltså med tämligen stor säkerhet fastslå, att Köpingemålningarna utförts först sedan Bjeresjökyrkan blifvit dekorerad.

Att få något säkert bevis för de öfriga målningarnas inbördes tidsförhållande är ej möjligt. Emellertid är det förf:s åsikt, att Snårestadmålningarna höra till de yngsta, helst som kyrkan var annex, och absidutsmyckningen utprägladt gotisk (fig. 60). Den vågformiga bård, som gick horisontelt under mandorlan, är måhända en reminiscens utaf en alldeles liknande romansk sådan från tunnhvalfvet i Bjeresjö.

Målningarna i Stora Herrestad komma antagligen i tiden efter Stora Köpinge, enär en alldeles liknande ornering där är använd. Om man vågar döma af de olika

¹⁾ »Finn», utg. af Lukasgillet i Lund, 1903.

dekormotiven, bör ordningsföljden mellan de olika kyrkornas utsmyckning blifva denna: Borreby, Bjeresjö, Stora Köpinge, Stora Herrestad och Snårestad. Af dessa äro Borrebymålningarna svårast att passa in i följd, men detta kan bero därpå, att samtliga hvalfvens utsmyckning är bevarad i denna kyrka, medan i de öfriga endast större eller mindre fragment kommit till vår kännedom.

Den likhet, som förekommer mellan Råda-målningarna och Snårestadsgruppen, och som har sin rot i samtidigheten, har redan förut påpekats. Samma eller ännu större frändskap erbjuda de något tidigare målningarna i Kjeldby (Danmark), hvilka antagligen tillhöra tiden omkr. 1300. Allesamman erinra bl. a. om bilderna i Wienhausen a. d. Celle (Tyskland) från början af det 14:de århundradet, och i kanske ännu högre grad om målningarna i dōmen i Schleswig (från o. 1300). Den enhetlighet, som karaktäriserade det romanska måleriet öfver hela Europa, har således ännu ej försvunnit. Samhörigheten har endast blifvit svagare och begränsad till ett trångre område. Först mot slutet af medeltiden blir olikheten större, och de lokala nyanserna framträda skarpare.

Målarna.

Att med säkerhet afgöra, huruvida målningskonsten under högotiken utöfvades af utländer eller infödde, torde vara svårt. Förbindelsen med utlandet var synnerligen liflig, särskildt med Tyskland, Flandern och Frankrike,

Fig. 62. Snårestad.

hvarifrån en mängd böcker infördes, som kunde tjena målare till förebilder. Att förbindelsen med sistnämnda land var synnerligen liflig bevisas bl. a. af den omständigheten, att så många nordbor studerade vid universitetet i Paris. Huru direkt inflytandet kunde vara, synes af det förut omnämnda bref¹⁾, som biskop Arne af Bergen skrifver o. 1308 till sin broder Andfinn, hvilken då uppehöll sig i Paris eller Orleans på väg till kurian i Poitiers. Biskopen beder Andfinn uppsöka en ung man, som var byggnadskunnig och duktig i måleri (ad picturam) och i att göra glASFönster m. m. Dock tyckes, beträffande måleriet, inflytandet från Tyskland fortfarande ha varit öfvervägande här i Skåne, om man får döma af likheten mellan Snårestadsgruppen och samtida tyska målningar.

Visserligen har det visat sig, att Snårestadsmästaren äfven använde bevisligen inhemska motiv, men förklaringen till detta har redan lämnats. Förf. skulle därför nästan hålla för troligt, att denne och kanske äfven den man, som utförde hvalfslagningen — måhända en och samma person? — kommit från utlandet. Det omväxlande sätt hvarpå han inkomponerat bilderna i rummet — huru behändigt har han icke anbragt de från Bjeresjömålningarna lånade konungafigurerna — tyda på, att han varit ej blott en duktig målare, utan äfven en själf-

¹⁾ Bergens Kalfskinn, ed. P. A. Munch p. 131.

ständig konstnär med förmåga att till sin bildkrets smakfullt foga nya motiv. Att han förde skissböcker med sig för att tillgodogöra sig nya motiv visar ju förhållandet Bjereshö—Köpinge. Då hans verksamhet dessutom infaller under en tid, då det inhemska måleriet tyckes ha försvunnit efter den dekadens, som rådde under slutet af romanska tiden, så måste man, i betraktande af de prof han gifvit på sin konst, antaga, att hans hemland ej låg häruppe. Måhända var det genom klosterbrödernas i Ystad försorg, som denne man inkallades. I alla fall kan man antaga, att han var bofast i nämnda stad, som utgjorde centrum för hans verksamhet. Huruvida han var präst eller lekman kan ej afgöras, det senare är väl troligast under en så framskriden tid, helst som han ofvanför framställningen af Marias kröning präntat: »Anna mulier et Dorothea»(!) en inskrift som väl knappast en präst kunnat sätta under nämnda bild.

Fig. 63. Snårestad.

Man kan vidare fråga sig, hvem det var, som bekostade dessa dyrbara målningar. Var det samma personer eller myndigheter som under romanska tiden? Svaret blir ja, dock med den förändringen, att konungens verksamhet säkerligen var mindre ingripande än förr. Prästerskapets inflytande framträder i stället dess mera i förening med menighetens och särskildt kyrkvärdarnes.

Sedan romanska tiden hade nämligen kyrkans ställning i mycket förändrats. Nu var hon fullt själfständig, hennes makt var stadgad, hon var en stat i staten. Man får antaga, att det ofta var prästerna själfva, i förening med församlingens representanter, kyrkvärdarna, som läto smycka sin kyrka, liksom i allmänhet fallet var under sengotiken. Efter allt att döma lämnar just Snårestads kyrka ett tydligt bevis härpå. Å sköldbågen under norra korkappan fanns nämligen en fragmentarisk inskrift, som afbildas häröfvan å fig. 63 efter en teckning af Mandelgren. Om man antar att Pb̄r̄ är feltecknadt för PBRI = PRESBITERI, så är säkerligen det föregående ALBERTI prästens för- eller efternamn. MINḠ måste vara slutet af Hemmingi; — om Mandelgrens förmåga att läsa fel vittnar bl. a. inskriften å den alldeles ofvanför belägna hvalfkappan, där det står VERGIR i stället för VIRGIN. Då nu namnen Hemmingi och Nikolai förekomma, förbundna med »och»,

ligger det närmast till hands att tänka på de två kyrkvärdarna. För detta antagande tala också bokstäfverna OF (OR), hvilka ingå i ordet TUTORUM. Inskriften skulle således lyda: . S . . . DINI : ALBERTI : PBRI : TUTORUM : HEMMINGI : ET : NICOLAI : SUB : ANO : DÑI : MCCC : XL : VII :. Alltså tyckas målningarna ha bekostats af eller utförts under den tid, då en viss Albert eller Albertsson var kyrkoherde samt Hemming och Nils kyrkvärdar. Året, då de fullbordades, var 1347. Den ofullständiga inskriften förmåler tyvärr intet om målarens namn. Måhända kunna kommande upptäckter i traktens kyrkor gifva upplysning äfven om detta.

III.

Sengotiska målningar.

Målningarnas
plats i kyrkan.

Till de sengotiska målningarna räknar förf. dem, som tillkommit under tidrymden från o. 1400 till medeltidens slut. De, som tillhöra den tidigare delen af 1400-talet, äro likväl få och obetydliga. Själfva hufvudmassan är utförd under nämnda århundradets sista tredjedel. Liksom beträffande den tidigt gotiska gruppen stod målningarnas tillkomst i samband med hvalfslagningen, och det var just under slutet af 1400-talet som hvalf inbyggdes i de flesta af våra landtkyrkor. Knappast någon medeltida kyrka i Skåne saknade sådana vid reformationens inbrott. Huruvida målningen egt rum omedelbart efter hvalfslagningen, har förf. ej kunnat bringa i bevis, men då tidsskedena synas täcka hvarandra, är det troligt, att så varit fallet.

Den nya utsmyckningen anbragtes, liksom 1300-talets målningar, ej blott å hvalfven, utan äfven å samtliga väggarna, hvarvid de gamla skilderierna först öfverkalkades. Å hvalfven äro målningarna vanligen ganska väl bevarade medan de å väggarna nästan alltid äro förstörda, på grund af fönsterupptagningar och väggarnas ojämna, skrofliga ytor. Att kyrkorna äfven utvändigt smyckades med färg har omtalats redan i första kapitlet. T. o. m. dörrarne kunde få figurmålning (jmf. Lagga kyrka, V. H. o. A. A:s Månadsblad 1872, p. 112), och glasmålningar voro ganska vanliga. Afbildningar af två sådana från Lunds hist. museum, hvilka det lyckats förf. att identifiera, medfölja som vignetter å p. 83. Båda ha suttit i Skanörs kyrkas kor och äro daterade 1513. Donatorernas namn och bomärken äro anbragta å målningarne.

Teknik.

Liksom under 1300-talet skedde målningen al secco, men aldrig å glättad puts utan å vanlig skroflig, hvitmenad kalkputs. Äfven tegelkyrkor, som under romansk

tid endast voro fogstrukna, blefvo nu efter hvalfslagningen både rappade och målade. Tekniken skiljer sig från 1300-talets endast däruti, att den är enklare och slarfigare, hvarjämte färgskalan vanligen är mindre omväxlande. Den rödbruna färgen (Todtenkopf) är i de allra flesta målningarna så godt som allenahärskande. Visserligen förekommer i Efverlöfsgruppen samt i målningarna i Färlöf och Näs en mängd gula toner, men rödbrunt dominerar äfven där. Utom dessa båda färger finnas sparsamt: blått, grönt, grått och svart, eller ungefär samma färgskala som i Danmark och öfre Sverige. Rent rött synes likväl ej ha användts i Skåne såsom fallet var i de bättre utförda uppländska målningarna.

De färglagda yterna minskas alltmera, och rena konturer, saknande utfyllnad, bli vanligare. Därför är totalintrycket mattare och torftigare, och det klena utförandet bidrager härtill. Schablonering, som förut ej användts, kommer nu till heders vid anbringandet af de rosor, stjärnor och andra ornamentsmotiv, som utfylla den hvita fonden. Denna har vanligen en gulröd anstrykning, som ofta är gjord med flit, men stundom tyckes ha sin orsak däri, att den förhårskande rödbruna färgen under öfverkalkningen till någon del upplösts och spridt sig öfver bakgrunden. Särskildt i förra fallet dämpas färgernas skärpa på ett behagligt sätt.

Hvad planen för kyrkans utsmyckning beträffar, så synas de gamla reglerna Ämnesval. egt föga betydelse. Om man också kan antaga, att ämnesvalet i någon mån berott på uppdragsgifvaren och än mera på de förebilder, som voro tillgängliga, så tyckes placeringen ha utförts ganska godtyckligt. Att målaren hade mest att säga — säkerligen därför att man måste rätta sig efter hans bildmaterial — visar emellertid den omständigheten, att ungefär samma schema följdes i de kyrkor, som dekorerades af samme man. Någon annan förklaring finnes ej på det förhållandet, att å samtliga korhvalf, som bevisligen målats af Widtsköflemästaren, framställas bilder ur St. Nikolai af Myra lif.

Ämneskretsen hade vidgats, till stor del beroende därpå, att bilderna under 1300-talet anbragtes mera sparsamt och med mera hänsyn till det rent dekorativa, medan man nu hopade dem så mycket som möjligt. Ofta sammanslogos två, stundom flera scener i hvarje hvalfkappa till en, såsom t. ex. skapelsehistorien i Kågeröd. Placeringen af bilderna var, såsom ofvan nämnts, på intet sätt konstant, om också samma motiv vanligen återkomma. Tyvärr äro väggarna alltid så skadade, att någon fullständig bildecykel ej kan åvägabringas i någon kyrka. I allmänhet tyckes emellertid den gamla regeln någorlunda ha blifvit följd, att å långhusets väggar skulle målas bilder ur Jesu lif. Exempel härpå fanns i Bunkeflo m. fl. kyrkor. I så fall förekomma å hvalfven dels gammaltestamentliga scener dels helgonlegender eller mera världsliga framställningar. I Vidtsköfleggruppen, där rester af nytestamentliga figurer äro anbragta å väggarna, upptages likväl korets, d. v. s. det förnämsta rummets, ej blott hvalf utan äfven väggytor af helgonbilder. Ännu mera afvika de egendomliga korframställningarne i Färlöf (fig. 73), med de i svicklarne placerade profet- och konungafigurerna. Den olikartade hållningen förklaras däraf, att de säkerligen äro utförda af en svensk målare. I de uppsvenska målningarne betonas nämligen skarpt det typologiska förhållandet mellan Gamla och Nya Testamentet — till stor del beroende därpå, att »Biblia pauperum» tjenat till förebild — och det är på denna grund, som en sådan mängd gammaltestamentliga scener ryckts in i bild-

kretsen ¹⁾. Emellertid finnas också i skånska kyrkor bevis för, att antingen samtliga hvalfven (Öja och möjligen Kyrkheddinge) eller också endast korhvalfvet (Kyrkoköpinge och Ö. Herrestad) smyckats med nytestamentliga scener. Det mest koncentrerade urval ur bibliska historien torde förekommit i Ö. Wemmenhögs och Ullstorps långhus, där det vestra hvalfvet upptagit gammaltestamentliga bilder, skapelsen och syndafallet, medan det östra återgaf en del af passionshistorien. Att såväl långhusets som korets hvalf till större delen illustrera helgonlegenden fanns likaledes exempel på, t. ex. i Gessie.

Fig. 65. Ö. Herrestad.

En bild, som återkommer i alla kyrkor, är yttersta domen. Vanligen är den anbragt i absiden, men det kan också hända, att nådastolen där får sin plats, (fig. 65) — i Uppland tyckes så ha varit regel — i hvilket fall den förra framställningen placeras i långhuset, antingen i östra hvalfvet — liksom under den tidigt gotiska och ofta under den romanska tiden — t. ex. i Ö. Herrestad (fig. 66), eller också i vestra hvalfvet såsom i Kågerödsgruppen (man jämföre det äldsta romanska måleriet med yttersta domen å vestra och Rex gloriæ å östra väggen). Emellertid skilja sig sengotiska afbildningar af den yttersta domen ganska mycket från äldre sådana. Sålunda kan det inträffa, att målaren djärfves placera biskopar och andra heliga män i de fördömdas skara, och helvetets fasor skildras på ett synnerligen drastiskt sätt. Ett ganska egendomligt förhållande är, att jungfru Marias pendant, Johannes aposteln, under sengotiken städse förblandas med Johannes Döparen. Detta framträder rent af löjligen, då han afbildas ej blott klädd i kamelhårs-

¹⁾ Det är Otto Sylwan, som i sitt förtjenstfulla arbete om »kyrkomålningar i Uppland från medeltidens slut» påvisat, att Biblia pauperum användts som förebild i en mängd kyrkor där.

dräkt utan med hela kamelhuden öfver sig, med både ben och svans! Fötterna se stundom ut som om de tillhörde en struts och hela skepnaden får ett högst fantastiskt utseende så delvis i Skifvarp (öfverstycke å p. 56) och än mera i Petrikyrkan i Malmö och i Kågeröd. På tal om nådastolen förtjenar omtalas såsom en annan egenhet, att å den framställning af denna, som fanns i Väsby kyrkas absid, var en och en half mursten urtagen ur Kristi högra sida. Sakerligen hade detta rum användts som relikgömma, hvartill analogier finnas å skulpturella bildverk.

Först längre fram, då kyrkornas målningar beskrifvas hvar för sig, kan det bli tal om att skildra de öfriga bilderna mera detaljeradt. En kortare öfversikt förutskickas likväl redan nu.

De motiv, som vanligast förekomma äro, utom den redan nämnda yttersta domen samt de vanligen å väggarna befintliga bilderna ur Jesu lif, scener ur skapelsehistorien. Dessutom framställas Kain och Abel, den rike och den fattige jämte en mängd helgonbilder, antingen episoder ur deras martyrier eller också enstaka figurer som svickelbilder e. d. De vanligaste torde vara: St. Nicolaus, St. Göran, S:ta Katarina, S:ta Dorothea, S:ta Ursula, S:ta Barbara, S:ta Helena, S:ta Anna, St. Kristopher, St. Laurentius samt i två kyrkor St. Olof och St. Erik bredvid hvarandra. Den förre tyckes dessutom ha förekommit i Väsby. I Helsingborgs Mariakyrka förekommo S. Brandanus och S. Magnus, säkerligen på grund af inverkan från i Helsingör boende skottar.

Dessutom påträffas mera världsliga framställningar, såsom det redan under 1300-talet förekommande lyckohjulet, vidare historien om djäfvulen, som hjälper käringen att kärna, de sju dödsynderna jämte andra af mera mystiskt och otydbart innehåll. Djäfvulen, som hjälper käringen att kärna, (fig. 67) är en del af sägnen om trollhararne, som hjälpte häxor att mjölka andras kor, en antagligen rent nordisk skämtsaga ¹⁾. Af lika löjlig innebörd är den i samma kyrka, Bunkeflo, förekommande bilden af Aristoteles och Phyllis.

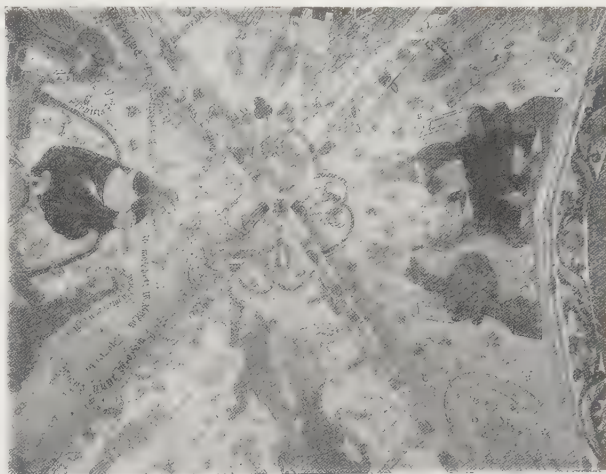

Fig. 66. Ö. Herrestad.

Fig. 67. Bunkeflo.

¹⁾ Schück och Warburg: III. Svensk Litteraturhistoria.

Det är historien om, huru Alexanders älskarinna Phyllis låter Aristoteles, som tadlat sin kunglige lärjunges dårskap, bli kär i sig och betslad som en häst bära henne genom trädgården. Bilden berättar episoden helt drastiskt: Aristoteles kryper på marken med nerknäppta byxor, och ryttarinnan trakterar honom med piskan. Samma bild förekommer i Herstedvester på Sjælland.

De sju dödssynderna (å fig. 82) framställas i Kågeröd på ett krasst och träffande sätt som en stor människofigur, från hvilken sju odjurshufvuden med långa halsar utgå. I hvar och ett af hufvudenas gap sitter en människa med en symbol af respektive synderna i handen och ett språkband med deras namn öfver sig. Å man-

Fig. 68. Långaröd.

nens högra sida, från åskådaren räknadt, utgå: från armen girighet (symbolen är en ring), från munnen dryckenskap (krus och bägare), från fötterna eller marken lättja (symbolen otydlig); från venstra sidan: från hufvudet vrede (ris och svärd), från hjärtat afund och från magen högmod och vällust (symbolerna otydliga). Ganska lustigt är att iakttaga, huru målarne oftast slarfvade med de bibliska scenerna och gjorde dem tråkiga och otympliga, medan de världsliga framställningarne utfördes betydligt mera omsorgsfullt och ofta med viss skicklighet. Så t. ex. i Långaröd där skapelsescenerna äro illa gjorda, medan St. Göran och draken med prinsessan (bjällerprydd) äro ojämförligt bättre (fig. 68). Detta förklarar också, hvarför de många världsliga och mera drastiska framställningarna kommit in. De tilltalade tidens realism betydligt mera än de gamla schematiska och obligatoriska bilderna ur bibeln.

Bilder ur djursymboliken äro ganska sällsynta, de höra mera den äldre tiden till. Däremot fanns i S. Åkarp en löjlig fris af människoskepnader ridande på boc-kar och andra djurfigurer och i Petrikyrkan i Malmö framställes döden som en naken pilt ridande på ett djur med människohufvud.

Å väggarna placerades bilderna i följd, stundom i två rader, skilda af en smal linie, eller någon gång af en enkel bård. Nedtill afslutades framställningarna åtminstone ibland, såsom i Vidtsköfle, Lyngby och Långaröd af målade draperier. Sådana äro också vanliga i Danmark, medan de i öfre Sverige, så vidt förf. vet, endast äro kända från Råda (Värmland), Ganthem, Hemse och Norslanda (Gotland) samt Fundbo och Låna (Uppland).

Hvalfytorna utfylldes vanligen helt och hållet af figurframställningar. Endast sällan, Gälds Köpinge (fig. 69) och Långaröd (fig. 76)

begränsades dessa inom runda medaljonger såsom ofta i mellersta och öfre Sverige, eller inskränktes de till kappornas midt. Vanligen upptogo de hela ytan, utom stjärnhvalfvens mindre fält, hvilka stundom (Vidtsköfle) fylldes af endast ornamentslingor. Oftast förekommo två scener, en i hvarje hörn af hvalfkappan och stundom skilda af en linie eller enkel bård. Dessutom upptogos svicklarna ofta af ensamma figurer o. d. Dessa utgjordes nästan aldrig såsom i Uppland af profet- och konungafigurer, exempel härpå förekommer endast i Näs samt i Färlöf, utan af helgon. Bilder af sådana tyckas också stundom (Frenninge) ha placerats på hvalfpelarna, hvars kapital ofta pryddes med äggstafvar eller geometriska dekorationer.

Liksom under 1300-talet och i ännu högre grad försöker konsten, att på ett lifligare sätt skildra förhållandena, ej endast antyda dem. Det är realismens tid, hvilket visar sig ej minst å figurframställningarna. Dessa skildra ofta de djärfvaste scener, där mindre väl sedda personer, såsom bödlar och judar, på det grymmaste karrikeras (fig. 70). Samma realism återfinnes i

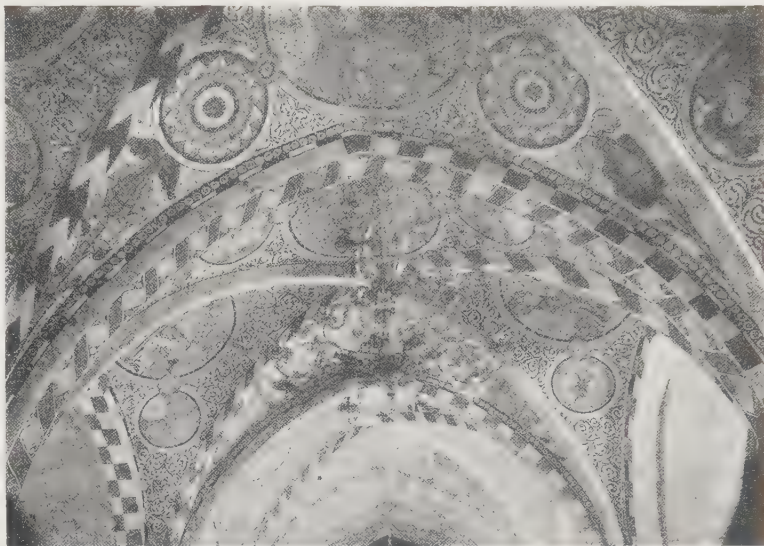

Fig. 69. Gälds Köpinge.

Fig. 70. Bunkelflo.

djurbilderna inom Vidtsköflegruppen (färgplansch och fig. 77) samt å gästbudssce-
nen i Kågeröd (fig. 79) med dess olika brödsorter och dryckeskärl.

Ornamentik.

Fig. 71. Doberan.

land. Under förra delen af 1400-talet tyckes man ofta ha nöjt sig med att stryka
ribborna med tvärlinier i kvaderform liksom under 1300-talet. Ett tidigt ornament

Fig. 72. Bunkeflo.

sluta också »krabborna» i vinranksblad — ofta uppdelade i parallella, olikfärgade
hälfter, hvarmed somliga tyska kyrkor, t. ex. Rostock och Doberan äro dekorerade.

renhet i formen, som utmärkte medeltidens äldsta
del. Hvalfribborna pryddes med tvärband, som nå-
gon gång voro anbragta i rutmönster, men vanligen
brötos, med spetsen stundom nedåt, stundom uppåt.
Undantagsvis (Vidtsköfle, Gladsax) fingo dessa brutna
linier nästan karaktären af spjutspetsar. Mera sällan
målades ribborna med vågformiga band från hvilka
schablonerade rosor utgingo (Ullstorp). Med dessa
ornament omväxlade enkla eller dubbla brutna band,
i hvars mellanrum tre- eller fyrbladiga blommor an-
bragtes — måhända en ytterlig förvanskning af akan-
thusrankan — eller slingor med kedjemotiv. Gördel-
bågarna blefvo undantagsvis kraftigare markerade
med stora gotiska blommor (Gladsax å fig. 77), sam-
manhållna af rankor, liksom i Kumlagruppen i Upp-

torde också de längs ribborna gående
halvcirkelformiga bågar vara, som mötas
i klöfverblad (å fig. 74) och stundom för-
dubblades, så att två rader af hvarandra
skärande rundbågar uppkommo (å fig. 87).
Under slutet af 1400-talet saknade hvalf-
strålarna stundom följeornament, men van-
ligen anbragtes på hvarje sida en bred
linie, från hvilken krabbliknande krökta
utlöpare gingo. Dessa kunde undantags-
vis få en enorm utsträckning, t. ex. i Ö.
Wemmenhög's östra långhushvalf där de
såsom väldiga, ormliknande »krabbor»
slingrade sig öfver större delen af hvalf-
vet, och ännu mera i Krämarekapellet i
Malmö St. Petri kyrka, där slingorna all-
deles insnärja figurerna, och där frukt-
motiv inblandats, som känneteckna den
börjande renässansen (fig. å p. 77). Såväl
dessa »krabbor» som den bladslinga, hvar-
ur de kunna härledas, ha antagligen sitt
ursprung från stiliserade vinrankor — i

Borreby kyrkas målningar (1300-talet)

Om man jämför fig. 72 från Doberan med fig. 73 från Bunkeflo, så är den hufvudsakliga skilnaden den, att i Bunkeflo ha bladen och blommorna ryckts från rankan och placerats ut i fonden mellan figurerna.

Denna bladslinga, som förekommer såväl i Danmark och öfre Sverige som i Tyskland och Schweiz, kan också förenklas, i det dess båda parallella hälfter sammansmälta till en enda linie, t. ex. i de målningar, som tillhöra Vidtsköfleggruppen (fig. 77), och hvartill motsvarighet finnes i Solna kyrkas vapenhus (Uppland). Den bristande fylligheten ersättes stundom på annat sätt, i det vinrankans förut för-

Fig. 73. Färlöf.

krymta spiralformiga klängen kraftigt utvecklas och inryckas i ornamentiken såsom i Gladsax kyrka (se fig. 77).

På sina ställen tyckes vinranksornamentet öfvergå i eller ersättas af akanthus-slingor. En sådan förvanskad, enbladig ranka lindad kring en staf (ett i mellersta Sverige vanligt motiv) förekommer stundom å hvalfvens gördelbågar (Bunkeflo) eller såsom en skiljobård mellan väggarnas figurframställningar (S. Åkarp). Ofta utfyllas de tomma ytorna af växter och träd med hjärtformiga, eller klöfverbladsliknande blad (Vidtsköfleggruppen). Våldiga, barockliknande blomsterornament upptaga ofta hvalfvens svicklar och hjässor jämte ytan ofvanför gördel- och sköldbågarnas högsta punkt. Hvalfhjässan upptages af en våldig ros eller koncentrisk linier, som skola föreställa skyar. Stundom förekomma äfven stiliserade moln i form

af band lagda i rundade veck, såsom i Vidtsköfleggruppen. Fondens hvithet dämpas på mångahanda sätt, af större eller mindre stjärnor, rosetter o. d. Särskildt karakteristiska äro »klöfverbladen» i Bunkeflo och »åttorna» i Ö. Herrestad. Mot absiden blir figurframställningen mera konstnärligt utförd och orneringen rikare.

Att mera detaljeradt redogöra för framställningarne onödiggöres på grund af illustrationerna och de vidlyftigare beskrifningarne längre fram.

Målningarnas
konstvärde.

Den romanska målningskonsten var schemats och den stränga stiliseringens tid, den tidiga gotiken liffullhetens och frihetens. Sengotiken åter representerar än mera realismen, men därjämte dess öfvergång i godtycklighet och själfsvåld. Den betecknar i viss mån upplösningen, men också den kraft, som plöjer och uppluckrar jordmånen, hvilken skall gifva näring åt den nya tiden.

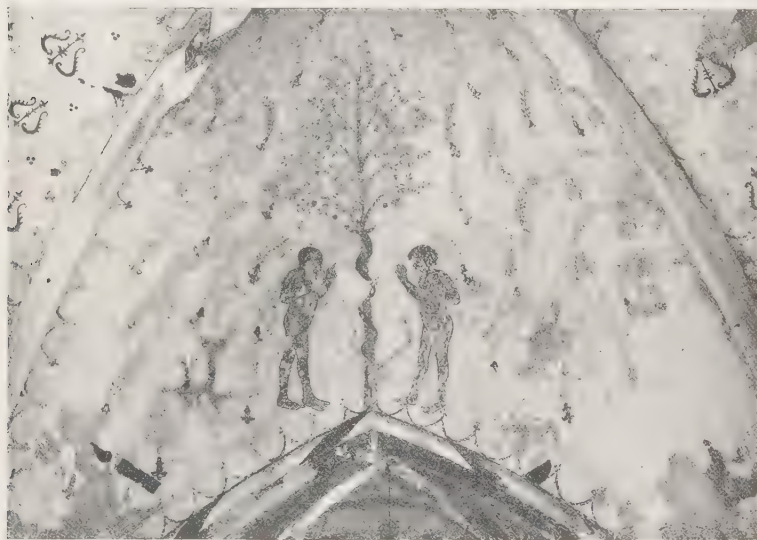

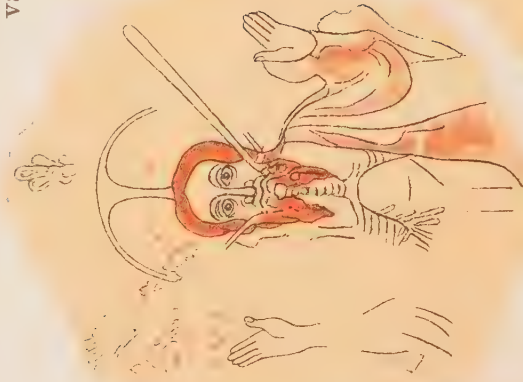
Fig. 74. Ö. Wemmenhög.

ornamentiken är ytterligt slarfvigt behandlad. Detta gäller om gruppen i hufvudsak, enstaka undantag kunna naturligtvis finnas, men dessa höra i regel ej till de yngsta. Hvad målningarna i Färlöfs kyrkas kor (fig. 73) beträffar, så beror skilnaden mellan dessa och öfriga skånska med all säkerhet därpå, att de utförts af en från det nordligare Sverige inkallad mästare. Ämnesvalet är också vida skildt från skånska målningars i öfrigt.

Än mera ensam än Färlöfsmålningarna står utsmyckningen i Ö. Wemmenhög's vestra hvalf (fig. 74). Långhusets båda hvalf äro dekorerade, men egendomligt nog på olika tider och af helt skilda mästare. Medan det östra hvalfvet med sina väldiga, barocka »krabbor», sin tistelornamentik och sina illa gjorda figurer synes tillhöra tiden strax efter år 1500, så äro afbildningarna i vestra hvalfvet nästan omöjliga att bestämma. Hvalfbågarnas form, den åtföljande ornamentiken med de hvarandra tangerande rundbågarna, som sluta i klöfverblad och på den mot ribban vända sidan äro försedda med näsor, tyda på förra delen af 1400-talet. Den väl afvägda decorationen, de lugna, måttfulla gestalterna, de smakfulla ornamenten i fonden verka hälften gotik, hälften ungrenässans. En infödd målare kan knappast ha

Man kan med skäl säga, att det rastlösa arbete inom konsten, som i Skåne karakteriserar medeltidens slut, härrör mera af god vilja än af förmåga. Visserligen kan konstvärdet i de skånska målningarna tåla en jämförelse med de samtida, besläktade i Danmark men de öfverträffas vida af dem från öfre Sverige och än mera af de tyska. Ej blott så att figurframställningarna äro underhaltiga i Skåne, äfven

Fragment från absid-
hvalvet: Kristus som
världsdomaren.

Ornamentsparti från
en af gördelbågarna
i långhuset.

Scener ur skapelse-
historien å långhuset
andra hvalf, räknadt
från öster.

Carl Jensen del. & lith.

Skånska Lith. Aktiebolaget, Malmö 1904.

SENGOTISKA MÅLNINGAR I VIDTSKÖFLE KYRKA.

åstadkommit detta, men väl en utländing, som redan känt de första fläktarna af renässansens vind.

Hvad de öfriga skånska målningarne beträffa, så torde en och annan kyrka, såsom Öja (relativt tidig) (fig. 88) och Bunkeflo (figg. 67, 70, 72, 89, och slutvignetten), vara jämförelsevis mindre dåligt dekorerad, men i allmänhet ha målarna i förskräcklig grad karrikerat förebilderna, som de följt. De i texten inryckta illustrationerna bevisa tillräckligt detta faktum.

Att en sådan framställning som den yttersta domen i Skifarps kyrkas absid (öfverstycket å p. 56) endast kan vara gjord af en infödd handtverkare tarfvar inga bevis. Detsamma gäller säkerligen om flertalet öfriga målningar. Tyvärr finnas i Skåne inga bevarade inskriptioner som bekräfta detta påstående. I Danmark däremot, hvars målningar äro jämnställda med de skånska, äro tre namn kända, nämligen: Ebonis Olai och Simoni Petri, hvilka 1496 målade i Bellinge kyrka samt Hans Maler från Randers, som målade Sulsteds kyrka år 1548 ¹⁾. Deras namn säga, att de voro danskar. Hans Hildebrand omnämner ett tiotal målare inom Uppsala ärkestift ²⁾. Tre utaf dessa anser han möjligen vara utländingar, de öfriga antagligen svenskar. Vi stå alltså nu inför en tid, då målarna i Norden i allmänhet utgjordes af nordbor. Att äfven målningarna från den börjande renässansen t. ex. de ofullständigt aftäckta i Petrikyrkan i Malmö utförts af landets egna söner, är likväl knappast troligt. Dessa, jämte de ypperligt gjorda, ungefär samtidiga målningarne å Vegeholm, hvaraf spår upptäcktes för några år sedan vid slottets restaurering, äro säkerligen utländska mästars verk. Vegeholmsmålningarna voro tyvärr illa bevarade och anbragta å en lervägg, så att färgen föll af som mjöl. Malmömålningarna däremot tyckas vara i mycket godt stånd och komma äfven att bibehållas efter mycket lindrig restaurering. De äro synnerligen väl utförda.

Inhemska målare.

Utländingarnes absoluta öfverlägsenhet räckte emellertid ej så länge. De konstnärligt utförda alster af inhemsk bildande konst, som ännu äro i behåll i Skåne från senare delen af 1500- och början af 1600-talet, och hvilka utförts af skåningar, visa, att dessa snart med framgång kunde täfla med sina läromästare.

Bland det femtiotal sengotiska framställningar, som nu äro kända i Skåne, och hvaraf tyvärr endast c:a $\frac{1}{4}$ påträffats i något så när fullständigt skick, har det lyckats förf. att konstatera skilda grupper. Som vi i det följande ytterligare skola framhålla, tyckes hufvudmassan af målningarna ha tillkommit under 1400-talets sista tredjedel. Att under så kort tid dekorera hundratals kyrkor måste naturligtvis erfordra många målare, och de synas verkligen ha funnits i ganska stort antal. Om vi endast räkna de kyrkor, i hvilka ej alltför obetydliga fragment finnas kvar, så blir resultatet följande: Vidtsköfleggruppen, omfattande kyrkorna Vidtsköfle, Glad-sax, Gärds Köpinge, och Långaröd, har målats af samme man. Efverlöfsgruppen, Efverlöf, Kågeröd, Röddinge och troligen Särslöf har likaledes målats af en och samme mästare liksom möjligen Ullstorp och Wallby, medan Bunkeflo, Färlöf, Gessie, Ö. Herrestad, Kyrkoköpinge, Kyrkheddinge, de äldre målningarna i Näs, Ö. Wemmenhög (två olika mästare), S. Åkarp, Öja och troligen Skifarp och Söfvestad ha dekore-

¹⁾ Magnus-Petersen; Kalkmalerier XX.

²⁾ Ant. Tidskrift, II p. 406.

rats af hvar sin mästare. Härtill komma de något yngre målningarne i Petri-kyrkans kapell i Malmö samt de yngsta i Näs.

Om vi emellertid undantaga målningarne i Ö. Wemmenhög samt i Malmö och de yngsta i Näs, så har under nämnda korta tidsperiod öfver ett dussin målare existerat. Och likväl äro endast de bilder medräknade, om hvilka man med säkerhet vet, att de utförts af olika mästare. Alla de fragmentariska framställningar, om hvilka man intet kan säga med visshet, äro lämnade ur räkningen. Härtill komma de hundratals kyrkor, från hvilka man ännu icke känner några målningar. Naturligtvis kan det hända, att olika målare stundom utgått från samma verkstad, sålunda påminna Ö. Herrestads- och i någon mån Ullstorpsmålningarna om Vidtsköflegruppen, men om egentlig skolning kan knappt vara tal beträffande dessa klåpare, dock med undantag för de män, som utfört de äldsta målningarna i Ö. Wemmenhög, dem i Färlöf samt renässansmålningarna.

Gotiken i utlandet var ej gynnsam för den egentliga målarekonsten, utan den ledande rollen öfvertogs af glasmåleriet. Därför öfverlämnades också där utförandet af vägg- och hvalfmålningar åt handtverkare af lägre rang. Äfven då bilderna fingo större utrymme sig anvisadt, stannade de på en jämförelsevis låg ståndpunkt. Dock äro de bättre än de skånska och danska, med hvilka de erbjuda många likheter. Det flerstädes omsorgsfulla utförandet, den rikare färgskalan och det skarpt brutna veckfallet, som karaktäriserar många af de uppsvenska målningarne, tyder på, att det tyska inflytandet varit mera direkt verksamt i Sverige än i det dåvarande Danmark. Olikheten gäller, såsom redan påpekats, ej endast konstvärdet, utan också ämnesvalet. De rundlar med figurscener, som förekomma i Skåne (Vidtsköflegruppen) såväl som i Uppsverige (Risinge, Örberga o. a.) antyda dock gemensamma förebilder.

Förebilder.

Medan mästarna i utlandet nådde en jämförelsevis hög grad af fulländning utgjordes de skånska och i regel äfven de danska af mer eller mindre tarfliga bondmålare. På något sätt måste de emellertid ha inhämtat det figur- och ornamentstoff, som behöfdes. Sylwan har påvisat, att i en mängd uppländska kyrkor en blockbok, »Biblia pauperum» (de fattigas bibel), begagnats som källa. Hildebrand omtalar ¹⁾, att en annan bok, »Ars moriendi», användts som förebild till målningarna i Solna kyrka. Äfven i Danmark har »Biblia pauperum» i enstaka fall lämnat stoff för framställningarne, men i de allra flesta fall tyckas andra förebilder ha funnits liksom i Skåne.

Det är möjligt att någon annan af de talrika blockböcker, som funnos under 1400-talet, varit den källa, hvarur de skånska målarne öste. Många använde naturligtvis de illustrerade andaktsböcker, som funnos i kyrkornas ego. Ett begrepp om dessa böckers rikedom på bilder lämnar bl. a. det »Missale lundense», som ärkebiskop Birger lät trycka i Paris 1514. Visserligen äro vi här midt uppe i renässansen, men i denna boks föregångare böra figurer ha funnits tillräckligt många för att dekorera hur många kyrkor som helst.

Bristen på språkband — blockböckerna brukade åtföljas af text — samt de olikartade framställningarna tala emellertid för att en del af de många träsnitt, minnestafflor och passionsbilder, måhända äfven bonader o. d., som under slutet af medel-

¹⁾ Ant. Tidskrift II 397.

tiden utgingo från tyska och nederländska verkstäder, i allmänhet varit målarnes förebilder. Ej blott ämnesvalet, utan också figurtyperna visa detta. Förbindelsen med dessa länder var synnerligen liflig och bl. a. importerades altarskåp därifrån i ganska stor myckenhet. I Skanör och Falsterbo hade lübeckarne en fast utgångspunkt för denna handel. Inventarier finnas i den nuvarande kyrkan i Falsterbo från såväl Nederländerna som Tyskland och om stadens forna Lübeckerkyrkas rika konstnärliga utstyrsel vittna urkundernas utsagor ¹⁾. På de stora marknaderna torde det tyska inflytandet lätt ha arbetat sig in i Skåne, och det är ganska tydligt, att ej blott altarskåp, utan också målareutensilier och bildmaterial kommit denna väg.

För ett engelskt inflytande talar den omständigheten, att fonden å mandorlan i Öja var gulröd, en färg som ofta användes som bakgrund å engelska målningar. Motsvarigheter härtill ha påträffats i Saxkjøbing och i Aarhus' domkyrka i Danmark. Men denna påverkan kan endast ha varit af mycket löslig natur och sammanfaller icke med den tid, då den stora mängden af målningarna utfördes.

Förebilderna torde delvis ha tillkommit för att stäfja målarnes-lekmännens fantasi och gifva dem ett rättesnöre att följa. Jämte dessa tryckta förebilder hade mästarna också sina egna skissböcker (jmf. fallet Bjeresjö—Köpinge) och schabloner. Några tryckta blad samt en del rankor och rosetter af enklaste form ur målarens egen mönsterbok, utgjorde tillräckligt material för dekoreringen af en hel mängd kyrkor, helst någon omväxling knappast var af nöden. Huru föga vidlyftig en dylik serie behöfde vara, visa målningarna inom Vidtsköfle- och i Efverlöfsgruppen, där scenerna i de olika kyrkorna

Fig. 75. Gärd's Köpinge.

supplera hvarandra. Dock måste anmärkas, att nästan endast hvalfbilderna äro bevarade. Vidtsköfleggruppen omfattar, som nämndt, kyrkorna Vidtsköfle, Gärd's Köpinge, Långaröd och Gladsax, samtliga belägna i östra Skåne. Att närmare karaktärisera densamma är öfverflödigt, då så fullständiga afbildningar medfölja å färgplanschen samt figg. 75, 76, 77, 87. Dess konstnärliga nivå är ej hög särskildt hvad de bibliska framställningarne beträffa. De mera världsliga scenerna äro betydligt bättre utförda. Samtliga kyrkornas ämnesval är ungefär detsamma, enda skillnaden är, att i Gärd's Köpinge och Långaröd äro bilderna inramade i runda medaljonger medan de i Vidtsköfle och Gladsax äro fritt inkomponerade i hvalffälten. Gruppen har fått sitt namn efter den kyrka, där den största bildecykeln förekommer, men samtliga målningarne äro säkerligen utförda af samma man, och dennes verksamhet tyckes ha infallit i början af 1400-talets sista fjärdedel.

Gruppens bildecykel är från koret räknadt följande: i absiden: yttersta domen (fig.

¹⁾ Dietrich Schäfer: Das Buch des Lübeckischen Vogts auf Schonen.

75) — i ett enda fall, i Långaröd, troligen himmelsfärden; i koret: fyra scener ur legenden om Nikolaus från Myra (fig. 76); i långhuset (fig. 77): Kain och Abel offras, Kain slår ihjäl sin broder, Gud skapar sol, måne, fiskar, fåglar o. a. djur; frestelsen, syndafallet, utdrifvandet ur paradiset, Adam och Eva få kläder och arbete. Härtill komma enstaka helgon såsom S:ta Ursula, S:ta Clara, S:ta Katharina samt å väggarne S:t Göran och draken (fig. 68) och fragment af bilder ur Kristi lif.

Fig. 76. Långaröd.

med de fyra evangelisterna (fig. 78), långhuset åter med scener ur skapelsehistorien (figg. 80, 81, 82, 83), den rike och den fattige, den rike mannen och Lazarus (fig. 79) samt den yttersta domen med helvetet på ena sidan och paradiset på den andra och de sju dödssynderna längst åt venster (bortesta hvalfvet å fig. 82).

Den vidlyftigaste bildecykel, som är känd från någon skånsk kyrka, har förf. bragt i dagen i Bunkeflo. Här framställdes i östra korhvalfvet: yttersta domen — med paradiset och helvetet å väggen nedanför — Petrus i påfvekrona, med nyckel, S:ta Anna »själf tredje», och en misericordiabild; i vestra korhvalfvet: bilder af lekare och andra fantastiska figurer jämte ett par otydbara framställningar ur helgonlegenden; i långhusets östra hvalf: Maria med enhörningen och en mängd helgon: Katharina, Barbara, Margaretha, Ursula (fig. 89), Dorothea och Maria Magdalena. Mel-

Efverlöfsgruppen omfattar kyrkorna Efverlöf (där den vidlyftigaste bildecykeln finnes) Kågeröd, Röddinge och antagligen Särslöf och tyckes således vara mera begränsad till vestra Skåne. De målningar, som tillhöra denna grupp, utmärka sig för ett mera rått utförande än de till förra gruppen hörande. Konturerna äro vanligen dubbla och skuggorna synnerligen groft ditsatta med torr pensel, färgskalan däremot är något rikare. Äfven de målningar, som höra till denna grupp, tyckas vara utförda af en enda målare och tiden för hans verksamhet sammanfaller antagligen med 1400-talets sista årtionden.

Bilderna äro i båda grupperna bevarade nästan endast i hvalfven.

Från Efverlöfsgruppen äro således endast hvalfbilder kända: absiden var antagligen prydd med nådastolen, koret

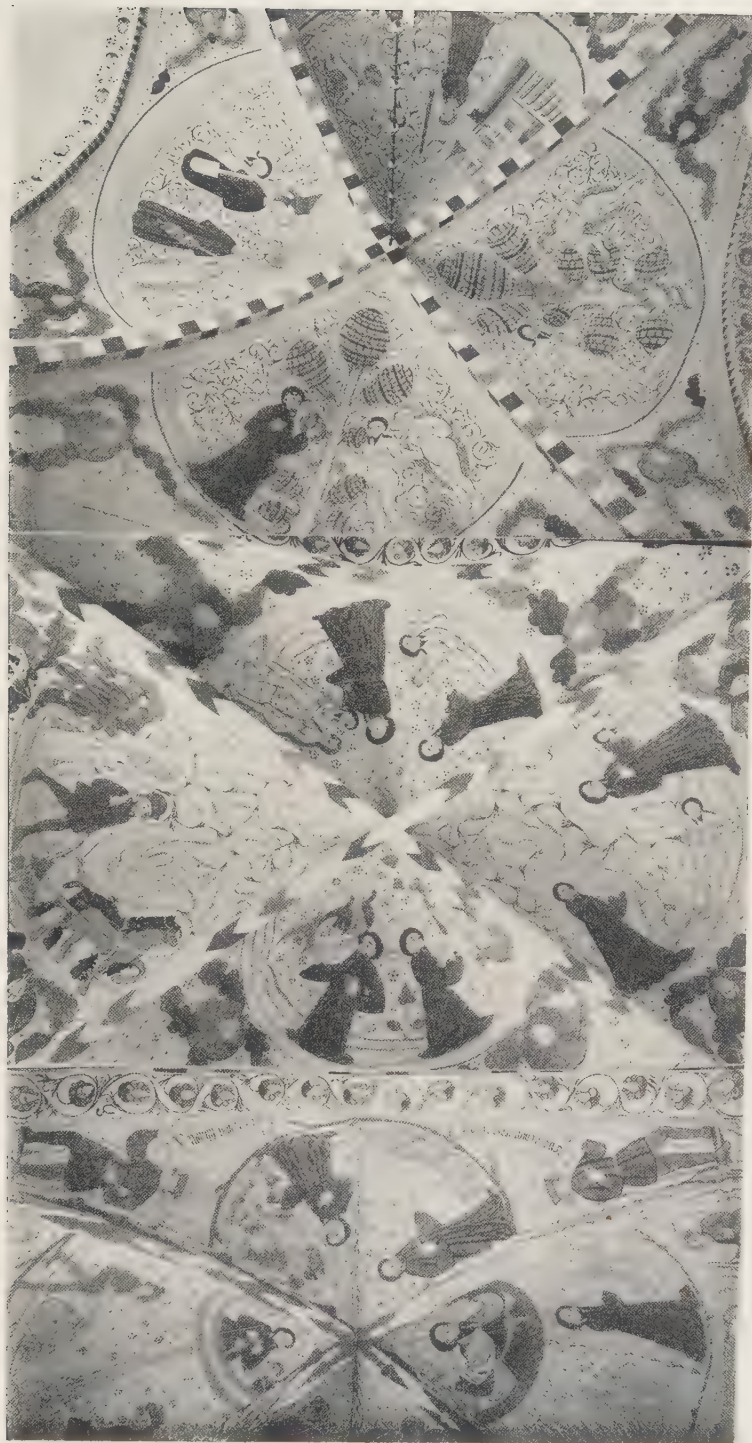

Fig. 77. Gladsax.

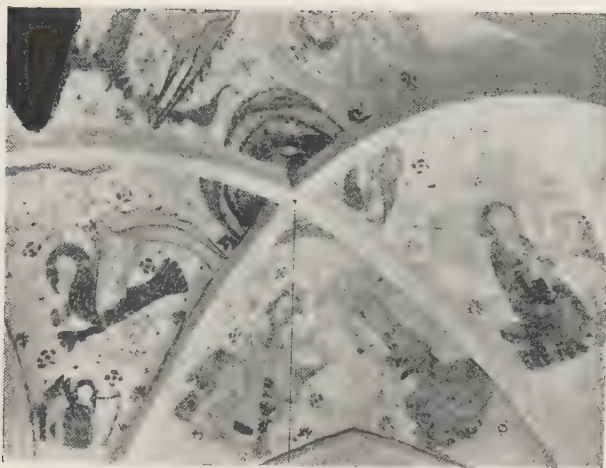

Fig. 78. Efverlöf.

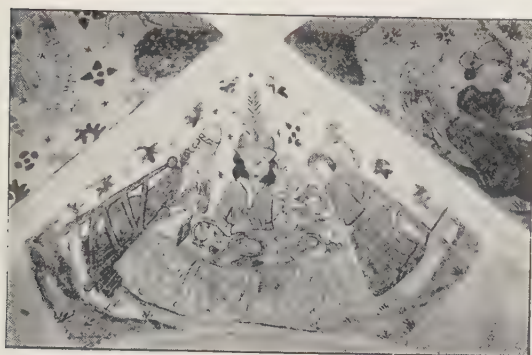

Fig. 79. Efverlöf.

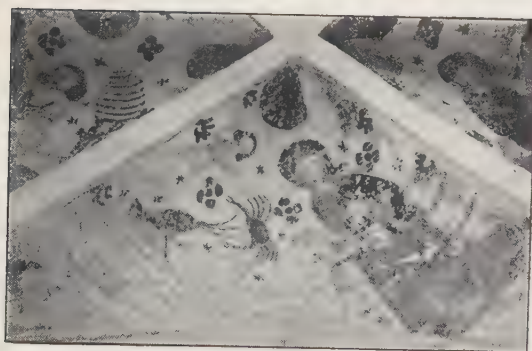

Fig. 80. Efverlöf.

Målningar
tillhörande Efverlöfsgruppen.

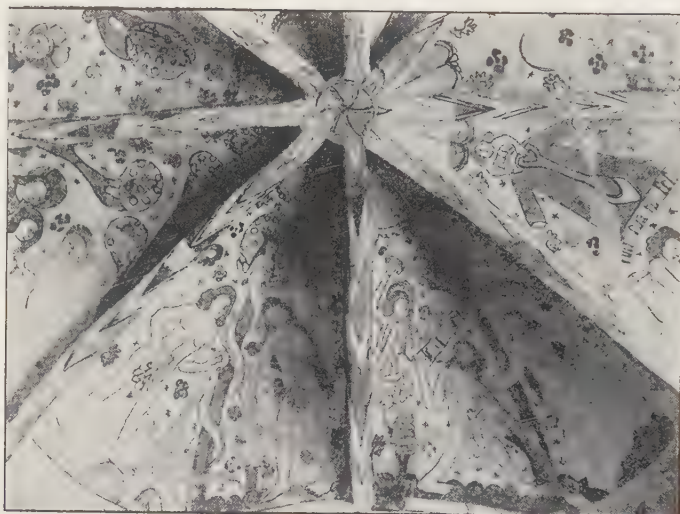

Fig. 81. Kågeröd.

Fig. 82. Kågeröd.

lersta hvalfvet fylldes med scener ur Katharinas af Alexandria martyrium och det vestra med en bild ur den i dåtidens folktro förekommande historien om mjölkharren (fig. 67) jämte Laurentii martyrium (fig. 70). På väggarna funnos fragment af scener ur Jesu lif, med början å södra långväggens vestra del.

Att målarna i regel utgjordes af vanliga infödda, oskolade handtverkare, eller hvarför icke bymålare, ty de tyckas nästan ha funnits en i hvarje by, är redan omtaladt. Det återstår så att klargöra, hvem det var, som bekostade målningarna, hvar den tidens mecener voro att finna. I de inskriptioner från denna period, som stundom förekomma i kyrkorna, nämnes vanligen prästens namn i förening med kyrkvärdarnas.

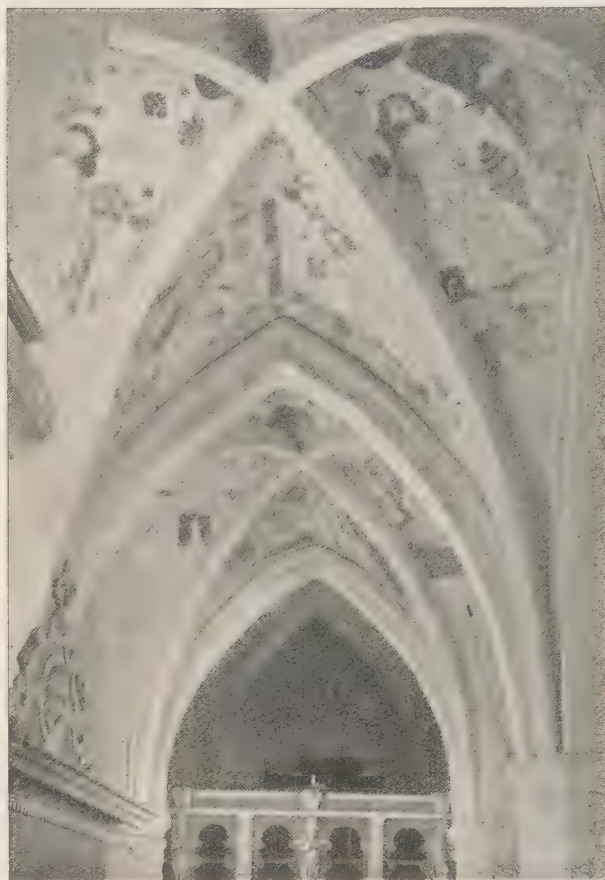
I Skåne äro endast några sådana inskrifter kända, nämligen en från år 1560 i Wallby kyrka och ett par från Mariakyrkan i Helsingborg. Den förra var anbragt å en tresprångig väggpelare, som uppbar ett hvalf med målningar, och innehöll följande rader:

Anno dni: 1560
bleff denne mur for-
niet . utores (tutores) ole (e)lnisen
ove » Jensen

Man skulle alltså tro, att målningarna voro daterade, men så var ej fallet. De härröra från tiden omkr. 1500, och under inskriptionen fanns flera lager kalk. Säkerligen gällde inskriften endast, att kyrkan blifvit omhittad. Inskrifterna i Helsingborgs Mariakyrka bestå endast af kyrkvärdarnes namn.

I Danmark finnes emellertid ett flertal liknande inskriptioner, hvilka visa, att präst och kyrkvärdar, väl hufvudsakligen dessa senare, ställde om utsmyckningen. Måhända var det stundom församlingen i sin helhet, som genom sina förtroendemän läto utföra målningarna, men säkert är, att det i regel var de stora släkterna, till hvilka både kyrkvärdar och patroni hörde, som bekostade dekorationen.

Härom vittna också de adliga vapen, som särskildt under 1500- och 1600-talen anbragtes å kyrkornas väggar i Skåne såväl som i mellersta Sverige och Danmark. I Lunds domkyrka och Helsingborgs Mariakyrka (fig. 84) voro en mängd vapensköldar målade. Ett par af dessa senare hafva tillkommit mellan tiden

Donatorer.

Fig. 83. Efverlöf.

1495—1515. I Vidtsköfle funnos sådana dels å väggarna dels kring triumfbågen och å bågöppningen mot St. Annæ kapell. Tyvärr fanns så litet kvar af dem vid förf:s besök, att de ej kunde dateras, men det är mycket möjligt, att de ej voro

samtidiga med de öfriga målningarna, utan att Jöns Brahe, som uppbyggde Vidtsköfle, låtit utföra dem, hvilket Gillberg också antager ¹⁾.

Att den sengotiska gruppen som helhet tillhör 1400-talets sista fjärdedel är redan förut omnämndt. Några målningar utgöra likväl undantag. Så tyckes en del af de i Helsingborgs Maria-kyrka befintliga bilderna, korsfästelsen, nådastolen (fig. 84)²⁾ och Maria-bilderna, sträcka sig så långt tillbaka som till slutet af 1300-talet medan de af Magnus-Petersen till tiden o. 1400 daterade bilderna af S. Magnus och i Brandanus (fig. 85) väl knappast kunna vara utförda förrän under senare hälften af 1400-talet. Målningarna i Ö. Wemmenhögs kyrkas vestra hvalf (fig. 74), kunna svårligen jämföras med andra skandinaviska när de sakna motstycke här. De torde emellertid knappast vara yngre än midten af 1400-talet.

Det har förut påpekats, att kyrkbyggandets och hvalfslagningens historia sammanhänger med måleriets och att den för 1200-talet karaktäristiska,

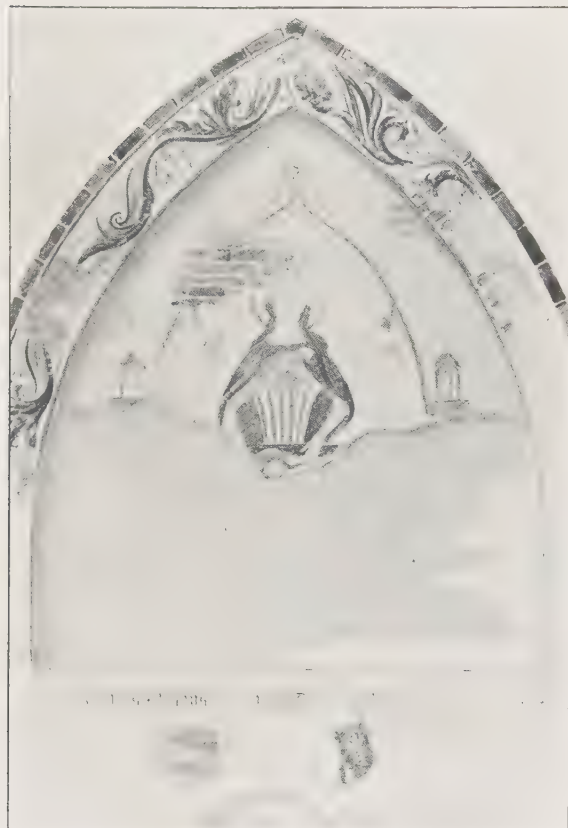

Fig. 84. Helsingborg.

i treklöfver profilerade hvalfribban under 1300-talet öfvergår dels i den upptill fyrkantiga, dels i den rikare profilerade ribbformen. Under 1400-talet nybyggdes och förändrades en del kyrkor, hvarjämte de som förut saknat hvalf — och detta var det stora flertalet — erhöillo sådana. Så blef Hellestads kyrka säkerligen ombyggd från grunden på 1450-talet, hvilket styrkes af bl. a. den omständigheten, att dess målningar äro daterade 1460, enligt en inskription (fig. 86) som upptäcktes å norra långhusväggen. Ofvanpå dessa målningar tyckas yngre ha blifvit anbragta ³⁾, och det hela öfverkalkades 1778—79. Det är ej osannolikt, att den gamla kyrkans förstöring härrör från Karl Knutssons härjningståg i Skåne. Ett blodigt slag stod

¹⁾ Beskrifning öfver Christianstads län.

²⁾ Enligt Magnus-Petersen skulle det vara jungfru Maria som håller den korsfäste, men under 1300-talet hade Gud Fader i nådastolen stundom en kvinlig prägel, man jämföre samma bild å Stora Köpinge, slutvignett å p. 54.

³⁾ Åkerman: Försök till beskrifning öfver Hellestads pastorat.

vid det närbelägna Dalby, och Dalby kyrka led härvid stor skada. Redan den i tornet i Hellestad synliga vestgafvelns blindnischer vittna om sen tid. Vidare äro hvalfven synnerligen höga, hvilket bevisar, att de i motsats till flertalet andra ej inslagits under den förut befintliga takstolen, utan har denna rests först efteråt. Dessutom äro gördelbågarna ej bredare än de öfriga ribborna. Det viktigaste skälet är dock, att dessa senare ej utgå från tresprångiga pilastrar, såsom regel var, då hvalf inslogos i gamla kyrkor. De utgå från små konsoler, hvilkas form är en mångkantig halfverad pyramid och hvilkas nedåtvända spets avslutas med ett halfklot. Ofvannämnda hvalfform torde först ha kommit i bruk under 1400-talets förra del. Den finnes också i

Fig. 85. Helsingborg.

St. Peders klosterkyrka i Lund, fastän något modifierad. Allting är bättre utfördt här, och ribborna äro rikt profilerade. Klostret omtalas redan år 1164 och har förut egt en kyrka, hvilket bevisas däraf att konsolerna, som uppbära hvalfven, nedtill avslutas af skulpturer från tidig medeltid, säkerligen spillror från den gamla helgedomen. Hela stilen i den nuvarande visar, att den knappast kan vara uppförd före år 1400. Den möjligheten är må hända ej utesluten, att kyrkan, i likhet med en del af det öfriga Lund, förstörts af Karl Knutsson, men omedelbart efteråt uppbygdt på nytt.

Säkerligen ha många andra kyrkor vid samma tid eller strax förut fått konsolburna hvalf, såsom t. ex. koren i Fru Ahlstads och Skånörs kyrkor, S:t Annæ kapell i Vidtsköfle, m. fl. Dessa tillbyggnader,

af hvilka de båda sistnämnda något så när kunna dateras, visa således, att det helt eller till större delen i treklöfver profilerade konsolburna stjärnhvalfvet under nämnda tid börjar förekomma i landtkyrkorna ofta i samband med tresidig korafslutning.

Med Vidtsköflekapellets datering hänger det samman på följande sätt. I »Registratur ur over Lundegaards Brefve» ¹⁾ finnes ett bref af följande lydelse: »Ett breff att frw Holger Holgers daather, Axel Brades eftherleffuersche haffuer giffuet till Santæ Annæ capell wdj Widtschøule kircke en gaardt wdj Barreagger, som hindis hosbonde Axell Brade och ther till giffuitt haffde». Ofvanstående bref måste emellertid vara utfärdadt emellan år 1425, då Axel Brahe ännu lefde, och 1441, då sonen

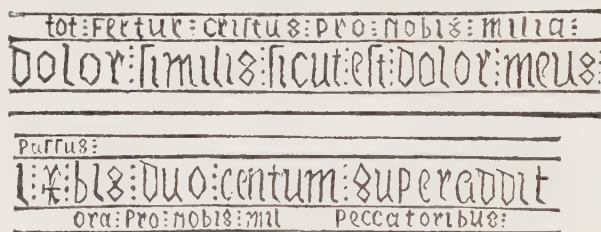

Fig. 86. Hellestad.

¹⁾ De ældste danske Arkivregistraturer IV p. 362.

Peder Brahe egde Vidtsköfle, och föräldrarna alltså förmodligen voro döda¹⁾. Man kan därför med tämligen stor säkerhet påstå, att S:t Annæ kapell uppförts på 1430-talet. Från denna tid härleder sig således dess konsolburna stjärnhvalf, äfvensom den enkla dekorationen längs ribborna af i klöfverblad sig mötande halfcirklar, som skära hvarandra (fig. 87). Ofvanpå dessa äro andra ett femtiotal år yngre målningar anbragta.

Korshvalfvet i Fru Ahlstads kyrka har samma enkla dekoration som kapellet i Vidtsköfle, men torde vara något äldre än detta.

Fig. 87. Vidtsköfle.

Skanörs kyrkas kor täckes af ett konsolburet stjärnhvalf, i hvars slutsternar runda trätaflor äro insatta. Från dessa utgå vinbladsliknande »krabbor» rundtom och i tvenne af de tre bevarade rundlarna äro vapensköldar anbragta — i den tredje sitter en bild af S. Olof. — Sköldformen gifver vid handen, att de tillkommit senast under 1400-talets första fjärdedel. Antagandet blir visshet, då man ser hvilka vapnen äro. Den ena skölden visar oss Danmarks vapen, den andra Folkungalejonet. Detta användes en kort tid, 1376—80, af drottning Margaretha och sedermera af Erik af Pommern²⁾. Då sköldformen öfverensstämmer med dennes regeringstid — han blef afsatt 1439 — och då två rundlar saknas, som säkerligen burit Norges och Pommerns vapen, så måste man antaga

att detta kor uppförts på 1420- eller senast 1430-talet.

Då härtill kommer att de tre vestra stjärnhvalfven i Petri-kyrkan i Malmö tyckas ha byggts på 1400-talet, strax efter tornets instörtande, så kan man taga för gifvet, att det profilerade stjärnhvalfvet först under förra hälften af 1400-talet blifvit allmänt. Under århundradets senare hälft få stjärnhvalfvets ribbor en enkel fyrkantig profil. Under denna tid blef korshvalfvet, med i genomskärning fyrkantiga ribbor utgående från tresprångiga pilastrar nästan allenahärskande. Denna hvalfform torde ej förekomma under 1300- och väl knappast under början af 1400-talet. Att den flata eller öppna takkonstruktionen i allmänhet först under nämnda århundrade efterträddes af hvalf bevisas däraf, att de utan jämförelse flesta hvalfda landtkyrkorna ha just sådana hvalf. I början äro sköld- och gördelbågar ofvanför den egentliga hvalfringen ornerade med ett utspringande flatlagdt skikt med rätvinklig profilering men sedermera sakna de denna och hvalfkapporna öfvergå nästan utan förmedling i väggarne. Samtidigt äro kuporna, såsom förut anmärkts, ofta betydligt högre än

¹⁾ Enligt välvilligt meddelande af arkivarien A. Thiset.

²⁾ Hildebrand: Sveriges Medeltid II. 4. 533 och Erslev: Dronning Margarethe og Kalmarunionens Grundlæggelse, p. 284.

de äldre, enär man ej inslagit dem under den gamla takstolen, utan bestått kyrkan ny resning. Prof på sådana nyanser inom den sent medeltida hvalfslagningen finnas t. ex. i Stora Hammars kyrka, där vestpartiet tillhör den äldre, östpartiet den yngre perioden.

Om målningarna i Ö. Wemmenhög är redan förut taladt. De i vestra hvalfvet befintliga (fig. 74) äro fullkomligt inkommensurabla, såväl i jämförelse med östra hvalfvets (fig. 90) som med alla andra i Skåne och, så vidt förf. vet, i hela Norden. De verka nästan förfinade främlingar, hälften gotik, hälften ungrenässans. Ett enda drag är gemensamt för dem och andra skånska målningar, nämligen de hvalfriibborna följande halfcirklarna, som mötas i treblad och inåt äro försedda med

Fig. 88. Öja.

näsor. På tal om S:t Annæ kapell och Fru Ahlsted, där liknande ornering förekommer har det påpekats att denna tyckes vara vanlig under 1400-talets förra del. Också skulle förf. vilja datera de äldre målningarna i Ö. Wemmenhög till midten af 1400-talet, medan de i östra hvalfvet (fig. 90) troligen äro utförda strax efter år 1500.

Öjamålningarna (fig. 88) tyckas vara af något senare datum än de förut omnämnda. Dock kunna de ej räknas till de allra yngsta utan torde tillhöra 1400-talets tredje fjärdedel. Att de ej äro senare visas af slingverkets form, af dräkterna, af orneringen längs hvalfriibborna och af den fyllda, gulbruna fonden bakom den tronande Kristus och evangelistsymbolerna i koret.

Till slutet af samma period torde de numera förstörda målningarna i S. Åkarp böra räknas, hvilka egendomligt nog voro anbragta å väggarna — hvalfven voro yngre. Dessa målningar erinrade på intet sätt om de förra. Den man, som utfört dem, tyckes ha kommit från det nordligare Sverige.

Föga yngre än de förra torde målningarna i Färlöf vara (fig. 73). De skilja sig från nästan alla öfriga skånska och härröra säkerligen från en uppsvensk mästare liksom Åkarpsmålningarna. Såväl figurframställningen och dräkterna som äfven i någon mån ornamentiken erinrar ganska mycket om mellersta Sveriges konst. Detta antagande styrkes ytterligare däraf, att Färlöfsgården, hvarunder kyrkan hörde,

Fig. 89. Bunkeflo.

vid nämnda tid befann sig i en svensk mans ego. Den sista ättlingen af Kyrningskarsläkten, som egde Färlöfsholm, var Inger Kyrning (Ingrid Körning). Både hon och hennes fader, som ännu lefde 1441, skrefvo sig till Färlöfsholm. Denna Inger Kyrning blef gift med den bekante Ture Turesson Bjelke till Kråkerum och Refvelstad. Han dog 1488, och fru Inger lefde ännu 1481, men det svenska inflytandet blef ej så kortvarigt, ty deras dotter Brita blef gift med Arvid Trolle till Bergkvara, i hans tredje gifte, och gården tyckes ha öfvergått till dem¹⁾. Emellertid gifva dessa förhållanden jämte målningarnas karaktär vid handen, att dessa utförts o. midten af 1400-talets senare hälft, och, då de bära en så afgjordt uppsvensk prägel, synes det ganska sannolikt att herr Ture Bjelke låtit utföra dem.

Af de äldsta målningarna i Näs' kyrka är nästan intet synligt. Det lilla, som finnes kvar, erinrar dock, till såväl typ som utförande, något om de uppsvenska.

Från midten af 1400-talets andra hälft torde den väldiga bildcykeln i Bunkeflo (fig. 89 m. fl.) härröra, liksom ett fragment från Kyrkheddinge. För en så pass tidig datering af Bunkeflomålningarna talar bl. a. den omständigheten, att fonden bakom evangelistsymbolerna i korhvalfvets östra kapp var fylld, ett förhållande, som har

sin motsvarighet i Öja, men ej i yngre målningar. Tyvärr blefvo dessa Skånes kanske intressantaste sengotiska målningar förstörda, då den märkliga kyrkan refs.

Såsom förut påpekats tillhöra de ojämförligt flesta målningarna 1400-talets sista tredjedel. Utom Bunkeflo- och Kyrkheddingebilderna får den något yngre Vidtsköfleggruppen och den ännu senare Efverlöfsgruppen räknas dit, jämte en mängd andra målningar. Det har ej lyckats förf. att erhålla historiska data beträffande dessa, men efter allt att döma förskrifva sig Vidtsköflemålningarna från tiden o. 1480. De

¹⁾ Enligt välvilligt meddelande af prostén J. Andersson i Färlöf.

förete också ganska stor likhet med framställningarna i Vallensbæk, Danmark, hvilka Magnus-Petersen daterar till 1470. Att kyrkan vid denna tid var rik på egodelar visar ett bref från 1485. En 1693 gjord afskrift af detta förvaras nu i riksarkivet, Skånebrefsförteckningen: Åtskillige kyrekiers breff och skrifter n:o 64. Det lyder som följer: »Nilsz Bragdes riddares på Vithskiöfle bekiennelse skriffit sigh wara sin sockne kyrekia giäldskylliger 6 lödige marck og $\frac{3}{3}$ grot. Item till Sanctæ Annæ capellæ i samma kyrekia xxii lybesk mkr och ij lodig mkr, för hvilka han hade pantsat sin gård Lögeryd, dat. vigilia sancti Matthei apostoli, som är d. 21 septemb. 1485». Måhända var det just denne Nils Brahe — liksom brodern var han mycket vänligt stämd mot de andlige — som lät inslå hvalfven och bekosta målningarna. Ljunggren uppgifver, att han dessutom år 1485 stiftade ett altare i kyrkan, och att han ligger begravnen i S:t. Annæ kapell.

Kanske åsyftar ofvanstående bref just betalningen af de yngre målningarna jämte hvalfven i själfva kyrkan. I hvarje fall passar årtalet in med karaktären i framställningarna. I »Lundegaards Breve», Dansk Archivregistratur, står brefvet omtaladt under årtalet 1495. Att detta datum måste vara felaktigt är säkert, enär »Magdalene i Witzsköle, Her Nils Brades efftherleverske» nämnes $\frac{9}{10}$ 1487¹⁾.

Med Vidtsköflegruppen nära besläktad och ungefär samtidig, om också ej utförd af samme man, är den stora bildecykeln i Ö. Herrestad samt de antagligen något yngre nu förstörda målningarna i Ullstorp och Vallby. Efverlöfsgruppen åter (fig. 89, slutvignetten å p. 83, m. fl.), hvars konstvärde är än mindre än de förut nämnda målningarnas, härrör antagligen från tiden o. 1500. De större eller mindre fragment af målningar, som påträffats i kyrkorna, Gessie, Hjärsås, Söfvestad, N. Åsum, Skifarp, Kyrkoköpinge, Kjöflinge m. fl., tyckas samtliga tillhöra 1400-talets sista tid.

Naturligtvis utfördes målningar äfven efter år 1500, ehuru mycket mera sällan. I samma mån som hvalfslagningen i landtkyrkorna upphörde, blef måleriet också mera sällsynt. Så funnos i några stadskyrkor fragment af bilder från början af 1500-talet, såsom i Helsingborgs Mariakyrka, Landskrona Storkyrka och Lunds domkyrka. Redan förut är omtaladt, att i förstnämnda kyrka målningar påträffats från gotikens midt. Jämte dessa funnos sådana, som utförts mellan åren 1495—1515. De dateras af några vapensköldar med Sten Billes och hans båda hustrurs, Ellen Krognos' och Margarethe Klausdatter Rönnows vapen. Sådana målade vapensköldar förekomma temligen ofta i kyrkorna under 1500-talet, och hafva äfven funnits i Lunds domkyrka. I Dalby lära dylika äfven ha påträffats, antagligen också de från sen tid. Äfven i Danmark och mellersta Sverige voro de vanliga. Jämte och delvis öfver utsmyckningen från tiden o. 1500, funnos i Helsingborg yngre målningar, mest inskriptioner (jmf. fig. 84 där tre olika perioder äro representerade).

Om Landskrona Storkyrka meddelar Rönnbeck bl. a. att »uppe under hvalfvet» var en »hästeskrapa» målad jämte årtalet 1521. Hvad denna »hästeskrapa» skulle föreställa är ej godt att säga, möjligen var det Laurentii attribut, halstret, måhända var det endast ett bomärke e. d.

I Ö. Wemmenhög's östra långhushvalf förekomma såsom redan påpekats målningar, som tyckas tillhöra 1500-talets första årtionde (fig. 90). De karaktäriseras af tistelmotiven och af de abnormt utvecklade krabborna, som fylla de af fi-

¹⁾ O. Nielsen: Codex Esromensis s. 144.

gurscenerna lämnade tomrummen. Längre fram i tiden under renässansen utvecklas rankverket än mera.

Målningarna i Krämarekapellet i Malmö Petrikyrka karaktäriseras ej blott af den färgfriskhet, som plägar utmärka renässansmålningarna, utan äfven af ett ännu rikare utveckladt rankverk än Vemmenhögmålningarna. Detta utgår likväl icke från krabborna, utan är mera själfständigt anbragt. Å den enda hvalfkappa, som är blottlagd, då förf. nedskrifver dessa rader, uppstiger det från en ofvan sköldbågarne högsta punkt befintlig enkel vas, från hvilken det sedan går uppåt mot ornamentet i hvalfhjässan, och äfven åt sidorna, där det smyger sig fram och invecklar figurerna i ett verkligt nät af slingor (fig. å p. 77). Tyvärr äro målningarna

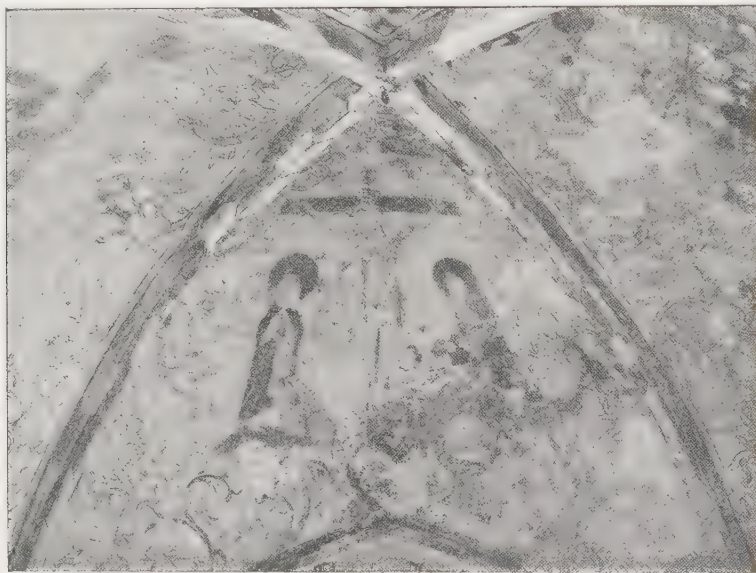

Fig. 90. Ö. Wemmenhög.

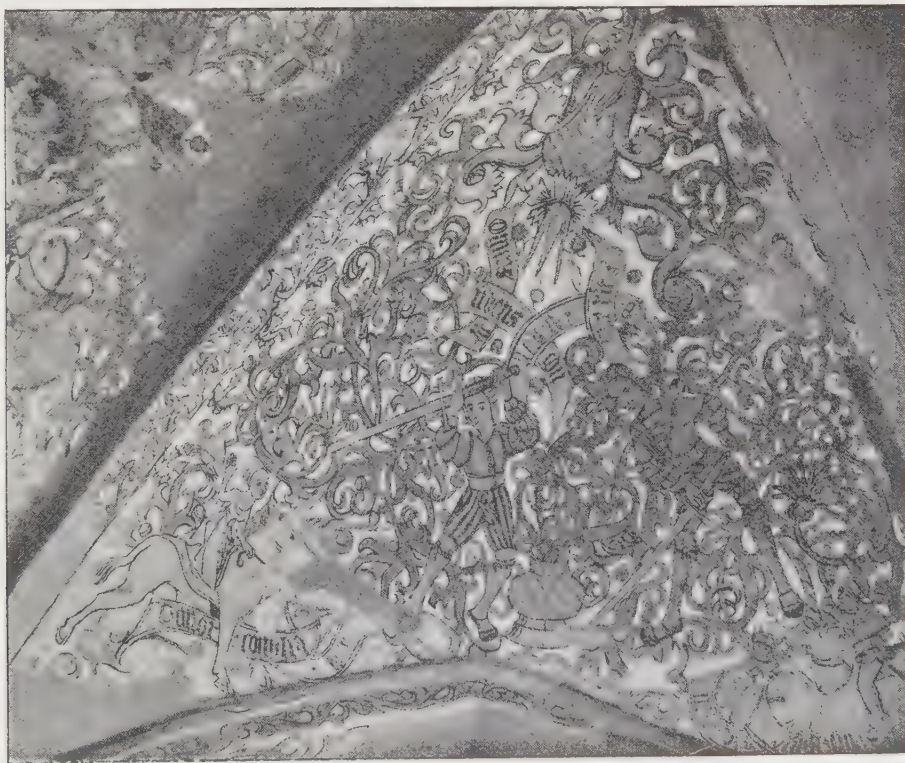
i hvalfkappan näst intill endast till en mindre del blottade. Där framställes eljest yttersta domen, men på ett betydligt mildare sätt än under den egentliga medeltiden. Kristus tronar på iris i en liffull ställning mot en landskaplig bakgrund. Händerna äro lyfta, den ena med två fingrar uppåtsträckta liksom under romansk tid, den andra visar såret. Svärd och lilja saknas. Vid ena sidan sväfvar Johannes i kamelhuden, hvars hufvud och ena underben hänga ned baktill, medan ett annat ben hänger ned från midjebältet. Nedanför Johannes krypa några människobarn omkring i lågorna och bredvid dem rider döden såsom en naken pilt på ett djur med människohufvud. Rankverket omsnärjer det hela. Denna bild af den yttersta domen är betydligt ädlare och mildare i uppfattningen än liknande äldre scener. Då hela kapellet blifvit aftäckt, kan man naturligtvis lättare och noggrannare datera målningarne. Det som nu är blottadt, synes mig gifva vid handen, att de äro utförda på 1520-talet, antagligen under dess förra hälft.

I Näs' kyrka finnes ofvanpå 1400-talsmålningarna en senare dekorering, som, att döma af dräkterna och de fylliga ornamenten, härrör från midten af 1600-talet. Det kan ju hända, att Tage Ottosson Thott, som år 1559 uppförde det numera om-

byggda slottet Näs, också låtit ommåla kyrkan. Denne Thott var en mångfrestande man, som förutom Näs också byggde Eriksholm och påbörjade slottet i Landskrona. Han ligger begravnen i kyrkan under en präktig grafsten.

Det är således klart, att den gamla seden att dekorera kyrkorna ej försvann med reformationen. Enstaka exempel på målningar förekomma ända långt fram i tiden. Enligt uppgift i Rönnbecks samlingar T. XIII stod »bakom predikstolsdörren» i Österslöfs kyrka: »Anno MDCXCIV hoc templum variis picturis et emblematis exornata est Pastore et Præposito Laur. Blanxio». I en annan anteckning omtalas, att, sedan stenhvalfvet i Löderups kyrka nedstörtat 1734, inslogs ett brädtak, på hvilket åtskilliga målningar anbragtes, nämligen »Frälsaren i örtagården» och däromkring, »i fyra särskilda kretsar» Petrus, som håller på att sjunka i hafvet, Kristus inför Pilatus, m. fl. Innan Glemminge kyrka blef rifven, undersöktes hon af förf. på uppdrag af Antikvitets-Akademien. Kyrkans hvalf voro då utstyrda med rococomålningar, bestående af ornament, »snäckor» och »korfvar» om hvarannat, utan figurframställningar. Att dessa målningar föga öfverensstämde med den gamla romanska kyrkans hållning behöfver ej påpekas. Först under 1800-talet, konstens och konstslöjdens fattigdomsperiod tyckes bruket att måla i kyrkorna ha afstannat för en tid.

Många andra exempel på målningar från 1600- och 1700-talet skulle kunna framdragas från hela Norden, men de nämnda må vara tillfyllest. De visa, huruledes bruket att dekorera kyrkorna med målning, med ett och annat afbrott, fortvarat ifrån kristendomens första tid ända in i vår egen.

Sammanfattning.

De skånska målningar, som behandlas i detta arbete, äro numera i allmänhet mycket fragmentariska och till större delen förstörda, hvarför materialet varit mera svårtillgängligt än beträffande de uppsvenska eller danska. De hafva ej heller berörts af de forskare, som sysslat med dessa senare, hvarken af Hans Hildebrand, som grundlagt studiet af den svenska medeltidsarkeologiens nästan alla områden eller af Sylwan, som resultatrikt behandlat de sengotiska målningarna i Uppland. Kornerup, som ingående skärskådat Danmarks målningar och efter honom Magnus-Petersen, har ej heller i sina undersökningar framdragit de befryndade framställningarna i Skånes kyrkor. Dessas betydelse är emellertid ganska stor ej blott i och för sig, utan äfven indirekt, enär tidsbestämningarna inom måleriet lämna hjälp till datering af det material, som tillhör skulpturens och särskildt arkitekturens område. Endast genom att knyta samman dessa olika konstarter är det möjligt, att i någon mån öfvervinna de svårigheter, som fåtaliga och osäkra data lägga i vägen för undersökningar af Skånes medeltida kultur och konsthistoria.

De rön, som i det föregående framlagts, och hvilka äro baserade dels på förf:s undersökningar på ort och ställe — under loppet af de senaste åtta åren (ofta utförda för K. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens räkning) — dels på hufvudsakligen i Mandelgrens samlingar och Ant. Top. Arkivet i Stockholm befintligt material, skola här nedan i korthet sammanfattas.

Då färg så småningom började användas i Norden, tjenade den endast till att förhöja skulpturen eller till att bryta väfnadernas enförmighet. Först från vikingatiden äro exempel kända på figurframställningars förekomst i färg. Från kristendomens äldsta tid, träkyrkans tid, finnas så godt som inga minnen kvar. Att målning användts till träkyrkornas dekorering är känt, men icke i hvilken utsträckning. Antagligen voro de ganska rikt smyckade, ty medeltiden älskade färgen; detta visas af den polykroma skulpturen, af den utvändiga målningen, af färglagda mobilier, funtar o. d. samt af den omständigheten, att nästan alla af sten uppförda kyrkor varit målade invändigt. Säkerligen spelade bildernas didaktiska karaktär en ganska viktig rol, de voro dessutom en ersättning för de gamla afgudabilderna.

Med kristendomen kommo utländska mästare in i landet. De förde med sig en utvecklad konst, den romanska, hvars rötter nådde ned i antiken. Denna konst florerade särskildt under 1100-talet, och det är troligt att uppförandet af Lunds domén haft ett mycket stort inflytande på konstverksamheten i Skåne. Förf. skulle t. o. m. vara böjd för att antaga, att domkyrkan lagt beslag på allt tillgängligt material och så mycken arbetskraft, att ombyggandet i sten af landsbygdens träkyrkor hufvudsakligen egt rum först efter dennas fullbordan, d. v. s. i slutet af 1100-talet. En jämförelse med liknande förhållanden under yngre tid torde vara ganska belysande. Om man betänker, att år 1536, under den börjande renässansen, befallning utgick från Christian III till Lunds borgare, att gamla kyrkor och torn skulle nedbrytas och föras till Malmö för att lämna material åt Malmöhus, medan kvarlevorna några år senare fördes till Köpenhamn till slottsbyggnaderna där, så är det lätt förklarligt, att ännu mindre vikt lades vid eganderätten under Askers, Eskils och den mäktige Absalons dagar. Och liksom rikshofmästaren Walkendorf på konung Christian IV:s bud skrifver till magistraten i Malmö år 1600, att alla stenhuggarna därstädes skulle fara in till Danmark för att arbeta på de kungliga

slotten, »ville the icke godvilligen komme hid, tha förbiuder them paa Kong: M: vegne, att the icke arbeyder, förend paa videre besked» ¹⁾, så är det tämligen säkert, att ännu strängare medel kommo till användning under den äldre medeltidens rättslösa förhållanden. Med stöd af ofvannämnda exempel, och i betraktande af de hårda tider, som rådde under 1100-talet, då de ringare klassernas väl eller ve betydde mindre än intet, så är det ganska troligt, att nästan allt tillgängligt byggnadsmaterial togs i anspråk, och att alla i facket utbildade personer måste arbeta, vid kyrkobygget. Då man ser dömens väldiga massa, och tänker på det arbete, som fordrats att hugga dessa otaliga block och forsla dem med hästar eller oxar långa vägar genom oländiga trakter, från Hör till Lund, så förstår man, huru hela provinsen måste uppslukats af detta byggnadsföretag. Stenkyrkornas stil — många togo intryck af domkyrkans yttre — de till namnet kända konstnärernas verksamhet, skulpturens utseende, dopfuntarna och de få dateringar, som finnas, öfverensstämma väl med detta antagande. Då domen i Lund stod färdig, alltså troligen i slutet af 1100-talet spriddes byggnadsfolket ut öfver hela provinsen till fromma för konsten. Ej minst i de trakter, där stenen hämtades, i Hör och omnejd, var inflytandet från Lund stort. Å kyrkan i Hör såväl som i Hammarlunda och Holmby är absiden prydd med rundbågsfris och därunder brytes ytan af kolonetter liksom på domkyrkan. Ända till det af Absalon omhuldade Vä, kan man spåra inflytandet från Lund. Skånes såväl stenkyrkor som målningar torde således i allmänhet vara något yngre än Danmarks, och det är sannolikt, att hufvudmassan af dessa kyrkor uppförts under 1100-talets sista fjärdedel och tiden närmast före och efter. Detta antagande stämmer väl öfverens med den omständigheten att de flesta målningarna tyckas vara utförda under slutet af 1100- och början af 1200-talet. Och man kan med skäl antaga, att en kyrkas dekorering följde nästan omedelbart på dess fullbordan.

De första konstnärerna tillhörde det andliga ståndet och voro af utländsk härkomst. I början tyckes ett franskt inflytande ha gjort sig gällande inom måleriet — antagligen på grund af munkordnarnas hitkomst — men så småningom öfverflyglades detta af ett tyskt. Det direkta tyska inflytandet varade, till dess infödde män uppfostrats att utöfva den nya konsten. Indirekt stodo säkerligen äfven dessa under inflytande från Tyskland. Det är ännu ej möjligt att särskilja olika skolor inom provinsen, dock ser det ut som om Hammarlunda och Harlösa kyrkor, måhända äfven Reslöfs, dekorerats af samma målare.

Karaktären i de romanska målningarna skiljer sig föga från utlandets, särskildt vestra Tysklands romanska konst. Både ornamentik och figurframställningar, (jmf. t. ex. »Jesse rot» å domen i Hildesheim och i Bjerresjö kyrka) äro besläktade, och blott i enstaka detaljer kan ett nordiskt inflytande spåras.

Målningssättet var al secco på freskoputs — dock uppdrogos konturerna på färsk puts — och bindeämnet var kalk eller lim. Ämnesvalet utgjordes af hvarandra motsvarande scener ur Gamla och Nya Testamentet med tyngdpunkten åt det nytestamentliga. Det hela afslutades i absiden af den tronande Kristus, Rex gloriae. På grund af målningens dyrhet inskränktes densamma vanligen till absid och kor samt långhusets vestra vägg, mera sällan utsträcktes den till de öfriga väggarna.

¹⁾ Weibull: Hist. Tidskr. f. Skåneland 1. 1, 5.

Det var alltså ett koncentreradt urval af de framställningar, som i utländska kyrkor omfattade hela byggnaden. Den bekostades liksom själfva kyrkorna af andlige och världslige stormän, oftast kyrkans patroni, mera sällan af konungen eller menigheten. Ändamålet med utsmyckningen var ej blott estetiskt, utan också didaktiskt. Äfven väfnader användes i ganska stor utsträckning till kyrkornas prydnade ¹⁾.

Ett stycke in på 1200-talet voro så godt som alla kyrkor byggda och målade. Både konst och teknik försämrades, det fanns intet att göra för målaren. Det förefaller som om den kyrkliga färgkonsten höll på att dö ut under öfvergångstiden.

Men en ny tid stundade.

De gamla murkna trätaken voro synnerligen eldfarliga och behöfde ofta förnyas. I hållbarhet öfverträffades de vida af de nymodiga hvalfven, och dessa fingo så småningom ersätta de förra.

Från slutet af 1100-talet, hela medeltiden igenom, finnas enstaka exempel på, att hvalf inslagits i kyrkor, antagligen efter eldsvådor o. d., eller att nya hvalfda kyrkor uppbyggts. De fragmentariska uppgifter, som förut lämnats om hvalfslagningen i de skånska landtkyrkorna, visa, att den under större delen af 1200-talet förhärskande, i treklöfverform profilerade hvalfribban under nästa århundrade förändras, så att den mot hjässan öfvergår i fyrkant, en typ, som börjar uppträda under 1300-talets andra fjärdedel och så småningom under 1400-talet öfvergår i den rent fyrkantiga. Under 1300-talet uppträder därjemte en annan utvecklingsform ur 1200-talets hvalfribba, nämligen den mångprofilerade, typiskt gotiska. Under 1300-talet bäras hvalfven af pilastrar, men under början af 1400-talet börja konsoler — icke konsolkolonetter — uppträda. Äfven stjärnhvalf förekomma, ej sällan i förening med tresidig korafslutning. Det tidiga stjärnhvalfvets ribbor äro profilerade i treklöfverform, medan de under senare delen af 1400-talet äro fyrkantiga ²⁾. Ett igenkänningstecken på det tidigt gotiska hvalfvet är, att kapporna äro tjocka, slagna af upprättstående tegelsten, medan den senare gotikens hvalf äro uppförda af liggande sten, hvadan de äro betydligt tunnare och lättare. Denna sengotiska hvalfslagning, som är utan jämförelse mest omfattande, sträcker sig öfver hela Skåne, liksom den tyckes vara samtidig med hvalfslagningen i det öfriga Norden, och sammanfaller med slutet af 1400-talet. Under denna tid inslogos hvalf i flertalet skånska kyrkor d. v. s. i nästan alla dem, som förut saknat sådana. Hvalfribborna fingo då en form, som knappast uppträdt förrän under 1400-talet, de blefvo fyrkantiga i genomskärning. Hvalfven utgå från pilastrar och äro vanligen mycket låga, enär de inslagits under den förut befintliga takstolen. Äro de högre visar detta, att antingen takstolen eller hela kyrkan ombyggts. I början äro sköld- och gördelbågar försedda med ett utspringande rätvinkligt profileradt skikt, men så småningom bortfaller detta, och de öfvergå utan förmedling i väggar och hvalfkappor ³⁾.

¹⁾ Jmfr. afd. I samt Hildebrand: Sveriges Medeltid III, 4, 566.

²⁾ Ett intressant, icke skånskt exempel på utvecklingen är klosterkyrkan i Askaby, Östergötland, om hvilken Hildebrand upplyser (Sveriges Medeltid III. 4. 965), att den byggdes 1418. Denna kyrkas hvalf ha ribbor med profil i treklöfver alltigenom och bäras af halfkolonner — alltså äldre reminiscenser — men med dessa halfkolonner omväxla konsoler, och koret har tresidig afslutning.

³⁾ Att man vid bedömandet af hvalfformer måste gå försiktigt tillväga visar bl. a. hvalfvet i Stora Hammars kyrktorn. Dess ribbor äro profilerade i treklöfverform och uppbäras af konsolkolonetter.

Å de hvitmenade hvalfven fick konstnären plats för nya uppgifter. Men den gamla tekniken var bortglömd, man målade nu al secco på en puts, som i början liknade freskoputs, men så småningom blef allt skrofligare och gröfre. Hvalfven och dess bärande knektar bortskymde delvis de gamla målningarna. Dessa öfverkalkades obarmhertigt för att lämna plats för gotikens alster. Också finner man ofta två stundom flere olika slag af målningar på hvarandra. Under den tidiga gotiken funnos visserligen reminiscenser af den gamla konsten kvar. Men tekniken var annorlunda, och äfven ämnesvalet skilde sig från den romanska konstens. Kyrkans välde var tryggadt, dess makt skulle nu förhärlicas. Jämte de bibliska framställningarna börja scener ur Marias lif och helgonlegenden att med förkärlek behandlas. Ännu kunna endast ett par mästare särskiljas, af hvilka den viktigaste, som utfört målningarna inom Snårestadsgruppen, säkerligen var lekman, och antagligen utlänning. Det var en skicklig man, och han förstod att tillgodogöra sig gångna tiders konst. Hans arbeten höja sig lika mycket öfver de senromanska målningarna som öfver de sengotiska.

Egentliga efterföljare tyckes Snårestadsmästaren ej ha fått. Endast enstaka målares verk utfylla tiden till slutet af 1400-talet.

Sengotiken var jäsningens tid. Man ansträngde sig förgäfvets att upprätthålla kyrkans forna makt. Denna rörelse utsträckte sig till alla områden. De gamla trätaken utbyttes öfverallt mot hvalf, och dessa fingo målningar. Det var en modesak, som fördes fram af såväl präster som kyrkvärddar ej blott i Skåne utan i hela Norden. Måhända har den byggnadsälskande och orolige ärkebiskop Jens Brostorp (1472—97), densamme, som låtit måla sitt fäderne- och modernevapen i jungfru Marias kapell i Lunds domkyrka, medverkat härtill, liksom ärkebiskoparna Jöns Bengtsson och Jakob Ulfsson i Uppsala tyckas ha inspirerat Upplandsmålarna. De sengotiska målningarna antyda visserligen genom sitt utförande en dekadansperiod, men det är säkerligen riktigare att anse dem för en börjande, lifaktig konst. Det låg i tidsandan, den rastlösa verksamheten inom såväl måleri som arkitektur och skulptur, det var förkänningarna af renässansen. Den tidiga gotiken i Skandinavien motsvarade gotiken i utlandet, medan vår sengotik till tiden var förrenässans. Denna hade likväl ej i det aflägsna Norden lyckats frigöra sig från medeltidens mörker, endast en plump realism erinrade om andens uppvaknande. I vårt fjärran från konstens hem aflägsna land gällde realismen i ännu högre grad än i Tyskland och Nederländerna mera som mål än som medel.

De skånska målningarna äro utförda efter utländska, hufvudsakligen tyska förebilder och öfverensstämma till såväl ämnesval som utförande med de samtidiga danska. Att ingen mästare ännu kunnat uppspåras, som målat både i Danmark och i Skåne, fastän förebilderna ofta äro gemensamma, torde bero därpå, att deras konstnärliga nivå i regel var för låg, för att något lån skulle komma ifråga. Endast i ett par fall är det möjligt att spåra ett uppsvenskt inflytande och i en enda kyrka ett måhända direkt utländskt. Att målarna föga kunde uträtta utan direkta före-

ter med skulpterade kragstenar, det hela tydande på slutet af 1200-talet. Vid en noggrann undersökning upptäcker man emellertid, att ribborna äro »klistrade» utanpå hvalfvet och att detta är ett — kupolhvalf. Dess uppförande torde därför stå i samband med Lagerbrings upplysning (De territorio Skyttiano) att campanisteriet år 1730 blåste sönder under en häftig storm.

bilder visar bl. a. den omständigheten, att med undantag af Erik och Olof, som påträffats ett par gånger, ha inga nordiska helgon gengifvits i skånska kyrkor. Gemensamt för alla är att de utförts al secco på vanlig grof kalkputs. Vanligen tyckas målningarna i samma kyrka ha utförts af en enda målare, men i större kyrkor såsom i Bunkeflo ser det ut, som om mästaren arbetat i koret och gesällerna i vestra delen af byggnaden. En mängd olika mästare kunna särskiljas, men af dessa hafva endast två återfunnits i olika kyrkor. Den ene har målat i Vidtsköfle, Gärds Köpinge, Långaröd och Gladsax, den andre i Efverlöf, Särslöf, Röddinge (troligen) och Kågeröd. Med Vidtsköflegruppen närbesläktade äro bilderna i Ö. Herrestad och Ullstorp.

Den äldre konstens kärleksfulla uppfattning hade flytt för den nya tiden. Framställningssättet blir mindre ädelt. Kristus afbildas ej som den kärleksrike Guden, utan som den stränge hämnaren, med blod droppande ur såren. Rex gloriae lämnar plats för en bild af den yttersta domen. Scener ur helgonens lif och martyrier fyllde hvalfvens kappor, och ju längre man kom i tiden dess mera hårresande blefvo skildringarna. Fornen vårdslösades till ytterlighet. Penseln lämnade munkarnas händer för att öfvergå i simpla bymålares.

Först med 1500-talet inträder en ljusning i det monumentala måleriet. Bilderna i Krämarekapellet i Malmö St. Petri kyrka visa prof på den nya tidens målningssätt. Både i figurframställning, ornamentik och glänsande färgfriskhet stå dessa målningar långt öfver de sengotiska. Men de beteckna också ingången till den ljusare tidsålder, som fått pånyttfödelsens namn.

* *

Tyvärr finnes ej mycket kvar af den forna prakten. Vi ha redan sett, huru de gamla romanska målningarna så småningom öfverkalkades under hvalfslagningens tid. Vid reformationen angrep man allt, som fanns af bilder i kyrkan. Den nya tiden satte likväl ej gränsen för kyrkans smyckande med bildverk. Kyrkvårdarna voro måna om dessa, de ville gerna ha helgedomarna prydda så, som deras fäder och förfäder haft dem. I såväl Sverige som Danmark målade man fastän undantagsvis under både 1500- och 1600- ja ända in på 1700-talet. Detta var dock undantag. Under nyssnämnda århundraden fick vanligen hvitningskvasten ersätta penseln, liksom i vår egen tid.

Den storm bildverken, såsom kvarlefvor från den katolska tiden, uppväckt, gällde dock mest plastiska framställningar. Så tillät Peder Palladius, att bilder anbragtes, om de kunde tjena till uppbyggelse, och af Jacob Madsens »*Visitatsbog*» (1588—1602) se vi, att mycket ännu var bevaradt; det var mest mot altartaflorna denne prelat vände sig. I »*Eleusinia sagra*» bekämpar Nicolaus Helduaderus vederdöparna och deras anhang: »*Denne ene vill haffue det saa bestillet. Den anden anderledes. Den enne staar Døstenen eller Fonten ey ret till mag. Den anden staar Altaret oc Billeder udi veyen. En part tage Billeder aff Kircken (som giffue Allmuen der ey kand Lese en god Paamindelse oc andact) oc sætte deris egene Epithaphia eller ocsaa nogen forgyldede Bogstauer isteden huor paa Bonden sig lige saa megit forstaar, som kragen på Sondagen*» etc.

Af ofvanstående framgår tillräckligt, att bilderna haft en stor didaktisk betydelse för menigheten, och detta förklarar, att de fingo sitta kvar så länge.

Men, frågar man, hvart ha alla de illuminerade andaktsböcker, målare- och skissböcker, som tjänat till förebilder, tagit vägen? En liten bråkdel har hamnat i våra bibliotek; men resten är förstörd. Att kyrkor och kloster varit rikt försedda med sådana är säkert, men det mesta gick förloradt efter reformationen. På synoden i Köpenhamn 1540 och i Antvortskov 1546 beslöts, att allt, som påminde om katolicismen, skulle aflägsnas från kyrkorna. Visserligen påbjöd synoden i Odense 1577, att kyrkornas gamla böcker, missaler, gradualer, psalmböcker och biblar, vare sig på pergament eller papper, icke finge kastas bort eller användas till bokband ¹⁾. Men hvad detta beslut räddat undan förstördes på 1600-talet. Kristian den 4:de utsände befallning om utlämnandet af de gamla böckerna, ty de skulle användas till krigsbruk (såsom förladdning o. d.) och till fyrverkerier. Så bortfördes år 1608 sjuttio gamla munkböcker från Sorø kloster för att användas till fyrverkeripjeser, och vid sonens bröllop 1634 gingo likaledes en mängd gamla handskrifter upp i rök.

På gamla böcker och handskrifter har vår tid lärt sig taga vara, men den arkeologiska forskningen har tyvärr i hög grad försummats. För den förhistoriska vetenskapens betydelse har man dock börjat få ögonen öppna, men medeltidsarkeologien har långt senare blifvit bemärkt och tillgodosedd. Den ligger oss säkerligen för nära i tiden för att blifva tillräckligt uppmärksammas. Medan det prehistoriska materialet till större delen döljes och skyddas af jorden, äro medeltidens viktigaste monument, kyrkorna, tyvärr allt för mycket utsatta för förstörelse. Särskildt under de senaste åren har en mängd af Skånes vackraste kyrkor fått skatta åt förgängelsen. Wrangel, som alltid på det lifligaste omfattat studiet af våra fornminnen, har i sin skrift »Forskningar om Skånelands kyrkor» påvisat, att under de sista decennierna i medeltal två gamla kyrkor om året rifvits eller väsentligen ombyggts. Efter år 1890 har ej mindre än 18 kyrkor skattat åt förgängelsen. Förf. vill härtill lägga endast ett exempel. Af Oxie härads kyrkor — öfver ett tjugotal — äro c. $\frac{1}{5}$ gamla, $\frac{1}{5}$ äro mer eller mindre restaurerade och c. $\frac{3}{5}$ nybyggda!

Vi få hoppas, att denna vandalism hör det gångna århundradet till. Numera ser det lyckligtvis ut, som om en vändning till det bättre börjat inträda. Och väl är detta, ty vår på minnen från medeltiden förr så rika provins börjar nu bli allt mera utblottad.

¹⁾ Suhm, Saml. II. 147.

Fönstermålningar som tillhört koret i Skanörs kyrka. Nu i Lunds hist. museum.

IV.

Speciel afdelning.

I det följande lämnas en mera ingående beskrifning på de olika målningarna hvar för sig. Början göres med de romanska, därpå komma de tidigt gotiska och slutligen de sengotiska. Dock göres det undantaget att Lunds domkyrkas målningar, hvilka börja serien, tagas i ett sammanhang, fastän de omfatta målningar från alla perioderna. De öfriga kyrkorna tagas häradsvis med början i Skånes nordöstra hörn.

1. Romanska målningar.

Lunds domkyrka.

Många år dröjde det, innan domkyrkan i Lund blef färdig, och, förr än allt stod under tak, hade man knappast tid att konstrikt smycka henne invändigt. Då började ihärdiga klosterbröder sitt sena värf att med mejslade bilder försköna den ståtliga helgedomen. Så växte sakta en mångfald af blommor och djur fram i sirligt bildverk på bågar och pelarhufvud, och den konstförfarne munken förstod att med färgläggning ytterligare framhäfva liniernas lek.

I tvärskeppet finna vi ännu rester af denna färglagda skulptur, och troligt är, att den tillhör kyrkans äldsta tid. Att målningar funnits före den ödesdigra brand, som i romansk tid öfvergick kyrkan, är säkert, ty vid öppnandet af midtskeppets altarnisch i öster befunnos de efter denna eldsvåda öfverrappade ornamentstenarne försedda med svart bottenfärg och rödt snidverk.

Meningen har väl ursprungligen varit att låta den af finhuggen sandsten byggda kyrkan förblifva orappad, men ofvannämnda olycka omöjliggjorde detta. I annalerna omtalas först en eldsvåda 1172, men denna synes ha gjort mindre skada å kyrkan. År 1234 däremot hotades hon med total förstörelse. Härom vittna ej blott storartade donationer till hvalfslagning, predikstol, fönster m. m. utan äfven Brunius' beskrifning om den förbrända och sönderspruckna sandstenen i väggytor och pelare. Då blef kyrkan invändigt, åtminstone delvis, afputsad för att eldskadorna skulle döljas, hvilket syntes vid restaureringen å de östligaste hufvudpelarna

på de ytor, mot hvilka de på 1250-talet uppförda skiljemurarna slutit sig. Samtidigt försågs ofvannämnda altarnisch med en sex tum tjock beklädnad af tegelsten, som afputsades väl och pryddes med en »gardinmålning» i grått och gult och däröfver ett lätt draperi i rött och blått. (Brunius, Lunds Domkyrka, Kap. 10). Dessa målningar måste tillkommit före tiden 1254—57, då de doldes af den tvärmur, som ärkebiskop Jakob Erlandsson lät uppföra mellan de östligaste bipelarne för att öka korets utsträckning. Kolonnerna å denna mur, som troligen fått färgläggning strax efter uppförandet, marmorrades å skaften med blåa och röda ränder samt fingro brokiga anstrykningar å kapitälerna, medan hufvudbågens bladprydda staf var blåmålad. I norra sidonischen syntes efter hvitlimningens afskrapande spår af målningar, som föreställde Kristus på korset jämte Maria och Johannes, båda med upphöjda och förgyllda glrior. Öfver södra sidonischen, som omgafs af en romansk bård, förmärktes liknande lämningar, som visade Kristi grafläggning och några helgon, och på sjelfva bländningen funnos reminiscenser af språkband (fig. 11).

Under restaureringen upptäcktes likaledes å sidoskeppens takhvalf ornaments- och figurmålningar, om hvilkas ålder och utseende dock intet är bekant.

I domkyrkans ego, i den klosterbyggnad, som numera användes till hysande af värme- och ljusapparat, förvaras en del teckningar, som Brunius lät göra, innan restaureringen påbörjades. Bland dessa märkas äfven några dåliga afbildningar af de målade partierna. Med tillhjälp af dessa och Brunius' beskrifning relatera vi följande.

I högkorets södra kapell, å södra väggen, fanns en bred bårdmålning af ganska egendomlig art (hvertill motsvarighet finnes i St. Georg i Oberzell) och därunder en båt, hvarur två personer utkastade en tredje, som hade en kvarnsten om halsen. Längre bort skildrades skärselden(?), hvari en syndare, omgifven af lågor, sönderslets af en orm, en varg och en örn, och hvaröfver »Satan tycktes sväfv». Å hvalfkupan ofvanför stodo några helgon med glrior och knektar i romerska dräkter. Ett helgon lutade sitt hufvud fram, och en knekt höjde ett svärd däröfver. På södra sidan om kapellets bågöppning framställdes en man med ett språkband, hvarå stod med »urgamla» bokstäfver: Samson. Öfver sydöstra kordörren fanns en blå, röd och gul bårdmålning, hvars hufvudprydnad bestod i några af hästskoformiga bågar omslutna bilder ur bibliska historien. Det norra kapellets bågar och bilder företedde rika utsirningar. Flere af dessa målningar voro anlagda å sjelfva sandstenen, de öfriga å en fin kalkputs. Ehuru samma målningar blifvit mycket skadade af ofta förnyad hvitlimning, hade de dock till stor del bibehållit sina klara färger. Enligt en annan teckning funnos spår af målningar äfven å kalkrappningen på det fält, som bildas mellan tvärskeppets norra kapellöppning och den deröfver befintliga baldakinen. Rundt kapellöppningen gick en illa aftecknad bård, liknande den, som omslöt mellanmurens södra nisch, och således tydande på midten af 1200-talet. Inne i fältet syntes en ängel och fragment af andra figurer. Med full säkerhet kan likväl ej afgöras, från hvilken tid de härröra.

Till domkyrkorådets protokoll af d. 27 Febr. 1864 har Brunius lämnat följande resumé af vid restaureringen funna målningar:

»Uti min beskrifning om domkyrkan har jag ådagalagt, att hon ursprungligen saknat all anstrykning, och att hon i anseende till den lösa sandstens svåra

skador genom eldsvådan 1234 måst invändigt afputsas och fått en gråaktig affärgning med röda ränder i qvaderform och hjärta färganläggningar å några kapitäler och bågar samt några ej vidsträckta målningar nära vissa altaren. Vid hvitlimningens afskrapning förmärktes intet spår af världsliga framställningar».

Redan förut har omnämnts, att medeltidens böjelse för polykromi visat sig äfven å den utvändiga skulpturen. Ett exempel härpå finna vi i Lunds domkyrka.

Seeselberg har i sitt arbete öfver domkyrkan ¹⁾ visat, att kyrkan ursprungligen öppnat sig mot vester med trenne bågar mellan tornen. Efter allt att döma har denna ståtliga ingångshall vid den stora eldsolyckan 1234 blifvit förstörd och därför ersatts af en enda portal, hvilken qvarstod ända till dess Zettersvall genom sin ombyggnad visade, hur en kyrka icke bör restaureras. Ansvällningarna å kolonner och bågar tyda också på tiden omkr. midten af 1200-talet. Men det tympanon, som ursprungligen upptagit portalens halfrunda del, var borta långt före Zettersvalls tid. Redan Brunius omtalar, att det åldriga, söndersprungna dörrfältet vid en reparation år 1768 blifvit borttaget, utan att något gjorts för dess bevarande eller ens afbildande.

I sin beskrifning om Lunds domkyrka omtalar Brunius (p. 102) ett bildverk, som satt inmuradt i mellanskeppet ofvan den sydöstligaste bipelaren. Det skulle enligt B. här ha sin ursprungliga plats och föreställa Kristus, som inskrifver Knut d. helige i lifsens bok. Vid restaureringen nedtogos dessa bilder, och de förvaras nu i kryptan. Den större bilden (fig. 37) består af två stenkvadrer, den nedre 57 cm. bred och 63,5 cm. hög, den öfre 62 cm. hög med samma bredd som den nedre. Af den bredvid stående mindre figuren finnes endast öfre delen kvar, som mäter c. 61 cm. i bredd och 62 i höjd. Om man tänker sig en liknande figur äfven på andra sidan om den större och de rätvinkliga urskärningarne vid sidorna utfyllda af släta stenkvadrer, så uppkommer ett halfrundt bildfält, hvars storlek svarar till det af Brunius uppgifna måttet på vestportalens bredd, $8\frac{7}{12}$ fot d. v. s. något öfver 2,5 meter.

Det kan betraktas som alldeles säkert, att dessa bilder äro rester af det gamla tympanon, som prydt denna portal. Det är ej Kristus, som inskrifver Knut d. helige i lifsens bok, utan det är Kristus såsom Rex gloriae med tvenne ärkeänglar vid sidan, af hvilka dock endast Gabriel är i behåll, ett motiv, som inom romanska konsten ej var ovanligt på en sådan plats. Det egendomliga med dessa bilder är, att då smuts och kalk aflägsnas, spår af den ursprungliga bemålningen ännu framträder. Färgläggningen har skett direkt på sandstenen. Både bakgrunden och figurerna voro röda utom det undre af dräkten, som var grönt och nimberna, som hade en gulaktig färgton. Att målningen ej skett i senare tid, bevisa de upprepade öfverkalkningar, som på ett och annat ställe täcka färgresterna.

Då vestra portalens tympanon haft färganläggning, kan man väl taga för afgjort, att så varit fallet äfven med den öfriga yttre skulpturen, särskildt då analogier finnas i utlandet. Troligt är, att äfven dörrar och beslag varit målade.

I midtskeppets nordvestra hörn (där nu förhallen finnes) var orgelns plats under medeltiden. Dess läktare hvilade på vestra yttermuren och på bjälkar, som voro inskjutna i sidomuren. Den uppbars af en väldig rundbåge, och framsidan var utåtsvängd i halfcirkelform. Rundbågen var blå till färgen, och framsidan pryddes

¹⁾ Seeselberg: Die frueh-mittelalt. Kunst der german. Voelker.

med en målning föreställande yttersta domen. I midten tronade Kristus i traditionell ställning mot en stjärnprydd bakgrund, dock utan mandorla. På ena sidan syntes en kyrka, dit de saligas skara tågade, företrädd af biskopar och helgon, medan på andra sidan satan förde med sig de fördömda. Öfver de förra sväfvade en ängel med rökelsekar, öfver de senare en annan, som blåste i basun. Grupperna omgäfvos af språkband med oläsliga bokstäfver. Dräkterna voro hållna i blått och rött i kraftiga färger.

Framställningens värdiga hållning och »kyrkans» enkla, åldriga utseende ger vid handen, att målningen ej tillkommit under medeltidens slut. Det är ganska troligt, att den utförts under 1300-talet, måhända under dess förra hälft.

Bilderna voro utförda på träbotten i vattenfärger, hvadan en stor del lossnat och affallit. Språkbanden buro säkerligen de vanliga inskriptionerna: Venite benedicti . . . och Ite maledicti . . . Ofvan lämnade beskrifning är hämtad dels utaf Brunius' skildring, dels af en ännu bevarad teckning af läktaren. Visserligen visar läktarens konstruktion, att den tillkommit mycket tidigt, men någon orgel omtalas ej i urkunderna förrän 1317, då kaniken Asker inrättade ett altare under orgelverket till Guds, jungfru Marias, ärkeängeln Michaels och S. Laurentii ära. Asker blef 1331 begravnen under ofvannämnda altare. Kaniken Torbern, som skänkt två gårdar åt detsamma, blef också begravnen där år 1337.

I norra delen af tvärskeppet fanns fordom ett Marthas kapell. Det synes ha förstörts under den stora branden 1234 och åter uppbyggt under gotisk tid. Ärkebiskop Karl donerade nämligen i sitt testamente 1334 två gårdar till S:ta Marthas altare och en baldakin till ärkebiskop Andreas Sunessons graf å samma ställe. Denna baldakin kan ej gärna vara liktydig med den inbyggnad, som Brunius nedref år 1833. Denna senare torde ha utgjorts af det kapell, som riddaren Jacob Jönsson, erkebiskop Peder Jönssons (Karls efterträdares) broder, uppbyggt åt aposteln Jacob och S:ta Katharina år 1340, och åt hvilket fru Anna Nilsdotter 1463 gaf 4 gårdar. Om detta kapell berättar Brunius i sin beskrifning öfver kyrkan, att det täcktes af ett högkupigt korshvalf, hvars ribbor hade treklöfverformig profil, och att hvalfvet hvilade på norra gälfelmuren, på en sidomur i öster samt på en kolonn i i sydväst. Följaktligen var det öppet i söder och vester. I norr ompände hvalfvet ett litet långsmalt gotiskt fönster med tryckt båge. Dettas bröstning täcktes af en slipad marmorhäll, under hvilken Anders Sunesson hvilade. På östra sidomuren nära hvalfkupan märktes efter hvitlimningens afskrapande en mycket skadad målning, som icke gaf någon bestämd föreställning. I spetsbågen öfver fönsterfördjupningen voro några stjärnor och en bård målade, jämte ett språkband, hvarpå å östra sidan stod: »sub isto lapide jacet Andr» . . ., å den vestra sidan: »ista capella fuda» . . ., allt i vacker minuskelskrift. Kapellet tyckes således ha tillkommit i midten af 1300-talet, hvilket också ribbformen antyder, men målningen först under nästa århundrade. Då kapellet refs, märktes tydliga lämningar efter sönderbrända och bortbrutna pilastrar och halfkolonner, hvilka, enligt Brunius, »framsprungit ur gälfelmuren och tvifvelsutan uppburit en rundbåge, hvarunder ett altare stått». Här ha vi alltså spår af det ursprungliga Marthas altare, som förstördes af branden 1234 och måhända af den baldakin, som ärkebiskop Karl testamenterat åt detta.

Bland öfriga teckningar, som Brunius lät göra, finnes en, som visar en mi-

sericordiabild å nordöstra bipelaren. Pelaren är tecknad perspektiviskt, så att två sidor äro synliga; å den ena märkas hålen efter biskop Linnerii epitafium, å den andra synas rester utaf målningar, Då Linnerii epitafium varit anbragt å vestra sidan, så måste målningen suttit å norra.

Å pelaren finnas några borrhål, som säkerligen uppburit baldakinen öfver ett Kristi Lekamens altare. Bilden bestyrker antagandet, likaså den omständigheten, att kring pelarfotens norra och vestra sidor funnos låga sandstensbänkar, hvilka troligen gjort tjänst som bönpallar. Brunius omtalar också i sin beskrifning öfver kyrkan, att prosten Folke år 1415 stiftade ett altare där, som helgades Kristi lekamen, jungfru Maria, aposteln Thomas, S:ta Birgitta och S:ta Elisabeth samt alla Guds helgon.

Misericordiabilden var mycket groft uppdragen i röd färg. Kristus framställes sittande med ris och gissel och med gloria kring hufvudet. Vid sidan står en groteskt tecknad bödelsdräng, iklädd en spetsig hatt, och borrar hål i korset för spikarna. Det verktyg, som han använder, är ett sådant drillborr, som snickare använda än i dag, och vid sidan bär han ett svärd i slida. Ytorna utfyllas af slingor. Teckningen ser ut att vara illa eftergjord.

Att målningen härrör från gotikens senare del är tydligt, men det kan ju hända, att dess ovanligt sena utseende beror på den dåliga teckningen. Måhända är den utförd samtidigt med altarets instiftande 1415.

En annan teckning visar, att vid basen af den båge, som från nordöstra hufvudpelaren är slagen mot närmaste bipelare i skeppet, fanns en sol afbildad, ganska stor och formad som ett mänskohufvud med strålgloria. Från hvilken tid densamma härleder sig är ej möjligt afgöra. Antagligen är den af sent datum.

Drottning Margaretha lät 1412 utfärda ett gåfvobref, däri hon skänkte gårdar och reda penningar, som skulle användas till ett kapell, där messor skulle läsas för Abraham Broderssons själ. Detta kapell skulle byggas »med gallerverk och fönster, med altare och ornament, målningar och andra stycken». Emellertid dog drottningen och af kapellet blef intet. Kyrkan behöll godsens, och Abraham Broderssons altare inrymdes i Dionysii kapell. Först 20 år efteråt fick domkyrkan ett nytt kapell, som Peder Lycke lät bygga mellan södra tornet och sidoskeppets vestligaste sträfpelare. I detta kapells takhvalf lät ärkebiskopen Brostorp (1472—97) måla sitt sköldemärke.

Flera sådana vapensköldar funnos å midtskeppets södra långmur men hade enligt Brunius tillkommit först efter reformationen. Denna uppgift öfverensstämmer också med seden för kyrkornas smyckande under 1500-talet.

Huruvida kyrkans fönster smyckats med glasmålning, är okänt. I Liber daticus står, med en skrifstil från 1200-talets början, att borgaren Philippus prydte helgedomen med många fönster. Något närmare är ej angifvet om dessa, ej heller om dem, som erkebiskop Uffo donerade kyrkan. Dock antyder den ansevärd summan af 200 mark penningar, som denne prelat skänkte, att de varit synnerligen dyrbara.

Från sjelfva brytningstiden mellan öfvergångsstilen och den rent gotiska stamma de dyrbara gåfvor, som domprosten Andreas i sitt testamente år 1306 öfverlämnade åt Lunds domkyrka. Bland dessa nämnas: »unum tapetum et unam

tabulam depictam pro reliquiis in summis festis apponendum». Om denna bonad och denna altartafla varit förfärdigade här i Lund är ju ej fullt säkert, men så var utan tvifvel förhållandet med den förut omnämnda dyrbara tapet, som bagaren Bertolds enka donerade kyrkan i senare hälften af 1200-talet.

Af rent gotisk härstamning voro däremot de skänker, som gåfvoboken för-måler, att Ywarus och hans maka Greta donerade kyrkan: ett kostbart hyende, pu-tor och dyrbara, blå och röda antependier.

Äfven mobilierna i kyrkan voro målade. Brunius ansåg sig ha funnit rester af den gamla predikstolen med färgbeläggning; det stora sakramentskåpet var må-ladt, och färgspår å korstolarna visa, att dessa i likhet med altarskåp o. d. blifvit öfverdragna med färg.

Vinslöf. V. Göinge hd.

Sommaren 1898 fick förf. i uppdrag af K. Vitterh., Hist. och Ant. Akade-mien att undersöka i Vinslöfs kyrka nyfunna målningar. Kyrkan ligger vid pass en och en half mil nordvest om Kristianstad, och dess äldsta del är byggd af väl-huggen sandsten.

Af den ursprungliga byggnaden finnes föga mer än kor och absid qvar. Mål-ningarne befunnos inskränka sig till triumfbågens undersida (öfverstycket å första sidan samt fig. 30 och slutvignett å p. 41) och några rester å norra korväggen och ofvan hvalfven. Vid undersökning af omgifningsmurarne ofvan hvalfven upptäcktes nämligen spår af framställningar å vestra sidan af den mur, som omfattar triumf-bågen, samt å korväggarna. Å långhusets vestra mur tycktes den yttersta domen ha varit afbildad att döma af de sittande figurer, som ännu voro synliga å murens norra hälft. Å korväggarna funnos endast spår af omväxlande marmorerade och släta ytor, å hvilka senare blommor i form af »strödda buketter» voro anbragta. Triumfbågens undre sida var helt och hållet målad. Kanterna begränsades af två breda linier, den yttre i rödbrunt, den inre i en mörkt grönaktig ton, skilda sins emellan af en hvit linie. En sådan afslutade äfven bården inåt. Midtpartiet bestod af tre hela och två halfva medaljonger mot en rödbrun bakgrund, medan mellanrummet upp-togs af hvita rosetter, målade på gulaktig botten och fyllda af rött och blått. Ro-setterna voro inramade i cirkclar af hvitt, grönt och rött och den rödbruna bak-grunden mellan dessa lifvades af symmetriskt anordnade hvita prickar. Medaljon-gernas ramar utgjordes af mörkt rödbrunt, mörkt grågrönt och rödbrunt med hvita mellanslag, medan cirkclarnes förträffliga form visade, ått de uppdragits med tillhjälp af passare.

I de hela rundlarne framställdes mot en klart blå bakgrund: i midten den nästan utplånade bilden af »agnus dei», å södra sidan Kain, å den norra Abel, båda frambärande sina offer och mycket ålderdomligt tecknade. Abel lyfter frimodigt hufvudet mot Kristussymbolen, det heter ju också, att Herren såg med välbehag till Abel och hans offer, Kain deremot vågar ej vända hufvudet uppåt. För att ännu mera betona sin vördnad bära de offret ej direkt i handen utan omslutet af en duk, såsom bruket var från äldsta tid. Till vederlagslisten sluta sig de halfva medaljon-gerna med liknande ramar. Hvar och en af dessa infattar bröstbilden af en figur

med ett spöklikt utseende (möjligen föreställande kristliga dygder e. d.), som omgives af en helgongloria, kantad med en hvit linie. Figurerna äro klädda i korta, mörkt rödbruna rockar, af hvilka Abels släpper vid knäet, i halsen något urringade och med antydan till gördel. Skuggorna äro hållna i en mörkare ton och ljusdagrarne pålagda med kraftiga penseldrag i hvitt, nästan utan spår af modellering. Rocken kantas af en hvit linie, en sådan anger äfven gördelns läge. Ansiktena äro hållna i samma rödbruna färgton med runda, svartvordna fläckar å kinderna, skuggor och dagrar tecknas af mörkare och ljusare linier. Lammet är alldeles hvitt, liksom de dukar, hvari de offrande frambära sin gåfva, sädeskärfven är mörkt rödbrun. Några kvarsittande linier, som undgått den allmänna förstörelsen, å norra korväggen, liksom i det der befintliga fönstrets nisch, visade att konturerna först uppdragits med en rödbrun färg å den färska, välglättade murytan. Denna färg hade så bitit sig in i putsen, att den endast med svårighet kunde borttvättas, de öfriga färgerna lågo mera ytligt, somliga i tjocka lag, som genast löstes af vatten. Konturerna voro sedan uppdragna ånyo.

Framställningen af Kain och Abel å triumfbågen, med en Kristusfigur eller »agnus dei» i midten, är synnerligen vanlig. Så finna vi den i Gurt i Kärnthen, likaså i de danska kyrkorna Ballerup, Tyvelse och möjligen Estvad. I Vrigstad (Småland) träffa vi samma scen på östra sidan af den mur, som omramar triumfbågen. I Skåne förekommer den äfven i Silfåkra, Reslöv och Hammarlunda, men på alla ställena öfver tribunbågen.

Om vi jämföra framställningen i Vinslöv med motsvarigheter i de öfriga kyrkorna, frapperas vi af den förstnämndas arkaistiska prägel, hvilket ej heller motsäges af den åldriga profilen på triumfbågens vederlag eller hela den lilla, af välarbetad sandsten byggda kyrkan. Om de danska målningarne tillhöra tiden omkring 1200, kan man med säkerhet sätta dem i Vinslöv till 1100-talet, låt vara till dess senare hälft.

N. Strö. Ö. Göinge hd.

I en uppsats om kalkmålningar omtalar Kornerup ¹⁾, att han funnit lämningar efter romanska målningar i Strö kyrka. Nu finnes det tre kyrkor med samma namn, men antagligen är det N. Strö, som K. åsyftar. I Ant. Top. Arkivet i Stockholm finnes intet nämndt om målningar här, men kyrkoherden J. Andersson i Färlöv har godhetsfullt meddelat, att tribunbågens undre sida varit försedd med medaljonger, innehållande bilder af helgon eller symboliska figurer, och att å absidens hjälmhvalf funnits en bild af Rex gloriæ. Den nimb, som omgaf Kristus, var utförd i relief och väl antagligen förgylld. Kyrkan i Strö är byggd af finhuggen sandsten och samma material har användts till hjälmhvalfvet. Typen är för öfrigt densamma som den knappast en mil därifrån belägna kyrkan i Vinslöv, utom att denna senare är mindre. Det ligger ganska nära till hands att antaga, att målningarne i Strö påverkats af dem i den sistnämnda kyrkan, hvilket anordningen å triumfbågen tyder på, om också de förra, af beskrifningen att döma, synas tillhöra en något yngre tid.

¹⁾ Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1868.

Knisslinge. Ö. Göinge hd.

I den närbelägna Knisslinge kyrka finnas färgrester ofvan hvalfven i både långhus och kor. På grund af deras läge kan man med säkerhet antaga, att de härröra från romansk tid. Någon undersökning på stället har förf. ej varit i tillfälle att företaga.

Vä. Gälds hd.

Strax söder om Kristianstad ligger den forna staden Vä. Här grundades år 1170 ett Prémonstratenserkloster, till hvilket genom biskop Absalons bref lades Mariakyrkan i Vä jämte Kiaby kyrka och ett kapell. Stiftelsens förste abbot hette Gilbert och var säkerligen fransman.

Det ligger således ganska nära tillhands att antaga, att franska munkar utfört de målningar, hvaraf rester ännu finnas kvar. Att detta skett strax efter kyrkans fullbordande, alltså i slutet af 1100-talet, får väl också antagas, så mycket mera som staden Vä's betydelse hastigt gick tillbaka, särskildt efter branden 1213, då klostret gick upp i lågor och bröderna afflyttade till Beckaskog. Ja, 1250 var staden så utarmad, att den befriades från ledung.

Ståtlig reste sig kyrkan, murad af finhuggen sandsten från golf till tak; ett tvillingtorn avslutade vestpartiet, och korets runddel bröts af kolonner, som slöto sig till den längs taklisten gående dubbla rundbågsfrisen. Med bildhuggerier rikt prydda portaler ledde in i långhuset, som täcktes af trätak, medan den konstrikt uthuggna triumfbågen förde blicken hän till det af tunnhvalf täckta koret. Detta hvalf var byggt af huggen sandsten, liksom hjälmhvalfvet. Redan 1854 blottades målningar i absiden i Vä. Dessa hafva visserligen restaurerats och det ganska illa, men de vittna ännu om kyrkans forna prakt. Målningarna avslutas nedåt af den kraftiga rundstaf, som uppbär hjälmhvalfvet, men upptill finnes ingen ornamentel begränsning mot korväggen. En blå botten, strödd med gyllene stjärnor, framhäfver bilden af Rex gloriæ, sittande på iris. På jordklotet hvila fötterna, med venstra handen håller han böckernas bok, medan den högra är uppåtsträckt, välsignande. Omkring midtfiguren se vi evangelistsymbolerna. Dessa äro hållna i brunt, gult och hvitt, med gula nimber. Det med ädelstenar prydda korset i Kristi gloria är förgyllt, liksom delvis boken, banden och de skarpt vinklade skorna. Kristus är klädd i hvitt, skuggadt med blåa linier, och röd mantel. Iris är rödbrun och gul till färgen och jordklotet bildas af en gul, röd och grågrön linie. Denna absidmålning har emellertid ej sitt ursprungliga utseende kvar. Å en teckning, som Mandelgren efterlämnat, är det en afsevärd skilnad i framställningen. Kristus afbildas här inom en mandorla mot en blå fond, på hvilken kring hufvudet står på ena sidan $\overline{IC}$, på andra $\overline{XC}$. Dessutom är den öfriga delen af absidhvalfvet målad *röd*. Några stjärnor förekomma icke. Som bevis på teckningens riktighet anföres följande intyg, som med bläck var skrivet å teckningen: »I Hjelmhvalfvet af Wä kyrka fans en Målning med detta utseende då kalken, för Werkställande af ny målning, afskrapades, 1854. Warder härmed intygadt af N. J. Aspegren, Målare fr. Christianstad».

Denna teckning är reproducerad å fig. 31 ¹⁾.

¹⁾ Den nuvarande målningens utseende åskådliggöres af försidsplanschen till Hist. Tidskr. f. Skåneland I. 3.

Intressant skulle vara att undersöka tunnhvalfvet, å hvilket man 1848 efter hvitlimningens afskrapande upptäckt figurmålningar. Tyvärr blefvo dessa samma år öfverkalkade och döljas numera af målade kasetter.

Ofvan ingångshallen, mellan de forna tvillingtornen, finnes en liten kammare med en altarnisch, flankerad af tvänne dubbla ljusöppningar in mot skeppet. Detta rum, i hvilket förr världsliga eller andliga stormän förrättat sin andakt, täcktes då af ett korshvalf, som utan ribbor utgick från skulpterade kragstenar. Ett tunnt lager af fin puts, som delvis ännu sitter kvar, var till en tjocklek af några få millimeter anbragt på den välhuggna sandstenen. Å östra väggen finnes ännu spår af en änglafigur ¹⁾ och där ofvan en bård af röda och gula band. På altarnischens hvalfbåge synes i midten hälften af en cirkelformig ram och därunder på södra sidan en figur. Bågen kantas af röda linier. Anordningen tyckes sålunda ha varit densamma, som vi finna på många triumfbågar från den tiden, exempelvis i Bjerresjö. De färger, som ännu kunna urskiljas, äro rött (mest), gult och blått. Målningarna i absiden bära spår af en fuskig restauration. Bakgrundens blå färg saknar sitt vanliga djup och särskildt verka de blåelseblå skugglinierna å Kristi dräkt afskyvärdt. Denna misshandling har dock ej lyckats frångå framställningen dess ursprungliga majestätiska allvar. Målningarnas, från andra skånska afvikande, hållning antyder en påverkan utifrån, antagligen från Frankrike. Flera arkitektoniska och skulpturella anordningar inom kyrkan visa också ett främmande inflytande.

Djurröd. Gärds hd.

På anmodan af kontraktsprosten J. Andersson i Färlöf har kyrkoherden Östergren i Träne undersökt, hvad som möjligen kunde finnas kvar af romanska målningar ofvan hvalfven i Djurröds kyrka. Vid undersökningen fanns endast en enda bild synlig. Den sitter å norra väggen hållande en kvist med blommor i handen och föreställer troligen något kvinnligt helgon (S:ta Dorothea?). Spår af ett hufvud tycktes finnas längre ned, men hvalfven dolde det öfriga. På södra väggen hade rappningen bortfallit, så att alla spår af målningar där voro försvunna.

Lyngsjö. Gärds hd.

Mandelgren omtalar, att Brunius egde ritningar af målningar från 1300-talet i nämnda kyrka. Då M. daterar de romanska målningarne i Lackalänga kyrka till nämnda århundrade, är det troligt, att äfven de i Lyngsjö voro romanska.

Vestra Wram. Gärds hd.

I Mandelgrens Samlingar finnes en ytterst lösligt gjord skiss af romanska målningar i Vestra Wrams kyrkas absid. I midten tronar Kristus omgifven af två figurer på hvarje sida. Under honom till höger skymtar en gloria. Det är alltså en upprepning af den i absiden vanliga bilden af Rex gloriæ.

¹⁾ Afb. i Aarb. f. nord. Oldk. o. Hist. 1869.

Degeberga. Gälds hd.

Enligt en anteckning i Mandelgrens Samlingar från 1865 skall kyrkoherden Lindblom i Degeberga ha meddelat, att, då kyrkan refs, funnos gamla målningar öfverallt under kalken. Kyrkoherden ansåg dem emellertid hvarken ega konsthistoriskt eller antikvariskt värde och gjorde därför ingen anmälan hos vederbörande. Troligt är att målningarna voro romanska.

Brösarp. Albo hd.

Om Brösarps kyrka, som nu är rifven, nämner Brunius, att på omgifningsmurarne ofvan takhvalfven funnos å anputsen hjerta målningar, föreställande människor och afgrundsandar (fig. 23). Bland dessa figurer, som till största delen bortskymdes af takhvalfven, funnos jemväl »några runor, som icke gåfvo någon full mening». Kyrkans hvälfningar inslogos år 1411 enligt anteckning i Rönbecks Saml. (jmf. längre fram under afd. 3). Tyvärr finnes ingen som helst afbildning af dessa hvalf.

Raflunda. Albo hd.

I Rönbecks Saml. T. XIII p. 346 står om Raflunda kyrka bl. a. följande, efter en anteckning af Jonas Floræus († 1755):

»Af Raflunda kyrkias gamla inscription öfver choret, som så lyder: Anno D:ni Millesimo ducentesimo quinquagesimo nono confecta est Ecclesia hæc a patre Magistro Matthiæ . . . Episcopo XVI . . . in honorem gloriosissimæ perpetuæ Virginis Mariæ etc. ser man att samma kyrkia varit consecrerad till Jungfru Maria».

Södra Mellby. Albo hd.

I S. Mellby kyrka påträffades vid dess rifning 1885 målningar från romansk tid. De blefvo först synliga i absiden, därifrån också en fotografi togs. Denna visar den gängse bilden af Rex gloriæ. Framställningen afviker dock något från de vanliga, Kristus sitter nämligen inom en mandorla, bestående, icke af två hvarandra mötande cirkelsegment, utan af fyra halfcirklar, som äro anbragta i korsform. Tyvärr var fotografien ganska dålig, men man kunde likväl kring midtframställningen urskilja evangelistsymbolerna med språkband och möjligen ett par figurer vid sidorna.

Då hvalfven refvos, framkommo ytterligare rester af målningar, däribland karaktäristiska bårder såsom synes å figg. 8, 9 samt nedre delen af en mandorla. I hvilket förhållande denna står till absidens framställning kan ej med säkerhet afgöras. Antagligen härleder den sig från en bild af den yttersta domen, hvilken bild varit anbragt i långhuset.

Öfraby. Ingelstads hd.

Öfraby kyrka är synnerligen märklig. Ofvan hvalfven i långhuset finnes ännu kvar den ursprungliga, skulpterade takresningen, jämte resterna i Hammarlunda

det enda hitintills kända exemplet på öppen takstol i Skåne. Någon utsmyckning i färg tyckes denna ej haft, fastän kyrkan i öfrigt varit målad under romansk tid. Spår häraf synas ännu på väggarna ofvan hvalfven samt i absiden.

Två olika lag af målningar ha funnits i absiden. Underst de ursprungliga, romanska och därofvån på har under gotisk tid tillkommit en andra framställning, säkerligen i samband med hvalfslagningen i långhuset. Tyvärr förstördes vid afknackningen det öfre putslagret nästan fullständigt, så att endast de romanska målningarna nu äro kvar, ganska väl bibehållna. Det, som finnes, inskränker sig till absiden och tribunbågsväggen (jmf. första färgplanschen),

Bilderna äro fördelade på följande sätt. Öfverst i absidhvalfvet tronar Kristus som Rex gloriæ i traditionel ställning omgifven af evangelistsymbolerna. Därunder vidtager en rad figurer skilda i midten af ett ursprungligt fönster. Fonden är blå med ett underlag af kimrök, inom mandorlan enbart blå. Kristus sitter på iris inom en mandorla med uppräckt höger hand. Bakgrunden är här kraftigt blå, iris gul och mandorlan utåt gul, inåt gråblå. Ofvanför högra armen synes ännu ett A, men det motsvarande Ω på andra sidan är borta. Underdräkten är rikt veckad, gulhvit, upptill med rätvinkliga ränder i hvitt, blått och rött, högra ärmen grön. Glorian är gul. Som en egendomlighet må omtalas, att uppslaget på högra ärmen utgjorts af en fastnitad kopparplatta, hvars glans bidrog att förhöja prakten. På halslinningen sitta ännu två nitar af koppar, resterna efter ett spänne af samma metall. Mot en bakgrund, som går något mera i svart, äro evangelistsymbolerna afbildade. På lejonets bok står ännu i majuskelskrift MARC, på oxens LUCA.

Figurraden nedtill står mot en kraftig gul bakgrund, dock så att en del af nimberna skjuter in på den ljusa kant, som skiljer det öfre partiet från figurraden, samt denna från fönstrets omramning. På hvarje sida om fönstret synas 4 figurer, längst åt norr en kvinna, därefter 3 helgon. Den första, som sträcker handen mot Maria, är troligen Johannes, den andra, som håller en kalk, kan vara Paulus, den tredje, som bär en nyckel, är säkerligen Petrus. Kvinnan är, som ofvan nämts, antagligen jungfru Maria och skiljes från de öfriga genom en blå, marmorerad bård.

På andra sidan fönstret finnas också fyra figurer, troligen de fyra kyrkofäderna. Först en biskop, skild från de öfriga af en bred linie, vidare två glorieprydda figurer med hvar sin bok och sist en biskop med kräkla. Den bård, som omger fönstret, har ett vackert ornament af mera nordisk karaktär (fig. 22).

Tribunbågen är rikt ornerad med ett tapetmönster, bestående af halfcirkelformiga ornament i rött och blått, af samma typ som de, hvilka förekomma under framställningarna i koret i Bjersjö. Huruvida de å senare stället äro ursprungliga eller ditsatta af restauratorn är förf. obekant. I alla fall synas de ej å Mandelgrens teckningar. I detta mönster äro inströdda fyra medaljonger å hvarje sida, omramade af en bred röd linie, med framställningar på blå botten. Å norra hälften synes en figur i hvarje af de tre öfversta, den längst uppe med spira i handen. På södra sidan är endast två medaljonger tydliga, i den öfversta finnes en djurfigur, i den nedersta en bröstbild, som till hälften liknar en människa, till hälften ett djur. Nedtill avslutas figurraden af en bred meander med infogade, runda medaljonger, hvari bröstbilder af helgon sitta. Tyvärr är den mycket ramponerad.

Å tribunbågsväggen synes ofvan hvalfven spår efter målningar. I nordvestra

hörnet längst mot norr är en figur afbildad, som bär en kyrkmodell, närmare midten af väggen synes en hand, som sträcker sig fram ur skyn. Framställningen begränsas upptill af en enkel linie. Det är bilden af den man, som bekostat kyrkan, hvilken mottages af Gud Faders framsträckta hand.

På norra långväggen finnes ofvan hvalfven en väldig bild af den helige Kristoffer, men denna tyckes härröra från en yngre tid, antagligen 1300-talet.

Löderup. Ingelstads hd.

Två mil öster om Ystad ligger Löderups kyrka, byggd af huggen kalksten. I absidens hjälmhvalf fann man år 1833, vid kalkputsens afskalning, en bild af Gud Fader och evangelisterna, framställda i »bjerta färger». Tyvärr instörtade en del af hvalfvet kort därefter, hvadan målningarna gingo förlorade ¹⁾.

Vid Mandelgrens besök i kyrkan före ofvannämnda tid voro de till största delen dolda af kalklagret, men färgerna skymtade dock igenom här och hvar. Hans teckning i »Monuments scandinavies» visar i midten en rikt stjärnströdd mandorla, inom hvilken Rex gloriæ varit afbildad. Rundt omkring synes en mängd nimber och rökelsekärl i relief och under det hela en rad af nimber, äfven dessa förhöjda, utvisande att, som bruket var, apostlarne här varit återgifna.

Söfvestad. Herrestads hd.

De målningar, som intendent G. J:son Karlin år 1885 undersökte i Söfvestads kyrka voro till största delen sengotiska. I absiden påträffades emellertid några rester, som efter allt att döma måste vara romanska. Af den ursprungliga framställningen, Rex gloriæ, fanns endast kvar ena hälften af en spetsig mandorla, omgifven af en ängel och ett lejon, alltså Matthei och Marci symboler. På grund af bildernas ottydlighet kunde inga ytterligare slutledningar göras.

Bjeresjö. Herrestads hd.

Strax invid Ystad och ungefär två mil från Löderup ligger Bjeresjö kyrka, helgad S. Laurentius. Den bestod af torn, byggdt af huggen kalksten samt långhus och kor af kritsten. Samma material är användt till absidens hjälmhvalf och korets tunnhvalf. Dessa hvalf äro särskildt egendomliga genom däri radvis inmurade urnor af bränd lera med lock af ek ²⁾. Utvändigt brytes murytan af en välhuggen sockel och öfverst af en rundbågsogesims; därofvan löper en fris af lodräta refflor och slutligen en taklist, allt utvisande, att denna helgedom varit mera betydande till anläggningen än landtkyrkor i allmänhet. Detta motsäges ej heller af de praktfulla målningar, som, låt vara restaurerade, ännu ge glans åt dess kor och absid (fig. 32).

Då det skulle bli allt för vidlyftigt att detaljeradt genomgå dessa, vilja vi endast omnämna dem i korthet och få för öfrigt hänvisa till afbildningarne i Mandelgrens ofvan omtalade verk. Vi börja med att beskrifva tunnhvalfvet (figg. 4, 33).

¹⁾ Brunius: Skånes Konsthistoria p. 611.

²⁾ Mandelgren: Monuments scandinavies. Jmfr. f. ö. noten å p. 23.

I midten se vi, i hvalfvets längdrigtning från vester till öster, framställningen af Kristi stamträd. Sitt vanliga namn »Jesse rot» har detta fått efter Kristi stamfader Isai, hvilken också bildar utgångspunkten för det stiliserade vinträd, som enligt släktregistret Matth. kap. I och Lukas kap. III bär Kristi förfäder (i Orienten tillkommer profeter och Greklands vise) i sina grenar och slutar med Kristus eller Maria. Här i Bjerresjö innesluta ramarne i midten ett par af Isai ättlingar och den sista slutar med jungfru Maria. Slingorna dem emellan omgifva mindre figurer, antagligen också Kristi förfäder, alla med otydbara språkband. På ömse sidor om detta midtparti vidtagna figurframställningar, på norra sidan scener ur Nya Testamentet, på södra sidan ur Gamla. Å själfva tunnvhalfvet äro de ordnade i två rader på hvarje sida, och nedanför vederlagslisten vidtager ytterligare en rad.

Å norra sidan framställas i följd från vester till öster utan skiljerum: bebådelsen; Marias besök hos Elisabeth; Jesu födelse; ängeln förkunnar budskapet för herdarne. Tvenne breda linier skilja denna öfre rad från den nedre, som innehåller: konungarnes tillbedjan; Kristus frambäres i templet; Kristi dop. Denna rad begränsas nedtill af tunnvhalfvets vederlag, som är dekoreradt med ett vågigt band med en bred linie på hvarje sida. Härunder vidtager den nedersta raden, som avslutar cykeln; den är dock delvis skadad af ett uppbrutet fönster. Till venster synas tre kvinnor och till höger Kristi himmelsfärd. Det öfriga är förstördt. Södra sidans framställningar utgöras af, i samma följd som förut: Herren förbjuder Adam och Eva att äta af kunskapens träd; ängeln utdrifver dem ur paradiset; Noaks ark. Andra raden: Abrahams offer; Herren visar sig för Moses i den brinnande busken; öfvergången af Röda hafvet (fig. 34); och slutligen fyra figurer, den ena med ett språkband, hvars inskrift är utplånad. Under vederlagslisten är serien förstörd likasom på norra sidan. Kvar finnas: Moses mottager lagens taflor; några figurer, hvaraf en knäböjande, af restauratorn uttydt såsom tillbedjan af den gyllene kalffen, hvilket ju är möjligt. Resten är förstördt.

Ofvan triumfbågen, på korsidan, se vi Kristus med gloria, omgifven af två likaledes glorieprydda, adorerande figurer, den ena till utseendet bärande en nyckel, den andre en skriftrulle e. d. (Petrus och Paulus?), medan längre ned i hörnet två andra figurer, utan nimber, sträcka armarne upp mot midtgruppen. Enligt Mandelgren skulle de fyra bifigurerna betyda: tro och tvifvel, bön och ånger. Å triumfbågens undre sida se vi i midten inom en medaljong, Gud Fader med utsträckta händer och på hvarje sida en allegorisk figur med krona, gloria och ett långt spjut, förtrampande en liggande mänsklig skepnad, det hela antagligen symboliserande dygdens seger öfver lasten. Ett motstycke till denna framställning finna vi t. ex. i kyrkan i Montoire (Frankrike), som i triumfbågens midt har en medaljong med Gud Fader i likadan ställning och på hvarje sida en bild af S. Michael, bredvid hvilken står skrifvet »Castitas», som stöter spjutet i ett odjur, »Luxuria» ¹⁾. Å absidens hjälmhvalf afbildas treenigheten. Det är den så kallade »nådstolen», hvilken framställning eljest är inskränkt till medeltidens senare del (fig. 20). Den korsfäste är ännu afbildad enligt fullt romansk åskådning, med fötterna fastspikade hvar för sig. En mandorla omsluter det hela och rundt omkring sväfva som vanligt

¹⁾ Gelis-Didot et Lafillée: La peinture décorative.

evangelistsymbolerna. Längst till venster se vi en bild af jungfru Maria och till höger dess motsvarighet Johannes. Hvalfvet begränsas mot triumfbågen af en vacker romansk bård med däri inströdda, figurprydda medaljonger, medan afslutningen nedtill utgöres af en fris, liknande den vanliga, med palmettmotiv, men med den skillnad, att det af bågarne omslutna ornamentella elementet ersatts af bröstbilder. Härunder framställas apostlarna med språkband i händerna. En i midten upptagen dörr har förstört de båda mellersta figurerna. Det hela begränsas nedtill af en bård med det karakteristiska hjulornamentet (fig. 21).

Då det ofvannämnda endast utgör hufvuddragen af dessa intressanta målningar, få vi hänvisa till de ståtliga afbildningarna i Mandelgrens »Monuments scandinaves». Härvid vilja vi dock tillägga, att dessa böra användas med en viss försiktighet, så att man mera fäster sig vid totalintrycket än vid detaljerna. Ty figurerna äro ofta oigenkännliga, om man jämför dem med originalen och scenerna stundom betänkligt förändrade. Så t. ex. finna vi, om vi jämföra Mandelgrens afbildning af vandringen genom Röda hafvet med Bjerresjömålningens, att både människor och hästar äro i hög grad misstecknade och det hela förflyttadt alldeles för nära vederlagslisten, så nära, att den å målningen befintliga vagnen, som Mandelgren uteslutit, skulle komma utanför listen, om den insattes i afbildningen.

Målningarna restaurerades först af Mandelgren själf, men ha på senare tiden förbättrats af en yrkesmålare från Ystad med den påföljd, att vi måste skatta oss lyckliga, att ännu ha kvar teckningarna i »Monuments scandinaves». Utom utfyllandet af figurscenerna på fönstrens forna ställe har härvid tillkommit gruppen ofvan triumfbågen in emot långhuset och flera af figurerna ofvan tribunbågen, där Kristus framställles tronande mellan örnen och ängeln, Johannes' och Matthei symboler, medan längre ned två glorieprydda figurer på hvarje sida utfylla svicklarna. I Mandelgrens arbete afslutas bildserierna i koret nedtill af en rad ofullständiga rundbågar, med mellanrummen utfyllda af ornament; detta har den senare restauratorn ersatt med en bred tapetmålning, af ett mönster, som visserligen förekommer å en annan romansk målning, i Öfraby, men icke å Mandelgrens teckningar.

Då bilderna blottades, hade de på flera ställen samma friskhet, som om de varit nya. Murytan var glatt polerad, något rödgul i tonen. Utkastet hade verkställts med en röd färg, hvilken så trängt in i rappningen, att den syntes vara uppdragen på färsk puts. Vid verkställd kemisk undersökning af färgerna uppdagades ett fettämne, hvilket Mandelgren ansåg vara som bindemedel användt vax. Att vi här skulle ha prof på vaxmåleri är knappast troligt, det är väl tämligen säkert, att samma förfaringssätt användts här som i Skånes öfriga kyrkor. Glorior, kronor, prydnader kring hals och handled, skodon, svärd- och stolknappar samt trädets frukter voro i relief, för att förhöja effekten, nimberna till på köpet refflade. De färger, som användts, äro enligt Mandelgren brunrött (jernoxid, Todtenkopf), bergblått (lapis lazuli), berggrönt (malakit), gult (ljusockra), hvitt (krita eller kalk) och svart (kimrök).

Målningarna tyckas vara utförda o. år 1200.

Ystads klosterkyrka.

Professor Kornerup omtalar, att målade vapensköldar funnits i Ystads klosterkyrka. Af dessa finnes nu en enda kvar på triumfbågens norra sida. Dess form tyder på gotik, men man ser, att skölden genom ständiga öfverkalkningar blifvit allt mer aftrubbad nedtill. Konsolkolonnetterna visa också spår af dekorering, men ej tillräckligt karaktäristisk för en närmare tidsbestämning. Det är väl troligt, att färgutsmyckningen tillkommit strax efter kyrkans fullbordan. Klostret stiftades år 1267.

Östraby. Färs hd.

I det närbelägna Östraby påträffades vid en restaurering för ett tiotal år sedan målningar å hvalfven samt å väggar och tribunbåge, de senare enligt beskrifningen troligtvis romanska. Det hela öfverkalkades emellertid strax därefter, säkerligen utan Antiqvitetsakademiens hörande.

Brandstad. Färs hd.

I Brandstad ha, enligt uppgift af en sockenbo, målningar funnits å kyrkans väggar ofvan hvalfven, således säkerligen härstammande från romansk tid.

Stora Hammar. Skytts hd.

På uppdrag af Riksantikvarien undersökte förf. Stora Hammars kyrka sommaren 1903.

Kyrkan har ursprungligen haft romanska målningar, men af dessa finnes så godt som intet kvar. Mot slutet af medeltiden nedrefvos kor och absid för att ersättas af ett rakslutet kor, och målningarna i den öfriga delen af kyrkan hafva nästan alldeles förstörts af senare upptagna fönster. Det som ännu synes af de ursprungliga målningarna befinner sig ofvan hvalfven. I nordöstra hörnet af långhuset finnes spår af dem, dels å triumfbågsväggen, så långt ned som till en där befintlig altarnisch, dels å norra långväggen bort till det i midten anbragta fönstret. Det synliga utgöres af resterna af en bred, förvanskad bård upptill längs murens öfre kant, jämte en smal list kring fönstret. Målningarna äro utförda på freskoputs, och, så vidt man kan våga döma af de otydliga resterna, tillhöra de ett ganska framskridet skede af den romanska målarkonsten. Å vestra gafveln sitter freskoputsen kvar bakom hvalfven.

Huruvida någon utvändig målning funnits å kyrkan under dess äldsta tid är ej bekant; säkert är att rundbågsfrisen under en senare tid fått anstrykning i två färger.

V. Tomarp. Skytts hd.

I Månadsbladet för 1892 (utg. af K. Vitterh. Hist. och Antiqv. Akad.) lämnar L. Tynell en skildring af V. Tomarps kyrka med däri befintliga lämningar af romanska målningar. Ofvan hvalfven sutto ännu kvar rester af dessa, utförda å glättad kalkgrund. De bestodo öfverst af en bård, 17 cm. från det utsprungliga trätaget och 62 cm. i höjd. Denna bård utgjordes ytterst af en gul och en röd rand

och därinnanför af hufvudsakligen rombiska figurer, som bildade ett slags bandmotiv eller à la grècque, hvilket i sig inneslöt, med o. 40 cm. mellanrum, cirkelrunda fält, innehållande romanska bladornament. Konturerna voro uppdragna med en rödaktig färg och de sålunda uppkomna fälten ifyllda med andra färger; den gula (gulockra) satt nästan öfverallt kvar, af en ljusgrön fanns på ett ställe spår och en blå (ultramarin) låg vid undersökningen nedfallen invid väggytan. Nedanför denna bård, som ännu fanns kvar å triumfbågens norra sida ofvan hvalfvet, syntes spår af figurmålning. Här tillkommo, utom de föregående färgerna, en brun och en, som nästan var svart.

I Juni 1901 fick förf. i uppdrag af K. Vitterh. Hist. och Antiqv. Akademien att undersöka nyfunna målningar, som upptäckts under pågående restaurering af V. Tomarps kyrka.

Målningarna tillhöra visserligen en tidig period, men äro dock något yngre än själfva kyrkan. Denna är uppförd af flinta, med hörn och omfattningar af huggen sandsten, jämte något kritsten. Långhuset har som vanligt haft en ingång i söder och en i norr samt ett fönster i söder och ett i norr liksom koret. Då kyrkan stod färdig, blefvo väggarna öfverrappade och derpå hvitlimmade, hvilket visar, att man då ej tänkte på utsmyckning i färg. I stället försågs långhuset med en i putsen inristad rundbågsfris (fig. 16). Denna utfördes med tillhjälp af ett slags passare på så sätt, att konturerna af rundbågarna inristades, hvarpå de konsoler, som stödde dessa, jämte de af bågarne inneslutna, halfcirkelformiga fälten befriades från hvitlimningen, då den brungrå putsytan stack af emot de hvita bågarne. Denna fris fanns endast i långhuset, och spår af densamma synes ännu i nordöstra hörnet och på östra väggen.

Länge dröjde det dock icke, förrän kyrkan blef smyckad äfven med målning.

Denna inskränktes till absid, kor, triumfbåge och långhusets östra vägg. I den gamla hvitlimmade putsen gjordes täta insnitt med ett skarpt verktyg, för att fästpunkter skulle erhållas för freskoputsen. Den häri förfarne målaren tillredde denna och glättade omsorgsfullt ytan. Att målningen ej sträckt sig till långhusets öfriga väggar, göres tydligt däraf, att den ursprungliga, hvitlimmade putsen med dess rundbågsfris här sitter kvar, utan de ofvannämnda karaktäristiska insnitten och utan spår af färgrester.

Å den hårda, färska putsen uppdrogos som vanligt först konturerna i rödbrunt och därefter pålades de öfriga färgerna på den inom kort torra murytan. Att åtminstone gult och hvitt samt troligen bottenfärgen försatts med ett kraftigt bindemedel, synes af färglagrets tjocklek. Utkastet utfördes direkt på putsen utan föregående kalkering, såsom synes af de ofta återkommande felteckningarna. Alla cirkelar slogos med passare, om man så får säga. I midten af hvarje cirkel synes nämligen ett ganska djupt hål i putsen, medan själfva cirkeln ej visar spår af något hvasst instrument. Troligen har en spetsig järnten anbragts i midten och kring denna har penseln förts rundt, fästad vid ett afpassadt snöre.

Färgerna äro: svartblågrått, gult, hvitt, rödbrunt, blått, hvitgult, grönt och något rödt. Den svartgrå tonen användes till fonden, hvitgult till hudfärgen, gult till nimberna och dessutom till kläder och ornament liksom gult, hvitt, rödbrunt, blått, grönt och rödt. Bakgrundens svartblågrå, rödbrunt, gult och hvitt äro de

förhärskande färgerna. Svårt är emellertid att få bottentonen riktigt fram. Efter hvad förf. kunnat utröna, är det en blandning af blått och svart, i det färgerna anlingen pålagts hvar för sig, först den svarta och därefter den blå, eller också har blandningen försiggått innan, hvarvid den svarta färgen efter påstrykningen sjunkit till botten och den blå gått till ytan. Denna dämpadt indigoblå ton verkar behagligare än den ljusare blå, som förekommer oblandad på flera ställen såsom skuggning på hvitt. På ett och annat ställe synes också något grönt ha smugit sig in i bottentonen.

Såsom redan är omnämndt, syntes rester af målningar å långhusets östra vägg ofvan hvalfvet, å triumfbågen, koret och absiden. Målningarna ofvan hvalfvet äro redan beskrifna.

Under gotiken fick det trätak, som täckte kyrkan, ersättas af korshvalf. I koret dolde hvalfvet till stor del målningarna och det synliga bortknackades nästan fullständigt. I planen för kyrkans restaurering ingick äfven borttagandet af detta korshvalf och dess ersättande med den ursprungliga betäckningen, trätaket. Vid rifningen befanns det, att korshvalfvet aldrig varit måladt, men bakom detsamma syntes ännu delar af den romanska målningen. Hela koret hade varit färgsmyckadt, men å södra sidan och öfre delarna af de andra väggarna fanns föga kvar. Regn och fuktighet hade här utplånat nästan allt.

Freskoputsen hade pålagts från väggarnas öfre kant nedåt, till en höjd af c. 180 cm. öfver nuvarande golfytan. Men å östra väggen kring tribunbågen gick putsen ned till c. 130 cm. öfver golfvet, d. v. s. samma höjd som i absiden. Då den ornamentslist, som i koret avslutade figurframställningarna rundt om, endast gick till 180 cm. höjd öfver golfytan, d. v. s. så långt freskoputsen nådde å de öfriga väggarna, så hade det härigenom uppkomna tomrummet å östra sidan utfyllts af konsekrationsskors (fig. 15), åtminstone å norra delen (å den södra voro målningarne förstörda), af hvilka fyra, temligen slarfvigt gjorda, ännu voro synliga. Rundt väggarne gick alldeles under takbjelkarne en bård af palmettliknande motiv inom halfcirkelar, hvartill motstycke finnes i en mängd andra kyrkor i Norden.

Under denna bård vidtogo figurframställningarna, som skildrade scener ur Kristi lif och antagligen helgonlegenden. Dessa fortgingo i två rader, åtskilda af en enkel röd linie och började i nordvestra hörnet med en skildring af konungarnas tillbedjan. De kommo i rad frambärande sina gåfvor till den tronande Maria med barnet. Denna framställning nådde fram till ett ursprungligt fönster, som omramades af en enkel röd linie. Fönstret var beläget c. 65 cm. under den på murkrönet liggande taksyllen, ej midt på väggen, utan närmare östra hörnet, och ett likadant fanns midt emot på södra väggen. På andra sidan fönstret framställdes »flykten till Egypten». Båda dessa bilder voro mycket skadade.

I undre raden, där endast obetydliga, men väl bevarade lämningar funnos kvar bakom de smala pilastrarne, syntes i vester ett torn med rundbågiga öppningar bredvid fyra manliga figurer; därefter var ett långt stycke alldeles förstördt. Så kom åter en grupp män, lyssnande till en gosse, som åtföljdes af en glorie- och stafprydd figur (fig. 35). Denna nedre rad tycktes innehålla scener ur helgonlegenden. Den glorieprydda man, som afbildas i fig. 35, kan knappast vara Kristus, enär skägget saknas. Hvem det föreställer, är ej godt att säga, utom att det är en helig man,

hvilket nimben utvisar. En egendomlighet är emellertid barnet, som trots sin litenhet tyckes vara en af hufvudpersonerna. Om man kände namnet på kyrkans skyddspatron, vore det kanske möjligt att utleta framställningens innebörd, eller om motsvarigheter skulle påträffas i traktens kyrkor. Som det nu förhåller sig, är det tyvärr omöjligt att tyda den undre radens bilder.

Å östra väggen, kring tribunbågen, utfylldes den norra sidan af ett par träd och ytan under bården af de ofvan omtalade konsekrationskorsen.

Å södra sidan fortsatte skildringarne, äfven här i två rader, men de voro så utplånade, att de ej kunde tydas.

Å vestra sidan, kring triumfbågen, fanns omedelbart öfver den nedre förlöpande bården en egendomlig »marmorering» af »korfliknande» och runda kroppar. På södra sidan hade marmoreringen anbragts i två rader. Å den undre raden var bakgrunden först målad svartgrå, därefter voro korfvarna och rundlarna insatta på så sätt, att mellanrummen målats rödbruna och korfvarne fått en inre hvit midtlinie. Den öfre raden var framställd på samma sätt, utom att bakgrunden målats gul. Öfver och intill denna marmorering hade inmurats en något skadad, skulpterad sten. Det var en kritsten, föreställande ett undre liggande djur, lejon eller möjligen lamm, hvars hufvud var afslaget, och på hvars rygg sutto tvenne mindre djur, som troligen haft gemensamt hufvud. Åtminstone möttes de i en klump, som nu tyvärr var afslagen. Att denna skulptur alltid haft sin plats här, visades däraf, att målningen gick obruten ända fram liksom äfven den ursprungliga, med byggnadens samtida putsen. Att hufvudet var afslaget, då stenen inmurades, skönjdes däraf, att putsen omslöt det skadade stället. Alltså syntes det ha tillgått så, att stenen tillhuggits som prydnad för en af portalerna, triumfbågen e. d., då hufvudet gått af vid den sista retuscheringen, hvadan den ej ansetts kunna tjena sitt ursprungliga ändamål. Dock har man ej tyckt sig kunna kasta bort den nästan färdiga prydnaden, utan i stället inmurat den i koret.

Å norra sidan återfanns endast den gula marmoreringen och ofvanför denna framställdes ett par hvita träd mot en blågrön bakgrund. I öfre raden afbildades ett hus, ganska illa medfaret.

Triumfbågen begränsades af en enkel linie, men kring tribunbågen gick en vacker list (fig. 6), hvars nedre kant skar den under bjelktaket löpande bården.

Det var lätt att se, att de på murkrönet liggande syllarna voro ursprungliga och att de tvärs öfver koret gående bjelkarna vid östra och vestra väggarna hade samma läge, som de ursprungliga haft.

Nedanför freskoputsen i koret var den gamla hvitlimningen svagt rödfärgad.

I absiden sträckte sig freskoputsen öfver sjelfva hjälmhvalfvet och nedåt till en höjd af c. 130 cm. öfver golfvet. Här begränsades den med en skarp fåra rundt om absiden. Nedanför denna fåra hade på den gamla hvitlimningen uppdragits ett par enkla linier i rött och gult.

Nederst voro apostlarna afbildade i rad c. 112 cm. höga, begränsade af dubbla, rödbruna och gula linier. Endast tvenne apostlar voro ännu i behåll. Innerst vid tribunbågen gick en smakfull bård (fig. 7), som dock var väl bred i förhållande till figurerna (sjelfva ornamentslingan var c. 40 cm. inom bårdlinierna). I det halfcirkelformiga fältet mellan bården och apostelraden framställes Rex gloriæ inom en

mandorla, omgifven af evangelistsymbolerna och med tvenne figurer på hvarje sida. Af detta var endast en del af mandorlan med antydan till en sittande figur i behåll, jemte en harpspelande ängel, Mattheus', och en bit af lejonet, Markus' symbol. Dessutom voro figurerna vid norra sidan, Maria jemte en ängel, ännu kvar, medan dess motsvarigheter, säkerligen Johannes och en ängel, voro borta.

Från D:r Mats Weibull i Alnarp har, sedan ofvanstående skrifvits, inkommit intyg om färgernas och bindeämnets beskaffenhet. Färgerna voro: brunrött = vanlig rödfärg (caput mortuum); hvitt = krita, kalk; gult = ockra; ljusgult = blandning af de båda föregående; ljusrött = caput mortuum jemte krita; blågrönt = kimrök jemte flagor af bergblå d. v. s. kopparlazar eller kopparkarbonat; ljusblått = krita jemte nativ ultramarin (lapis lazuli); bottenfärgen innehöll endast kimrök (kol). Alltså vill det synas, som om botten först strukits med kimrök, hvarpå det svarta öfverdragits med bergblått (kopparlazar), som sedan mestadels affallit.

Hvad bindeämnet beträffar, så pröfvades på honung, stärkelse, fett, vax och lim. Resultatet blef ej fullt tillfredsställande, beroende på det ringa materialet och möjligen på, att bindeämnet undergått någon förändring. Honung och stärkelse förekom icke. Deremot fanns något mindre än 1 % (tillsamman blott 3 mgr.) af ett fettämne, alltså en så ringa mängd, att olja icke kunnat användas som bindeämne. Huruvida vax såsom öfverdrag kunnat begagnas, lemna D:r Weibull oafgjordt, men anser för troligast, att den funna fetthalten härleder sig från smuts. Vid behandling med kokhett vatten erhöles ett extrakt, som med garfsyra gaf en fällning, hvilken troligen beror på limämne. (Skulle ju möjligen kunna vara ägghvita, hvilket dock ej är antagligt).

Intyget slutar med följande sammanfattning: »Troligt är alltså, att bindeämnet utgjort en blandning af kalk och lim; det förra ämnet synes i riklig mängd ingå i alla färgerna».

Silfåkra. Torna hd.

Arkitekt Th. Wåhlin har 1903 undersökt Silfåkra kyrka, och ur hans beskrifning hämta vi följande:

Kyrkan är liten och oansenlig, men har väl bevarat sitt ålderdomliga utseende. Får man döma af det fragment af en Göransbild, som användes som predikstolsfot (bilden är i nära naturl. storl.), så måste man antaga, att kyrkan haft detta helgon till skyddspatron.

Ofvan hvalfven, på östra väggen af långhuset och inåt detta finnas rester af en målning. Öfverst går en bård af två röda band på hvit botten, och härunder finnas några figurframställningar. Af figurernas ansikten kvarstår endast den gula bottenonen och på ett par ställen spår af den hvita färg, som användts till ögonen. Första personens (fr. venster) mössa är hvit, kappan röd. Den andre har röd mössa, röd kappa och synes hafva ett blågrått draperi öfver de framsträckta armarna. Den tredje är en biskop, med röd gloria samt röd kappa med hvita band. Dessa tre figurer stå i rad, och närmare midten, afskuren af hvalfvet, står en ängel med röd gloria och röda vingar med en hvit rand uti.

På södra sidan af kyrkans midtaxel finnes endast en figur, en ängel anbragt ungefär symmetriskt mot den förra, men något längre från midtlinien.

Alla konturteckningarna, som utförts ofvanpå bottentonerna, äro nu nu fullkomligt utplånade.

Flädie. Torna hd.

Det berättas, att Flädie by och kyrka förr legat närmare hafvet, men fått flytta till sitt nuvarande ställe för sjöröfwares skull. Det är ej så många år, sedan äfven denna kyrka fick skatta åt förgängelsen, för att lemna plats åt en ny, i den, som det tyckes, numera obligatoriska, gotiska stilen. Då den gamla kyrkan refs, upptäcktes det, att den en gång varit klädd med målningar inuti. De fotografier, som det lyckats förf. komma öfver, ge endast en antydning om deras ursprungliga utseende. Tätt under bjelktaket gick en förvanskad meander och härunder vidtogo figurframställningar. Då kyrkan var ganska liten, voro dessa i allmänhet anordnade i endast en rad, som nedåt begränsades af en bård (fig. 19), så pass högt upp, att bilderna upptogo något öfver hälften af väggen. I långhuset tyckes denna nedre bård ha saknats (utom å östra väggen), om man får döma af en väldig bild af den helige Kristoffer, som nästan nådde från golf till tak midt på norra väggen. Från denna Kristoffersbild gick en inskription midt på långväggen ända bort till triumfbågens öppning. Bokstäfverna voro majuskler, men skriften var till stor del oläslig. Dess innehåll afvek föga från den vanliga inskriften: »Christophori sancti speciem quicumque tuetur, ista nempe die non morte mala morietur». Det är ju ej egendomligt, att denna församling, som till stor del bestod af fiskare, särskildt velat hedra detta helgon, ty Kristoffer var alla sjöfarandes hjälpare och skyddspatron. Endast å långhusets östra vägg voro framställningarna genom en enkel linie anordnade i två rader, men utrymmet var ej stort, enär triumfbågen med sin omgifningsbård nästan nådde upp till taklisten. Den med breda linier kantade triumfbågens undre yta var prydd med bröstbilder af helgon inom runda medaljonger och äfven nedom vederlaget voro figurer målade. På korets norra vägg urskildes på den trånga platsen kring ett, af utseendet att döma, ursprungligt fönster, några otydliga sväfvande figurer och bland dessa, tre ganska stora kors, förutom två vanliga konsekrationskors (fig. 15). Å södra korväggen kunde endast urskiljas nedre delen af en figur, eljest var allt förstördt.

Som vanligt tyckes Rex gloriæ äfven här varit afbildad i absiden, ty fragment af ett lejon, evangelisten Marcus' symbol, fanns kvar i ena hörnet. I midten synes afslutningsbården ha omfattat en liten rund fönsteröppning, som alltså skulle varit ursprunglig. Kornischen omramades af en smakfullt målad bård (fig. 5) och här och hvar syntes spår af senare målningar öfver de gamla. Att döma af de otydliga fotografierna, tyckas målningarna ha utförts tidigast o. 1200.

Fjelie. Torna hd.

Ej långt från Flädie ligger Fjelie kyrka, enligt Rönbeck helgad åt S:ta Helena liksom den förra. Vid ett besök där år 1900 upptäckte förf., å nordvestra sidan af långhusets östra mur, spår af målningar i två lag. Det öfre tillhör antagligen medeltidens slut, liksom de bilder, som tidvis skymta igenom den täckande kalken å långhusets vestra hvalf; det undre laget åter visar svaga konturer på synnerligen fin

puts och är säkerligen af romanskt ursprung, liksom i de närbelägna kyrkorna i Flädie, Lackalänga och Stäfvie.

Wallkärra. Torna hd.

En dryg fjärdingsväg från Lund ligger Wallkärra kyrka. Hon består af torn i vester, långhus, kor med absid samt ett utbygge på hvarje sida af långhuset, af dettas längd och bredd. Båda dessa äro uppförda af Brunius 1844—45. Vid en hösten 1903 företagen undersökning, påträffades romanska målningar under putsen i absiden och på triumfbågen.

Som totalomdöme om dessa målningar kan sägas, att de, trots sin fragmentariska beskaffenhet, utmärka sig för en säkerhet i teckning och en harmoni i proportioner, som är sällsynt inom vår romanska konst. Dessutom är veckfallet å dräkterna ovanligt väl behandladt samt i ingen mån missförstådt eller degenererad, hvilket ofta är förhållandet med andra målningar från samma period. För att öka prakten äro gloriorna å de öfre figurerna i absiden upphöjda och modellerade i puts samt kannelerade. Deras prydliga form visar, att de uppdragits med passare, och centrumhålet sitter ännu kvar på flera ställen. Huruvida de varit förgyllda kunde ej vid tillfället utrönas.

Framställningarna i absiden begränsas mot triumfbågen samt nedtill vid brösthöjd af en enfärgad bred bård, som delas midt itu af en hvit kontur. I midten tronar Kristus som Rex gloriæ. Endast den upplyftade högra handen jämte mandorlan är synlig. Det öfriga gömmes af kalken. Mandorlan har en rik färgskala af grönt, rött, hvitt och blått. Mot den inre blå fonden tyckes den begränsas af en hvit och en röd linie. Till venster om mandorlan synas mot en blågrå bakgrund: upptill ängeln, Matthei symbol, och där nedanför lejonet, Marci symbol, båda med språkband, hvars bokstäfver dock äro utplånade. Till venster om lejonet, som är helt rödbrunt, men tyckes haft hvitkonturerad fäll, och under ängeln äro inom en grön bred bård tvenne figurer afbildade, båda med kannelerade nimber: längst till venster en man, till höger en kvinna, säkerligen jungfru Maria med en ängel. På andra sidan torde som motsvarighet ha funnits Johannes och en annan ängel. Ängeln har brun mantel, samt ljus underdräkt, hvars veck äro blå till färgen och utmärkt väl tecknade. Jungfru Maria har grön kjortel och brun kåpa. Den gröna bården tjänstgör som mark, och denna begränsas nedtill af samma slags brunröda bård, som går längs triumfbågen. Under denna röda bård vidtager en bred gulbrun kant, i hvilken nimberna till figurerna i nedre raden nå upp. Det är den vanliga framställningen utaf apostlarna, af hvilka fyra äro synliga, stående bredvid hvarandra, med bruna släta nimber mot en blå fond. Strax under den rödbruna bården vid brösthöjd slutar freskoputsen.

Färgharmonien är utsökt och de sedvanliga färgerna äro använda: rödbrunt, gult, grönt, hvitt, blått och svart. Den blå fonden tyckes vara utförd sålunda, att bottnen målats i svart (kimrök), hvarefter det blå anbragts ofvanpå, säkerligen för att detta skulle bli kraftigare och mörkare i motsats mot den ljusare blå färg, hvarmed vecken målades på den ljusa dräkten.

Utom dessa i absiden befintliga målningar, funnos rester af sådana äfven å triumfbågen. Framställningen här är en motsvarighet till den i Bjerresjö å samma

plats befintliga. I midten en Kristusfigur inom en medaljong, med upplyft högra hand och på hvarje sida en lång smärt figur.

Kristusfiguren är målad något mindre än knäbild, det undre partiet är grönt, det öfre hvitt med blå veck. Glorian är brun, utan refflor, bakgrunden blå och medaljongen består af en inre grön och en yttre brun bård. — Figuren i norr är helt framknackad och står mot en blå bakgrund. Han har mössa på hufvudet och en uppräckt staf i venstra handen, samt är iklädd brun mantel öfver en veckad, hvit underdräkt. Vecken äro utförda i grönt. — Figuren i söder är ofullständigt framknackad.

Ofvan hvalfven är endast föga bevaradt. I koret gå hvalfven så högt upp, att målningarna ej kunde synas, men midt å långhuset finnes spår af freskoputs, liksom å triumfbågsväggen, där färgrester ännu äro kvar. Det bindeämne, som användts till färgen, har enligt analys utgjorts af kalk.

Stäfvie. Torna hd.

»Då Stäfvie kyrka, som var enskeppig, 1848 gjordes treskeppig, måste det gamla långhusets båda korshvalf nedtagas och ombyggas. Vid detta tillfälle visade sig omkring triumfbågen 18 helgon i halfnaturlig storlek, målade på en tunn anputs. Af dessa figurer, som till största delen varit öfverbyggda med det gamla skeppets östra korshvalf, hade S:t Göran stridande med draken väl bibehållit sig; de öfriga voro mer eller mindre skadade» (Brunius, Skånes Konsthistoria p. 610). Vid upptagandet af ett fönster å norra korväggen i samma kyrka upptäcktes på 70-talet flera figurframställningar. Öfverst under hvalfribban skildrades Jesu födelse och, delvis doldt af hvalfvet, Maria och Elisabeth. Skildt från detta genom en vågformig bård afbildades nederst barnmordet i Betlehem; öfver mordscenen sväfvade tre änglar, som tycktes förenade i samma kropp, antagligen de dödade barnens själar. Ett fönster, med nischen prydd af ett bredt ornament, begränsade denna lifliga scen, och nedtill afslutades målningen af en enkel linie. (Afb. i Ant. Top. Arkivet, Stockholm).

Lackalänga. Torna hd.

I Mandelgrens efterlämnade anteckningar finnes en ritning från Lackalänga föreställande absidmålningen *Rex gloriæ* (fig. 36). Det är Kristus inom mandorlan, rikt smyckad, omgifven af de fyrvingade evangelistsymbolerna. Mot triumfbågen begränsas framställningen af en vacker bård (fig. 10) och nedåt skiljes den från apostelraden af två enkla linier. Apostlarna afbildas ej som vanligt stående, utan i halfsittande ställning liksom i Vrigstad, med nakna fötter; men, medan de i den senare kyrkan sakna sittplatser, äro de här placerade på en fortlöpande genombruten bänk. I ena handen hålla de en bok, den andra sträcka de upp mot Kristus. Det intressantaste är, att under figurraden går samma ornament som i Bjersjö, det hjulornament, som förf. ej kunnat återfinna i något annat lands romanska målningar. — Det är blott i denna detalj de erinra om Bjersjö, som helhet tyckas de mera likna dem i Öfraby. Antagligt är, att de tillhöra början af 1200-talet. Angående färgval och bindeämne jämför afd. I.

Harlösa. Frosta hd.

Å tribunbågsväggen ofvan hvalfven finnas spår af målningar ¹⁾. Öfverst går längs murkrönet en bred meander och målningarna begränsas mot tribunbågen af en bård, bestående af cirklar, hvilka omsluta palmetter, hvilkas yttersta »blad» gripa in i hvarandra. Mellan dessa begränsande ornamentslister framställas på hvarje sida om bågen en adorerande figur, säkerligen Kain och Abel. Såväl tribunbågsorneringen som figurframställningen återfinnes i den en halfmil från Harlösa belägna annexkyrkan Hammarlunda. Framställningarna erbjuda så stor likhet med hvarandra, att man torde kunna antaga, att de utförts af samme man; detta är den första antydning om, att samme mästare arbetat i flera kyrkor.

Hammarlunda. Frosta hd.

Hammarlunda kyrka är synnerligen intressant genom sitt runda torn och sin rikt smyckade absid. Arkitekt Th. Wåhlin har i förening med tandläkare A. Roth i Malmö, hvilka båda äro varmt intresserade af våra medeltidsminnen, undersökt kyrkan en undersökning hösten 1903. Ur den förres beskrifning hämta vi följande: »Det mest intressanta är takstolarna. Så väl i tornet som i långhuset tyckas de gamla vara kvar — ryggåsträet saknas likväl i långhuset. I koret återfinnas de däremot fullständigt ²⁾. På östra korväggen, således ofvanför absiden, funnos svaga spår af ornamentalt målning. Föga mera än de i det ännu färska murbruket gjorda ritsarna stod att upptäcka. Motivet var en upprepning af två koncentriskt cirklar. Dessa voro placerade i rad, skärande hvarandra så, att den större cirkeln tangerade den mindre på närmast liggande cirkelpar och den mindre den större. Därjämte gick en det hela genomlöpande, inom två parallella linier innefattad bård egendomligt nog något nedanför cirklarnas centrumlinje.

Kring tribunbågen gick en bård af halfcirklar, som omslötö palmetter, hvilkas yttersta »blad» grepo in i hvarandra. Ofvanför samma båge syntes ett par adorerande figurer, antagligen Kain och Abel. Samma ornament kring tribunbågen, och samma adorerande figurer förekomma i Harlösa, hvadan det är troligt att dessa båda kyrkor dekorerats af samme målare.

Reslöv. Onsjö hd.

Medan tryckningen af detta arbete pågår ha romanska målningar påträffats ofvan hvalfven i Reslöfs kyrka ³⁾. Det märkliga är, att de förekomma i två olika lag. Resterna af de yngsta målningarna förekomma på tribunbågsväggen, där fragment af Abel, frambärande lammet är synligt jämte spår af en fris upptill, samt å korets norra vägg och å triumfbågsväggen. De äldre målningarna lågo ej i dagen, men å norra korväggen täcktes de endast af ett 2 å 3 cm. tjockt, finkornigt putslager. Vid lösgörandet af detta visade sig undertill en bild af Maria och Elisabeth. Denna framställning var liksom de yngre målningarna utförd å en fin, slät yta, som jäm-

¹⁾ Upptäckta af arkitekt Th. Wåhlin.

²⁾ De skilja sig något från takstolarna i Öfraby kyrka och påminna mera om dem, som fil. lic. Janse och äfven förf. påträffat i Östergötland och i Småland.

³⁾ Af arkitekt Th. Wåhlin.

nats med särskilda redskap, antagligen af järn, hvilkas spetsar efterlämnat en mängd refflor. I det undre putslagret voro med ett spetsigt redskap inhuggna en mängd fördjupningar (liksom i Flädie och V. Tomarp) för att den nya putsen skulle erhålla fäste. Af de äldre målningarna kunde intet spår upptäckas å tribunbågsväggen, där de till större delen doldes af de yngre bilderna. Å triumfbågsväggen mot långhuset fanns en präktig freskoputs i två lag, det öfre finkornigast, och på denna puts hade de senare målningarna anbragts direkt på de äldre. Här hade man ej ansett sig behöfva ett extra putslager. Af de äldre målningarna framskymtade en mänsklig figur, af de yngre en c. 60 cm. bred fris, en meander med inströdda rundlar.

Det återstår nu att klargöra, hvarför man målat kyrkan två gånger under samma period. Att det ej berott på växlande smakriktning torde nästan få anses säkert. Möjligt är däremot, att målningarna på något sätt förstörts, antingen genom eldsolycka, reparation å kyrkan e. d. Men det kan också hända, att de äldre målningarna ej hunnit bli färdiga. För detta antagande talar flera omständigheter. På framställningen Maria och Elisabeth är den ena dräkten gul och den andra — svart. Figuren å triumfbågsväggen (tillhörande de äldre målningarna) är också svart. Härtill kommer att någon bottenton ej kunde upptäckas. Den svarta färgen förekommer, så vidt förf. vet, ej oblandad inom den romanska konsten i Skåne, utom till konturer. Däremot användes den ofta såsom underlag särskildt till blått, men äfven till gult och brunt (Öfraby). Genom detta underlag bli färgerna djupare och tyngre, och större omväxling erhålles. Det kan således hända, att de äldre målningarna aldrig blifvit färdiga, utan den svarta undertonen står kvar, utan att ha fått sin andra strykning i färg, medan fonden ännu är omålad. Om så är fallet, kan det bero på, att målaren blifvit missnöjd med sitt påbörjade verk och gjort om detsamma, i hvilket fall målningarna skulle vara samtidiga och utförda af samme man. Men det kan ju också ha inträffat, att dekoreringen utförts af två personer, och den förste på ett eller annat sätt hindrats att utföra sitt arbete. Ännu en möjlighet är, att de äldre målningarna aftvättats så mycket som ske kunde, för att den nya putsen skulle få fäste i den gamla. Längre kan man ej komma på gissningarnes väg, helst som förf. själf ej sett målningarna. Finge man döma af motivet, Kain och Abel å tribunbågsväggen, samt grannskapet, så skulle man kunna framkasta en förmodan, att de yngre målningarna i Reslöv utförts af samme man, som målat i Hammarlunda och Harlösa kyrkor.

Hörby. Frosta hd.

Då Hörby kyrka undergick sin stora förändring 1895 upptäcktes romanska målningar i koret. Att döma af fotografierna funnos några rester å korväggen, men det mesta påträffades i absiden, hufvudsakligen på dess norra sida.

I midten tronade Kristus som Rex gloriæ inom mandorlan, omgifven af evangelistsymbolerna med två änglar (möjligen ännu en tredje) vid norra sidan; den södra var ej aftäckt. Under denna målning afbildades apostlarna inom rundbågar, sex på hvarje sida om det af en bård inramade fönstret. Framställningen begränsades mot tribunbågen af en fris, som med sina långa utlöpare är en nor-

disk bearbetning af ett romanskt motiv (fig. 22). Tyvärr funnos af det hela endast rester för handen.

Hör. Frosta hd.

Kyrkan i Hör var i forna dagar prydd med romanska målningar. Kristus tronade i absiden såsom Rex gloriæ inom en mandorla, omgifven af evangelistsymbolerna med Jungfru Maria på norra och evangelisten Johannes på södra sidan, medan triumfbågens undre yta utfylldes af en runddel i midten och en stående figur vid hvarje sida. På norra korväggen funnos på ömse sidor om det lilla romanska fönstret figurframställningar i två rader, öfverkalkade år 1609, såsom det under fönstret sittande årtalet vid afkalkningen visade. Öfver triumfbågen skymtade en Kristusfigur inom en half mandorla. Måhända har samma scen framställts här som i Asmundtorp (se följande). De dåliga fotografierna förbjuda vidare slutledningar.

Asmundtorp. Rönnebergs hd.

Redan 1843, då ett tvärskepp tillbyggdes Asmundstorps kyrka, upptäckte Brunius spår af romanska målningar ofvan hvalfven i såväl långhus som kor. På 90-talet, då ny kyrka skulle byggas, kommo åter rester i dagen bakom de under medeltidens senare skede inslagna hvalfven med dess väggpelare, liksom å triumfbågen. Tyvärr voro de mellanliggande partierna förstörda, så att endast fragment af bilderna återstodo, såsom synes af afbildningarna i Ant. Top. Ark. i Stockholm. Framställningarna, bland hvilka å bilderna ännu kunna urskiljas Kristi födelse, de vise männens tillbedjan, Maria och Elisabeth, voro anordnade i två rader med vackra arkitektoniska omramningar. Ofvan triumfbågen syntes i midten inom en medaljong en bröstbild af Kristus med utsträckta händer, omgifven af basunblåsande änglar och helgon, medan i nedre raden på ena sidan en bild af afgrunden tycktes motsvara de saligas tillflyktsort å den andra. Bildserierna omramades såväl upp- som nedtill af en å la grècquebård med inströdda rundlar (fig. 3). Tyvärr ha endast små och otydliga fotografier varit förf. tillgängliga, men af dessa vill det synas, att målningarna ej tillhöra någon sen tid, i alla fall ej senare än 1200-talets början.

Välinge. Luggude hd.

I Rönnbecks Saml. finna vi i T. XIII p. 190 följande anteckningar: »Wehlinge kyrka är fordom invigd St: Gertrud till ära. Grunden härtill har jag deruti, att, då jag 1694 fann mig föranlåten reparera kyrkotaket på norra sidan med sparrverk, bräder och nytt bly, hvarvid jag fann att W. kyrka förut haft loft, sedan byggdes hvalfven inunder, så att de därför äro temligen låga. Väggarne ofvan hvalfvet fann jag målade med gammal målning af beläten och andra figurer af det slag, som man på sina ställen finner i somliga kyrkor såsom i Wäsby, Heslunda etc. här i häradet. Bland dessa finner jag ett krönt qvinfolks beläte med denna öfverskrift af munkbokstäfver: St. Gertrudis. Deraf sluter jag, att då ingen af de andra belätenas hufvud var krönt, att hon varit denna kyrkas patron, hvilket jag ock på andra ställen observerat och särskildt för kort tid sedan i Wäsby, då jag viste kyrko-

herden, att St. Olof var den kyrkans patron, emedan han ensamt var krönt. Detta hade jag lärt af en Diaconus i Gamborg, mag. Hartvigk, att om något beläte var krönt, så var det kyrkans patron, hvilket jag på många ställen funnit sannt vara». Denna berättelse har afgifvits 1729 af Caspar Schönbeck. P. L.

Väsby och Hesslunda. Luggude hd.

I enlighet med det citat som anförts under ofvannämnda Välinge kyrka finnas således målningar i Väsby och Hesslunda kyrkor. I Väsby ha emellertid enligt samme Rönnbeck påträffats målningar, som tillhört medeltidens slut, och hvaröfver beskrifning följer längre fram. Möjligt är naturligtvis, att man därjämte påträffat romanska sådana både där och i Hesslunda.

Norra Wram. Luggude hd.

Enligt meddelande af arkitekt Wåhlin, finnes, i det ombyggda koret i Norra Wrams kyrka, ofvan hvalfven en sten inmurad, som är försedd med tvenne, som en bård bredvid hvarandra gående band i rödaktig färg och därunder färgrester, möjligen spår af ett hufvud. Banden gå vertikalt, så att stenen, som tydligen suttit i det gamla koret, blifvit felaktigt vänd, då den inpassades i den nya muren. Det är således ganska säkert, att N. Wrams kyrka ursprungligen haft romanska målningar.

2. Tidigt gotiska målningar.

Bland de målningar, som tillhöra denna period beskrifves först Snårestadsgruppen, och därpå bildfragmenten i Åhus och Bjellerup. De ungefär samtidiga Lundamålningarne äro redan behandlade, och det lilla från Helsingborgs Maria-kyrka sammanföres med nämnda kyrkas yngre framställningar under »sengotiska målningar».

Snårestadsgruppen.

(Borreby, Bjerresjö, Stora Köpinge, Stora Herrestad, Snårestad).

Borreby. Jerrestads hd.

Borreby gamla kyrka (fig. 59) refs tyvärr under början af 1800-talet. Strax före rifningen upptäcktes 1833 målningar å hvalfven under hvitlimningen. Angående kyrkans byggnadshistoria har redan anmärkts, att nytt kor och ny absid tillkommit efter midten af 1300-talet.

Målningarna, hvilka utförts af Snårestadsmästaren, sträcka sig nämligen icke till dessa nybyggnader.

Det måste anses öfverflödigt att närmare ingå på beskrifning af målningarna, enär de samtliga afbildas å figg. 45—56 och delvis beskrifvits i afdelning II och ännu utförligare i Brunius, Skånes Konsthistoria p. 611. Vi inskränka oss därför

till en uppräknings af de olika figurframställningarna i ordning från vester till öster och till att återgifva de bifogade språkbanden. I vestra långhushvalfvet afbildas sålunda: lyckohjulet, S. Michael, S. Martin och en tronande Kristus; i östra långhushvalfvet: Abraham omgifven af änglar med de salige i sitt sköte och omskriften: »Pater Abraham miserere mei et mitte Lazarum ut intingat extremum diceti sui in aqua ut refriceat linguam meam nam magnopere crucior in hac flamma»; själavägningen med omskriften: »hic est Michael archangelus princeps milicie angelorum cui memoraverant beneficia populorum»; uppståndelsen med omskriften: »letamini in Domino exultate in sithus(?) gloriamini omnes recte corde beati mittes(?) quoniam ipse passidebunt terram» och yttersta domen med omskriften: »mortis vel vite brevis est lex ite venite venite benedicti Patris mei percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi»; i korshvalfvet: Marias kröning med öfverskriften »Anna mulier et Dorothea IHE, konungarnes tillbedjan, Kristus frambäres i templet och Kristi dop. De teckningar efter hvilka klicheerna tagits blefvo på ett förtjenstfullt sätt utförda i akvarell af ritmästaren J. Boström i Lund och förvaras nu i Ant. Top. Arkivet.

Bjeresjö. Herrestads hd.

Enligt anteckning af Mandelgren skulle målningar från slutet af medeltiden finnas i långhushvalfven i Bjeresjö kyrka. Då emellertid kyrkans hvalf äro från samma tid som de kyrkors, hvilka Snårestadsmästaren dekorerat, och då i målningarna från Stora Köpinge (och delvis Snårestad) flera motiv återfinnas, som förekomma i de romanska målningarna i Bjeresjö, så är det tämligen säkert, att målningarna i Bjeresjö utförts af Snårestadsmästaren strax före de ofvannämnda. De tillhöra alltså säkerligen tiden inemot midten af 1300-talet. Att Mandelgren ansåg dem böra hänföras till slutet af medeltiden betyder intet, enär hans dateringar ofta äro alldeles felaktiga.

Stora Köpinge. Herrestads hd.

Stora Köpinge kyrka (fig. 40) består af vesttorn, långhus, täckt af korshvalf, liksom koret, samt absid med hjälmhvalf. Därtill kommer ett utbygge i norr, anbragt i senare tid. Målningar finnas i absiden, å korets hvalf och norra vägg, och därjämte ha rester påträffats i långhusets östra hvalf.

Hvad som mest frapperar beträffande dessa målningar är de många romanska motiv, som ännu lefva kvar vid sidan af de gotiska (fig. 43, 44). Ej blott ornamentiken erinrar till stor del om förgångnen tid, äfven själfva bildframställningen, särskildt i korshvalfvet, är på flera ställen som om den vore lånad från en romansk kyrka, se t. ex. Marias besök hos Elisabeth. I absiden ha figurerna blifvit mera påverkade af den nya stilen, men ornamentsmotiven äro ännu till grunddragen romanska. Vi behöfva endast påpeka det band, som skiljer de öfre bilderna i absiden från apostelraden därunder (se titelvignett å p. 42). Här återfinnes nästan oförändradt det »hjulornament», som är så karaktäristiskt för den romanska stilen i Skåne och som förekommer betydligt mera upplöst i Rådamålningarne. Nedtill afslutas listen af en rundbågsfris, som visserligen är genombruten, men eljest fullt korrekt, och absidhvalfvet begränsas af en föga förvanskad romansk bård. En sådan före-

kommer också som begränsning af apostelraden nedtill, och en annan kring fönstren. Skriften å språkbanden utgöres af majuskler, men ornamentiken å korhvalfvet med det utfyllande slingverket jämte krabborna, som följa hvalfribborna och den med »näsa» profilerade baldakinen öfver altaret i »frambärandet i templet», vittna jämte absidens figurer om den nya stilen. De romanska reminiscenserna bero, som förf. redan i afd. II påpekat, säkerligen på inflytande från de romanska målningarna i Bjerresjö kyrka, hvars långhus troligen strax före Stora Köpinge kyrkas dekorerings blifvit måladt af Snårestadsmästaren.

Framställningarna ha bildat en enhetlig cyclus, som slutar med nådastolen.

Tyvärr finnes endast minsta delen kvar af dessa intressanta målningar. Så äro de i långhusets östra hvalf påträffade resterna: själavägningen och yttersta domen, fullständigt borta. Den förra framställningen, Michael vägande själar, förekom i vestra kappan, den senare i östra. Det var Kristus tronande på iris omgifven af tvenne änglar, af hvilka den ene bär korset — och därutanför Petrus och Paulus jämte ett par andra figurer. Detta hvalf instörtade tyvärr i midten af 90-talet och ett nytt inslogs.

Korhvalfvet (fig. 57), som endast blifvit föga skadadt vid afkalkningen, innehåller följande bilder: i östra hvalfkappan tronar i midten konung David, igenkännlig på skepter och krona, tänkt såsom förkunnaren af messianska profetior (hvarje fält har i midten en motsvarande profetfigur), hvarpå bref och språkband syfta. På hvarje sida om tronen ligger en leopard, ur hvars mun utgår ett växtornament, sådana förekomma med eller utan vingar också på motsvarande ställen i de öfriga hvalfkapporna. Till venster synes ängeln Gabriel, som för den till höger stående jungfru Maria, till hvilken en dufva sväfvar ned, bebådar frälsarens födelse. Svicklarna utfyllas af hvar sin papegojliknande fågel, ur hvars näbb trebladiga rankor utgå. I södra kappan motsvaras David af en annan gammaltestamentlig konung, säkerligen Salomo, med mötet mellan Maria och Elisabeth på ena sidan och Jesu födelse å den andra. Här synes Maria med barnet och därbredvid oxen och åsnan vid krubban och stjärnan ofvanför. Svicklarna utfyllas af hvar sin påfågel, med bladrankor i näbbet, alldeles som å målningarna i dören i Schleswig. I hvalfvets vestra fält intages midten af en profetgestalt mellan »synagoga» (judendomen personifierad i en figur med Moses' attribut, staf och bindel för ögonen. (Cor. 3: 13: *ut non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam*) och en annan bild, som möjligen är »ecclesia» (en figur, som står framför ett altare). Denna senare framställningen kan likväl i stället ha samband med bilderna i norra hvalfkappan. Det skulle i så fall vara Simeon, ty scenen närmast densamma är frambärandet i templet, som på andra sidan motsvaras af Jesu dop. Maria bär sitt barn, och efter henne kommer en tjänarinna med tvenne dufvor. I midten sitter äfven här en profetfigur, som å bröstet har en hand, hvilken antagligen ej har med det öfriga att göra. Det är säkerligen spår af ett misslyckadt utkast, som den omsorgsfulle restauratorn ånyo framdragit. Tomrummen i svicklarna utfyllas af hvar sin fågel jämte de vanliga slingorna.

Å korets norra vägg, som ursprungligen haft ett af ornament omramadt fönster, finnas spår af målningar föreställande Adam och Eva vid kunskapens träd;

det öfriga är mestadels förstördt. Ett konsekrationsskors var anbragt nästan ofvanpå figurerna. Dekorationen synes här ha gått ned ungefär till bänkhöjd.

I absiden är södra delen af målningarna nästan utplånad. Hjälmhvalfvets yta är strödd med stjärnor och delad i två afdelningar, skilda af ett ornament (fig. 61). I undre afdelningen äro apostlarna afbildade, tre och tre, mellan de tre fönstren. Bibehållna voro från venster räknadt: Thomas, Mattheus, Jacobus minor och Bartolomeus, hvar och en med sina emblem. Däröfver synes i midten nådastolen — ej restaurerad, enär det vackra renässanssaltaret skymmer — omgifven af evangelistsymbolerna och med två evangelister och en ängel, inramade af en enkel bård på hvarje sida. Fältet inom den af fem olikfärgade band bestående mandorlan var prydt med stora stjärnor och en jordglob (slutvignetten å p. 55).

Återställandet af bilderna tillgick så, att de »framkallades» med en blandning af vattenglas utspädt med mycket vatten. Denna blandning, som på samma gång gör tjänst som fixativ, påströks försiktigt med en bred, mjuk pensel å mindre ytor åt gången. Här af framstodo färgerna klara en kort stund, hvar af restauratorn begagnade sig för att uppdraga konturerna och stärka de försvagade färgerna. Den färg, som användes, var löst i skummjolk och vatten.

Stora Herrestad. Herrestads hd.

I Stora Herrestads kyrka ha målningar påträffats, såsom afbildningarna i Ant. Top. Arkivet visa. Målningar funnos endast å en del af hvalfvet ofvan läktaren, hvar af ingen afbildning finnes kvar samt i norra hvalfkappan i koret och å väggen därunder, och de voro från två skilda perioder. Hvalfframställningen var den äldsta och tillhörde intressant nog samma grupp, som målningarna i Stora Köpinge, Snårestad och Borreby. Längs hvalfribborna gingo likadana krabbor som i Stora Köpinge och parallellt med dessa, omslutande figurgrupperna, en bård alldeles som i nämnda kyrka. Inom denna ram syntes öfverst en tronande figur, hvilken påminde om dem i Stora Köpinge, med en ängel på hvarje sida. Därunder upptogs midtpartiet af en ornamentel grupp med djur och växtmotiv, och på hvarje sida därom syntes en rad adorerande figurer. Det må äfven anmärkas, att hvalfribborna hade profil i treklöfverform liksom i Borreby och Stora Köpinge.

På väggen inunder framställdes den helige Erasmi martyrium. Helgonet afbildades med en bödelsdräng på hvarje sida. De haspla hans tarmar upp på en vinda. Denna målning tycktes härstamma från ett betydligt senare skede än den förra, efter allt att döma från slutet af medeltiden. Denna slutsats öfverensstämmer också därmed, att S. Erasmus hör till de helgon, som med förkärlek dyrkades under påfvedömet's sista tid i Norden.

Snårestad. Ljunits hd.

I Vitterh. Hist. och Ant. Akad:s Månadsblad för 1874 står följande:

»Sedan Snårestads kyrka i grannskapet af Ystad blifvit öfvergifven hafva i hvalfven gamla målningar kommit i dagen. — D:r H. Hildebrand, som förliden höst besökte ruinen, blottade en del af en inskrift, som befanns innehålla årtalet

1347. En grundligare undersökning och afteckning af målningarna torde nästa år komma att utföras genom Akademiens försorg.»

Af detta förslag måtte emellertid blifvit intet, antagligen beroende på att målningarna förstörts.

I Mandelgrens Samlingar finnas emellertid några fragmentariska teckningar (afbildade i figg. 60, 62, 63), af hvilka den ena innehåller en inskription med årtallet och antagligen de dåvarande kyrkvårdarnes och prästens namn. Ornamentiken och kompositionen visa dessutom, att de utförts af samme man, som målat i de närbelägna kyrkorna Stora Herrestad, Stora Köpinge, Borreby och säkerligen Bjerresjö.

I östra långhushvalfvet tyckes bl. a. ha afbildats yttersta domen, i korhvalfvet behådelsen och Kristi födelse, således analogt med bildfördelningen i de öfriga kyrkorna. I absiden åter tyckes teckningen svagt antyda en bild af Rex gloriæ, men det är knappast troligt, att denna scen varit framställd där, särskildt då yttersta domen afbildats i östra långhushvalfvet. Troligtvis har nådastolen haft sin plats i absiden här såväl som i Stora Köpinge. Emellertid var teckningen så ovanligt löst skisserad, att man ej kan säga något med säkerhet därom. Det enda tydliga var aposteln Philippus under en baldakin, samt några ornamentsrester.

* * *

Åhus. Villands hd.

Rönbeck säger i T. XIII (p. 116), att Åhus kyrka ansetts vara helgad åt S:ta Helena och att i kyrkan funnos några bokstäfver vid »dopstenen», målade med blå färg på öfversta hvalfvet sådana som följer: »me fecit magister Hefmenus».

Dessa latinska ord stodo aftecknade med majuskelskrift. Finge man döma efter denna, borde de härröra senast från 1300-talet.

Då dopfunten i senare tid säkerligen stått uppställd i koret, har väl inskriften varit anbragt där. Den säger oss namnet på den mästare, som inslagit hvalfven.

Bjellerup. Torna hd.

I Bjellerups kyrka ha målningar påträffats under en reparation för något tiotal år sedan. Tyvärr finnas endast några dåliga fotografier kvar, som visa oss att målningarna varit väl värda en närmare undersökning. De tyckas tillhöra en tidig del af den gotiska perioden, likvisst något senare än målningarna i Stora Köpinge, och troligen från slutet af 1300-talet. Om målningarna funnits kvar eller åtminstone färgbilder af dem, så hade man säkerligen kunnat ganska nära bestämma deras ålder.

Från långhuset finnas två fotografier, men det är omöjligt att afgöra, hvilken som hör till det vestra eller östra hvalfvet, liksom det är förenadt med stor svårighet och tidsutdräkt att dechiffra något af dessa otydliga bilder. Hvalfribborna äro af en tidig form, ornerade med brutna tvärband och åtföljas af smala band, från hvilka krabbor utgå. Hvalfkappornas öfre spetsar är fyllda af ornament, ungefär som i Stora Köpinge, fastän de här gå ännu längre ned, så att hvalfvets midt är ett enda väldigt ornamentparti. Detta, som är sammansatt af växtmotiv, tillhör, att döma af det lilla som synes, en tidigt gotisk period. Från gördel- och sköldbågens högsta punkt

utgår ett kraftigt ornament uppåt och ansluter sig till midtpartiet. I ena hvalfvet finnas i kappornas nedre hörn ensamma figurer, antingen fristående, eller omslutna af dubbla cirkelrunda linier, mellan hvilka en våglinie går. Om någon tydning kan ej vara tal, enär alla figurerna äro fragmentariska eller afskurna nedtill. Samtliga äro försedda med glrior och den ena fristående figuren tyckes ha ett hjul bredvid sig, så att den möjligen kan föreställa Katarina af Alexandria.

Mellan dessa figurer och midtpartiet gå en mängd ornament; de flesta äro eklöfsmotiv, från hvilkas bladverk enstaka tallkvistar, om man så får säga, utgå hvilka sluta i liljor. Dessutom förekomma smalliniga slingor, som sluta i ett slags krabbor, och hela hvalfytan, inklusive svicklarna, är fylld med sexuddiga stjärnor.

Fotografien af det andra hvalfvet är ännu sämre än den förra, så att det nästan är omöjligt att tyda något. Hvalfribborna se ut, som i de redan beskrifna, men midtpartiets ornamentsmotiv är något litet varieradt. Några figurer finnas ej, också äro alla de nedre partierna förstörda utom hörnet af den ena hvalfkappan, där man ser ett par stiliserade lejon med skilda hufvuden men gemensam kropp. Ur deras öppna gap utgå två linier, som omsluta en hjärtformig yta med spetsen nående ända upp mot midtornamentet. Längs »hjärtats» yttersida gå små krabbor och dess inre är fylldt af slingor, som också sluta i krabbor, analoga med dem som funnos i det förut beskrifna hvalfvet. I kappans andra hörn finnes ett likadant »hjärta» med krabbor på utsidan, och fylldt af ett akantusliknande blad. Det är väl troligt att motsvarande lejon funnits äfven här, men färgytan var alldeles borthackad. Emellan dessa ornamentspartier märktes slingor, liknande dem i förra hvalfvet.

Korhvalfvet var tydligen bäst bibehållet (fig. 58), men fotografien var ej god, så att inga detaljer kunde iakttagas. Ribborna äro ornerade på samma sätt som i långhusets hvalf, men sakna åtföljande krabbor. Det enda ornamentella elementet å hvalfytan utgöres af stjärnor, som äro regelbundet anbragta och omsorgsfullare gjorda än sådana från slutet af medeltiden. Sköld- och gördelbågar äro strukna i kvaderform. Bildframställningarna äro följande: I södra hvalfkappan, bebådelsen; jungfru Maria sitter på en hög stol. Ryggen är smårutig af hvarandra korsande linier och avslutas af en gafvel med krabbor och en korsblomma öfverst, det hela mycket svårt att leta fram. I andra hörnet står ängeln Gabriel med utsträckt hand. Hvalfkappans öfre spets begränsas nedåt af en dubbellinig halfcirkel, inom hvilken en skepnad finnes, som lika gerna kan vara en fågel som en människa. Hvalfkappan mot öster framställer Marias besök hos Elisabeth. De afbildas på vanligt sätt och fylla kappans midtparti. I hvart och ett af de tre hörnen finnes en rundel, bildad af två nära hvarandra gående koncentriska cirklar. Af dessa har den inre cirkeln i södra hörnet en utåt taggig kontur. Emellan dessa tre medaljonger finnas ett par halfrunda, som ansluta sig till diagonalbågarna. Samtliga omrama figurbilder, af hvilka åtminstone den öfversta och en af de närmaste äro änglar. De öfriga äro alltför skadade för att kunna bestämmas till sin art, troligen var det evangelistsymbolerna.

I den norra hvalfkappan fanns en afbildning af Jesu födelse. Maria sitter vid krubban, där barnet ligger, ofvanför står oxen och längre till höger en figur, som väl är Josef. Ännu längre mot öster står en ängel. Öfver själfva hufvudsce-

nen tyckes ett hus vara afbildadt i form af en baldakin. I ena svickeln kan man skönja en bröstbild af ett helgon, men den motsvarande är omöjlig att upptäcka, enär fotografien är oskarp på ena sidan. Ej heller å östra hvalfkappan kan något med full säkerhet urskiljas. Man kan endast ana en Kristusfigur, som sitter på iris och omkring sig har en af två cirkelsegment (som upptill gå ihop och nedtill sluta sig till iris) bestående linie, resterna af den romanska stilens mandorla. Det ser nästan ut, som om en figur stått vid hvar sin sida, i så fall Maria och Johannes. Någon plats för skildringen af den yttersta domen tyckes knappast ha funnits. Stor skada var att denna intressanta bild ej kunde bättre urskiljas och beskrivas.

Om någon egentlig jämförelse med bilderna från en annan skånsk kyrka kan ej bli tal (möjligen med undantag af Snårestadsgruppen), men det är tämligen säkert att målningarna tillhöra 1300-talet. De symmetriskt anbragta stjärnorna, de praktfulla ornamenten i långhushvalfvens midt visa detta, likaså änglarnas utseende och de få figurer, som äro synliga, särskildt Maria och Elisabeth. Läger man härtill att bl. a. midtornamentet i långhushvalfven påminner om de motsvarande i Stora Köpinge, samt att den innersta cirkelns tandning å omfattningarna till figurerna i svicklarna erinra om kyrkan i Wienhausen vid Celle — hvars målningar äro från 1300-talets början — jämte eklöfsornamentet, slingor m. m., så torde tillräckligt vara sagdt för att visa, att målningarna tillhöra det i Skandinavien på konstminnen relativt fattiga 1300-talet.

3. Sengotiska målningar.

De sengotiska målningarne behandlas häradsvis i följd, liksom de föregående. Dock göres den skilnaden att Vidtsköfle och Efverlöfsgruppen tagas först. Utom de sent medeltida framställningarna, inklusive målningarna i Malmö, hvilka tillhöra öfvergången mot den nyare tiden nämnas äfven några ord om renässansmålningarna i Näs' kyrka.

Vidtsköfleggruppen.

Till denna grupp höra målningarna i Gärds Köpinge, Vidtsköfle, Långaröd och Gladsax. Vidtsköflemästaren kännes lätt igen på de oföränderligt lika figurtyperna (jmf. afbildningarna) och på det karaktäristiska slingverket. Eljest erbjuder han en viss omväxling, enär figurerna i ett par kyrkor afbildas fritt i hvalfkapporna, medan de i andra omramas af runda medaljonger. Dessa påminna mycket om i mellersta Sverige befintliga sådana såsom i Risinge, Råda, Örberga m. fl. Att här förelegat ett gemensamt mönster för figurplaceringen är alldeles säkert; äfven beträffande ornamentiken och ämnesvalet finnas ganska stora samhörigheter mellan t. ex. Långaröd och Risinge. Att liknande förebilder legat till grund för de olika mästarna torde nästan kunna antagas.

Vidtsköfle. Gälds hd.

Till Vidtsköfle kyrka eger Vidtsköfle sätesgård jus patronatus. Att gård och kyrka haft nära samband med hvarandra är således säkert. Det visas också af flera förhållanden. Så omtalar Gillberg i sin Beskrifning öfver Christianstads Län (p. 74) följande: »att Widtskiöfle gård redan i 12:te Seculo varit innehafd af en gammal Adelig Familie benämnd Egeside bewisas af ett gammalt fördärfwadt monument, hwilket i Widtskiöfle Kyreka fanns målat på hvalfbågarna vid ingången till norra utbygget tillika med deras Adelige Wapen och namn. Efter Holgerdt Egeside, såsom den siste, blef en herre benemd Werner Brahe egare till Widtskiöfle gård genom gifte med Fru Inger Egeside, herr Holgerdts dotter. På det före omnembde Gamle monument, hvilket 1756 varit öfverstrukit, då ett annat i Choret blef uppsatt, stod namn och wapen, förutan 3:ne st. Egesidernas, äfven ifrån och med Herr Werner Brahes... till och med Herr Hindrik Brahes, såsom den siste efter hvilken godset tillfallit Barnekowska Familien. Detta monument lærer efter all sannolikhet Herr Jöns Brahe, hwilken uppbyggt Widtskiöfle Gård, först låtit antekna»;

Då kyrkan under slutet af 1890-talet undergick en reparation, upptäcktes målningar å tre af långhushvalfven och i S:t Annæ kapell, och dessa blefvo på uppdrag af Vitterh. Hist. och Antiqv. Akademien granskade af förf. Det befanns då, att utom de målningar, som sträckte sig till såväl själfva kyrkan som norra kapellet, funnos i detta senare äldre sådana å ett putslager under de yngre målningarna. De förra torde ha tillkommit i samband med S:t Annæ kapells byggande och då det i afdelning III visats, att detta kapell tillkommit på 1420—30-talet, så är hvalfdekorationen säkerligen från samma tid. Den var mycket enkel och tyckes ha inskränkt sig till, att stjärnhvalfvens konsoler och hvalfribbor målades i kvaderform, medan dessa senare å kapporna åtföljdes af hvarandra skärande halfcirklar, som slutade i klöfverblad (fig. 87), en dekorerings, som var allmän under början af 1400-talet.

Längre fram under 1400-talet inslogos korshvalf i hela den öfriga kyrkan (kapellet i söder tillhör en senare tid), hvarpå målningar anbragtes å dessa under början af nämnda århundrades sista fjärdedel (jmf. färgplanschen). Målningar kunde ej upptäckas i hvalfvet längst åt vester och i det därpå följande endast i en hvalfkappa, den norra, där utdrifvandet ur paradiset afbildas. I nästa hvalf, mot öster räknadt, förekomma följande bilder: vestra hvalfkappan: Adams skapelse (Gud låter en sömn falla öfver Adam); norra: Evas skapelse; östra: djurens och södra växternas skapelse. I östra långhushvalfvet fortsätta skapelsescenerna. I vestra hvalfkappan framställes, huru Gud skapar sol och måne, i norra, huru han skapar elden, i östra skapas fiskarne och i södra tronar Skaparen omgifven af änglar, inom en begränsning af stiliserade skyar, medan de onda makterna störta ned i djupet.

Korshvalfvet var mera skadat liksom absiden, men man kunde likväl urskilja scener ur Nicolauslegenden, liksom i öfriga till gruppen hörande kyrkor, medan absiden framställde yttersta domen.

I S:t Annæ kapell afbildades å vestra stjärnhvalfvet i de fyra största kapporna ett helgon i hvarje, hvaribland Ursula, Emma och Clara, medan de mindre utfylldes af blomsterornament. Å motsvarande kappor i östra hvalfvet funnos de fyra evangelistsymbolerna. Å väggarna i nämnda kapell funnos fragment af fram-

ställningar ur Jesu lif, helgonlegenden, skämtsagor o. d. Å ena bågen mot långhuset voro inom medaljonger afbildade ett par riddare, som liknade dem i Gärds Köpinge och Långaröd. Nedtill afslutades bilderna af ett måladt draperi.

Gärds Köpinge. Gärds hd.

På uppdrag af Vitterh. Hist. och Antiqv. Akademien har förf. undersökt målningarna i Gärds Köpinge kyrka. Dessa undersökningar ha kompletterats vid ett senare besök efter målningarnas restaurering. I absiden framställdes yttersta domen (fig. 75), där Kristus, fastän illa behandlad af restauratorn, påminner om den i Vidtsköfle. På ena sidan knäböjer Maria med de salige, främst två påfvar med tiaror stående framför paradiset's portar; till venster synes Johannes döparen och därutänför de fördömda, bortförda af odjursskepnader. I koret syntes tre män i en »balja», såsom attribut till ett helgon, S. Nicolaus af Myra, liksom i Vidtsköfle. I tornbågen afbildades två helgon antagligen Erik och Olof fastän illa restaureerade. Det mesta är så upphjälpt, att man ej kan lita på dess ursprunglighet, men några partier i absiden, djurens skapelse och ett par bilder till jämte anordningen i det stora hela (fig. 69) och en massa ornament äro gamla. Typerna och ornamentiken förete så stor likhet med dem i Vidtsköfle, Långaröd och Gladsax, att man med säkerhet kan säga, att samma skola och antagligen samma hand utfört dem. Största likheten erbjuda målningarna med dem i Långaröd. Liksom här äro figurscenerna framställda inom rundlar och svicklarna upptagas af runda medaljonger med väldiga rosor e. d. Mellanrummet utfylles med ett rikt slingverk, som också förekommer i de öfriga till gruppen hörande kyrkorna. Hvalfribborna äro rikt och omväxlande dekorerade.

De bilder, som framställdes, äro ungefär de samma som i de öfriga kyrkorna nämligen: i absiden: yttersta domen; i korhvalfvet: scener ur legenden om Nicolaus af Myra; i långhusets östra hvalf: skapandet af himlen och de onda änglarnes bortdrifvande, skapandet af sol och måne samt bilden af Adam och Eva med spade och slända; mellersta långhushvalfvet: skapandet af djuren, vattnet, utdrifvandet ur paradiset och syndafallet; i vestra långhushvalfvet: skapandet af Adam, af Eva, Gud Fader talar till dem, och slutligen kunskapens träd; i tornbågen: bilder af tvenne helgon antagligen Erik och Olof samt å tornhvalfvet några otydliga figurer, möjligen det betlehemitiska barnamordet. Färgerna voro rödbrunt, svart, blågrått och gulbrunt, botten tonen var gulaktig.

Gladsax. Jerrestads hd.

Målningarna i Gladsax kyrka upptaga det gamla långhusets tre hvalf, medan tvärhuset och koret äro senare tillbyggnader. Då målningarna i vestra hvalfvet till en stor del doldes af läktare och orgel, ha de kopierats i midtkvadratens hvalf. Denna öfverflyttning, äfvensom restaureringen, har under intendenten Karlins ledning verkställts af en yrkesmålare, enligt kyrkoherdens utsago mycket pietetsfullt.

Målningarna erbjuda så många analogier med Vidtsköflemålningarna både beträffande ämnesval, ansiktstyper och ornamentela detaljer, att man med säkerhet kan hänföra dem till samma grupp. Den färgskala, som användts, består af: rödbrunt, grått, grönt och gult.

Framställningsserien går från öster mot vester och börjar med historien om Kain och Abel i två af det östra hvalfvets kappor och fortsätter sedan med skapelsen och syndafallet (fig. 77). Hvad målningarna i det äldsta nu rifna koret beträffar, så är det ej möjligt att med säkerhet yttra sig om dess bilder. Då Daugaard omtalar, att kyrkan varit helgad åt St. Jakob, är det möjligt, att scener ur Jakobslegenden afbildats där, liksom St. Nicolaus framställts i de öfriga kyrkorna, hvilka tillhöra samma grupp. I annat fall torde denne senare ha afbildats i koret. Absiden visade troligen den vanliga bilden af yttersta domen.

I korta drag beskrifvas här nedan de scener, som ännu finnas kvar.

I hvalfvet längst mot öster framställas figurscenerna så, att de nedtill begränsas af en bred rand, som liknar ett smalt träd med afhuggna grenar. I hvarje fält går detta band i en båge mellan diagonalbågarna, så att det tangerar gördel eller sköldbågen. Från dess midt går en smal rak gren upp till hvalfvets hjässa, delande fältet i två hälfter. Svicklarna härunder utfyllas dels af figurer, dels af slingor, som likna vinrankans. Ytan ofvanom trädet prydes af stjärnor och rosor, och diagonalbågarna siras af band med spjutspetsliknande motiv, en utveckling af det vanliga brutna tvärbandet. Motsvarande bågar i närmaste hvalf ha sådana brutna tvärband, medan det vestra hvalfvets ribbor äro målade i rutnönster. Sköldbågarna dekoreras af enkla slingor och gördelbågarna af vågformade sådana, som uppbära blommor i mellanrummen. Svicklarna utfyllas af breda barockliknande ornament och bottnen på två af kuporna utfylles af små stjärnor och rosor, medan de motsatta i stället ha klängen, som påminna om vinrankor.

Det vestra hvalfvets diagonalbågar siras af rutnönster, de öfriga bågarna äro målade på samma sätt som föregående, och samma barockliknande ornament återfinnes i svicklarna. Ytorna mellan dessa ornament brytas af stjärnor, medan rummet mellan figurscenerna utfylles af ett rikt slingverk. På ett par ställen prydas bågarnas sidor af veckade band eller af hvarandra tangerade cirkelar med smärre sådana inom sig.

Det är alltså en synnerligen rik och omväxlande, dekorativ utsmyckning, denna målare här använt.

Hvad själfva bildecykeln beträffar, så börjar denna som ofvan nämnts i det östra hvalfvet och fortgår sedan mot vester.

I norra fältet afbildas Kain och Abel offerande. Skild från dem genom ett band sitter Gud Fader högst uppe, med en ängel på hvarje sida. Mot honom stiger röken från Abels offer och delar fältet i två hälfter. I ena hälften står Abel, i den andra Kain, röken från hans offer slår ner mot jorden. I östra fältet se vi i ena hälften, huru Kain slår ihjäl sin broder, i den andra huru Herren frågar honom, hvar han gjort af Abel. Därefter vidtager skapelsehistorien. I södra hvalffältet tronar öfverst Gud Fader, omgifven af tvenne änglar, alldeles som i fältet midt emot. Därunder synes i ena hälften en massa lågor, som slå upp kring ett människohufvud, antagligen skall det föreställa eldens skapelse(?). I andra hälften står Gud Fader skapande vattnet, ur hvilket ett nu öfvermåladt hufvud stack upp. Vestra hvalffältet visar i ena halfvan fiskarnas skapelse, svarande mot växternas och trädens i den andra. Figurerne i svicklarna äro försedda med språkband; på det ena står: »deus armat cete in mari» på det andra: »deus armat silvam». I nästföljande hvalf fortsättas skapelse-

scenerna med två bilder i hvarje fält, dock utan någon åtskilnad som i förra hvalfvet. I vestra fältet skapas fåglarna och djuren. I södra hvalfkappan skapar Gud mannen. Adam framställs först liggande, sedan stående. Vestra fältet visar oss den traditionella scenen, huru Eva skapas, och huru Herren förmanar dem. I norra kupan åter ha vi en bild, som rätteligen borde kommit sist i cykeln: Eva spinner, och Adam plöjer. Dessa båda scener äro synnerligen intressanta, men borde kommit först efter syndafallet, hvilket framställs i nästa hvalf. I detta, som är beläget närmast tornet — det är dessutom kopieradt i »midtkvadraten» — återfinna vi det slingverk, som jämte figurframställningen binder samman målningarna här med dem i Vidtsköfle. I halfvets östra fält se vi, huru Gud Fader förbjuder Adam och Eva att äta af frukten på kunskapens träd. I södra kupan framställs själfva fallet, där den som kvinna afbildade ormen förleder Eva och denna åter Adam. Vestra fältet visar, huru ängeln drifver dem ut ur paradiset, hotande dem med svärdet, som han omfattar med båda händerna. I norra hvalfkupan åter synes högst uppe två änglar i skyarna. Den ene räcker en kapp och en spade åt Adam, som knäböjer, den andre en slända med vidhängande spole åt Eva.

Efter denna scen borde egentligen kommit den i östra hvalfvet anbragta, där Adam plöjer, och Eva spinner. En liknande oordning inom cykeln återfinna vi emellertid i de öfriga till samma grupp hörande målningarna.

Långaröd. Färs hd.

En och en half mil sydost om Hörby ligger Långaröds märkliga kyrka, som i ålder täflar med Gumlösa. Hon är af tegel, absidförsedd och till det yttre ganska väl bibehållen. Den vestra delen är tillbyggd och försedd med ett slags torn i ersättning för den forna klockstapel. Kring den äldsta delen, som har kvar ett ursprungligt fönster — 20 cm. bredt — å norra sidan af långhuset, går ännu en fris af formtegel och tandsnitt, rikt utvecklad särskildt på absiden. Under äldsta tiden saknade kyrkan hvalf och det inre var pryddt fogstruket. De nuvarande hvalfven äro inbyggda mot medeltidens slut. Då hvitrappades samtidigt kyrkan och målningar anbragtes å putsen. Ett ovist nit åstadkom, att dessa öfverkalkades efter reformationen. Målningarna undersöktes af förf., på uppdrag af Vitterh. Hist. och Antiqv. Akademien, sommaren 1903. De ha nu pietetsfullt restaurerats och äro af synnerligen stort intresse, enär de utförts af samme man, som dekorerat Gärds Köpinge, Gladsax och Vidtsköfle kyrkor. Såväl ämnes- som ornamentsvalet är detsamma och figurerna äro in i minsta detalj lika hvarandra.

I långhusets andra hvalf från öster räknadt, som ännu har kvar ett mycket litet och högt sittande fönster i norr¹⁾, afbildas i norra kappan, Evas skapelse; i vestra huru Gud välsignar Adam och Eva och i södra huru Gud förbjuder dem att äta af kunskapens träd; östra kappan är ombyggd.

I östra hvalfvet förekomma följande bilder: i norr: Gud skapar Adam; i öster: Adam knäfaller inför Gud; i söder: utdrifvandet ur paradiset; i öster sitta Adam och Eva iklädda fikonlöf och jämra sig. Enligt Rönnbeck var Långaröds

¹⁾ Hvalfvet närmast vester om detta tillbyggdes på midten af 1500-talet enligt Rönnbeck, enär församlingen då tillökades med några nya gårdar.

kyrka helgad S. Nicolaus, och bilderna i koret tyckas bestyrka detta antagande. Samtliga kapporna innehålla nämligen scener ur Nicolaus af Bari lif (fig. 76). I alla hvalfkapporna afbildas han sittande, iklädd biskopsskrud och kräkla. I den vestra afskär han en flik af sin kappa och gifver åt en krympling; i den södra har han ett barn placeradt i en dopfunt bredvid sig; i den östra afmålas han tillsammans med tre tonsurprydda barn och i den södra med samma barn, som nu äro anbragta i en balja.

I absiden synes i midten ett berg, hvarå en fot ännu är synlig. På södra sidan om detta funnos fragment af fem bedjande figurer med plats för en sjette, och på norra sidan en liknande figur och plats för fem andra. Det hela är säkerligen de tolf apostlarna. Upptill i himlen synes en förlåt, och ett rökelsekäril vid hvarje sida, det öfriga är förstördt. Scenen skall säkerligen föreställa himmelsfärden. Nedtill afslutas den af en akanthusbård med ett draperi inunder.

På södra långhusväggen finnes bevarad framställningen af flykten till Egypten och på södra korväggen en präktig bild af St. Göran och draken (fig. 68). Denna framställning är betydligt bättre utförd än de öfriga. Särskildt intressanta äro dräkterna, ej minst prinsessans halsband och bälte, hvilka tyckas vara prydda med en mängd bjällror nedtill. Å norra korväggen afbildas på ena sidan om fönstret en tonsurprydd figur, som här en bok; på andra sidan har också en figur framställts, som tyckes varit åtföljd af en liten häst, men det hela var för fragmentariskt för att kunna bestämmas.

Figurscenerna å hvalfven äro anbragta i rundlar, hvars bakgrund prydes af stjärnor, medan mellanrummen utfyllas dels af stora rosor inom cirklar, dels af ett rikt slingverk. Hvalfribborna siras af brutna tvärband eller rektanglar i schackbrädsmonster.

Fonden var öfverallt hållen i en svagt gul ton, och färgskalan var rödbrunt (öfvervägande), grått, grönt och svart.

Efverlöfsgruppen.

Denna grupp omfattar kyrkorna: Efverlöf, Kågeröd, Röddinge och troligen Särslöf. Medan Vidtsköfleggruppen tillhör förra delen af 1400-talets sista fjärdedel, tyckes denna grupp närma sig slutet af nämnda tidrymd. Dess »mästare» stod under Vidtsköflemålaren i skicklighet, om också hans fantasi tyckes ha varit lifligare. Hans målningssätt karaktäriseras af ett underhålligt utförande, af de dubbla konturer, hvarmed figurerna utfördes och däraf, att skuggorna uppdrogos ytterst rått med torr pensel. Karakteristiskt för ämnesvalet är placeringen af den yttersta domen jämte dödssynderna i vestra hvalfvet. Som målarens enda förtjenster må framhållas hans humoristiska syn på tingen samt den omständigheten, att jämte den vanliga färgskalan användes gult i ganska stor myckenhet. Likvisst är det ovisst, om mannen bör räknas till dekadansens tid. Det är kanske riktigare att räkna honom till en tid, då den goda viljan öfvervann bristen på förmåga.

Röddinge. Färs hd.

I Röddinge kyrka påträffade målningar undersöktes 1885 af intendent G. Karlin. De teckningar, som af honom inlämnades till Antikvitets-Akademien visa,

trots deras summariska behandling, att samme man målat här som i Efverlöf. En del af framställningarna voro förstörda, men följande finnas aftecknade, samtliga från långhuset.

I östra hvalfvet förekomma scener ur skapelsen och syndafallet. Häraf äro dock endast två i behåll, nämligen de å norra och vestra hvalffälten. Å det förra framställes en skapelsescen: Gud Fader sitter på en tron och däromkring synas: sol, måne, fiskar, en kräfta och två hafsmänniskor med fiskstjärt nedtill. I samma hvalfs vestra fält afbildas syndafallet alldeles på samma sätt som i Kågeröd och Efverlöf: ormen slingrad kring trädet lämnar äpplet till Eva; på andra sidan trädet står Adam, båda med kvastar af fikonlöf.

I vestra hvalfvets vestra hvalffält synes Kristus visande sina sår. Till dessa utgå strålar från den fattige mannen, som ligger på knä. Den äfvenledes knäböjande rike mannens tankar, också här synbara i form af linier, gå till hans egor — några träd och penningskrin.

I norra hvalfkappan framställes på samma sätt som i Kågeröd, de sju döds-synderna, hvars språkband dock äro otydliga. Några af de symboler, som figurerna i odjurshufvudena bära, äro likväl synliga. Så håller den figur, hvars drakhufvud omslingrar ena armen, en ring i sin hand, säkerligen alltså girigheten. Den skepnad som utgår från munnen, har ett krus i ena handen och en bägare i andra, och måste alltså vara dryckenskapen, medan den, som kommer från hufvudet, håller ris och svärd och troligen föreställer vreden. De öfrigas symboler äro otydliga.

Äfven orneringen öfverensstämmer med den i Kågeröd.

Särslöf. Oxie hd.

I Särslöfs kyrka upptäcktes medeltida målningar år 1884, hvilka undersöktes och aftecknades af ciselören Sven Bengtson i Lund. Med ledning af de summariskt hållna afbildningarna anföra vi följande: målningar funnos dels vid triumfbågen dels å tvenne af hvalfven.

Å venstra sidan af triumfbågen syntes spår af en figur med otydligt språkband och under vederlaget, på båda sidor, rester af en stående biskopsfigur.

Två af hvalfven hade, som nämnts, målningsrester, såväl figurer som ornament. I ena hvalfvet norr om ingången låg en figur, från hvilken strålar utgingo till ett träd och till ett fyrkantigt föremål, säkerligen en kista. Denna framställning tyder på att samma scen varit afbildad här som i Röddinge kyrka, nämligen en misericordiabild med den fattige och den rike mannen. Målningarna i Röddinge tillhöra Efverlöfsgruppen och det är ganska möjligt, att äfven dessa i Särslöf höra dit. Den ornering, som var synlig, jäfvade ej heller detta antagande, nämligen de krabbliknande ornament, som följde ribborna. Ibland dessa förekommo visserligen spår af en bård af hvarandra skärande rundbågar med treblad på spetsarna. Men dessa tycktes liksom de i Vidtsköfve ej härröra från samma tid, utan äro säkerligen rester af äldre, måhända rent ornamentella målningar. Ej heller färgerna lade något hinder i vägen för antagandet, att målningarna kunde vara ett verk af Efverlöfsmålaren, fastmer var den rike mannen äfven till färgskalan lik den motsvarande i Röddinge. Att komma till full visshet om ursprunget omöjliggjordes emellertid af de dåliga afbildningarna och materialets litenhet.

Efverlöf. Torna hd.

Efverlöfs kyrka är ganska intressant, ej minst genom den ståtliga, murade kyrkogårdsport, som med möda räddades undan förstörelse för några år sedan. Märken efter vandalismen å densamma syntes vid förf:s besök därstädes år 1900.

Kyrkan består af torn i vester, betydligt yngre än den öfriga byggnaden, långhus täckt af sex på två midtpelare hvilande höga korshvalf, kor med ett korshvalf samt absid. Målningar voro synliga å korshvalfvet och i långhusets fyra närmaste hvalf. I absiden och de båda vestra hvalfven voro de ej framknackade.

Målningarna voro utomordentligt illa gjorda, såväl beträffande figurer som dräkter och accessoirer. Figurernas konturer voro ofta dubbla, och skuggningar eller färgskiftningar voro ofta utförda med släpande, torr pensel. Trädkronor voro i allmänhet gjorda så, att de liknade korta trubbiga majsax, som man slagit en massa tvärband om. Längs hvalfribborna gingo breda linier och från dessa de traditionella krabborna. Å hvalfytorna funnos små sexuddiga stjärnor samt tre slags fyrbladiga rosor, om man så får kalla dem. Midten i hvarje hvalf utfylldes af en väldig ros.

Angående målningarnas karaktär f. ö. må sägas, att den »mästare», som möter oss här, äfven påträffats i Kågeröds samt Röddinge och troligen Särslöfs kyrkor. Af det som finnes i dräktväg måste man antaga, att framställningarna tillhöra medeltidens slut och de vittna om, att de tillkommit under en konstens barndomsperiod. Enstaka detaljer finnas likväl, som äro af intresse t. ex. den realistiska bilden af den rike mannens bord, evangelisterna med sina »brillor» och pulpeter, m. m. Vissa saker, såsom hufvudbonaderna, äro af en relativt tidig typ (jmf. Goldschmidt: Lübecker Malerei und Plastik pl. XII—XIII), som likvisst fortvarar hela yngre medeltiden igenom, men dräkterna som helhet tyda på tiden o. 1500.

Vid skildringen af framställningarna börja vi som vanligt från vester.

De båda hvalfven, som äro närmast tornet, hade ännu hvar sitt skyddande kalkhölje. De öfriga äro prydda med följande bilder. I det nordvestra hvalfvet skildras liknelsen om den rike mannen och Lazarus (fig. 79). I södra hvalfkappan synes den rike mannens bord: Tre med extravaganta hufvudbonader försedda personer sitta vid ett dukadt bord. Den mellersta är synnerligen ståtlig, med tre väldiga fjädrar i hatten. Bakom honom synes en tjenarinna, som ödmjukt räcker fram en bågare. På bordet finnas olika slags bröd jämte två fat och ett par krus. Dessa senare ha triangelliknande form, men med utsvällning på midten, det ena har, det andra saknar grepe, som går från mynning till fot. Endast en knif finnes, och denna användes af midtfiguren. I norra kappan ligger Lazarus, och hundarna slicka hans sår. I den vestra föres den fattige mannen af änglarna i »Abrahams sköte», och i östra kappan begrafves den rike.

Efter denna nytestamentliga liknelse möter oss skapelsehistorien i långhusets öfriga tre hvalf med början i det nordöstra.

I detta hvalfs östra kappan afbildas Gud Fader skapande sol, måne, djur och en fågel (i svickeln). Norra kappan har en löjlig scen (fig. 80): skapandet af vatten, af fiskar, kräftdjur och sjöjungfrur. Gud Fader liknar mest af allt en nordamerikansk indian, där han sitter på en tron, som lika gärna kunde vara en sarko-

fag från barocktiden. Framför honom går vattnet i vågor och ur dessa hoppa: två fiskar, en kräfta, en krabba och ett manligt sjö troll med fiskstjärt. En sjöjungfru dyker upp i den ena svickeln.

I vestra hvalfkappan afbildas på traditionellt sätt, huru Gud skapar mannen, medan den södra visar kvinnans skapelse.

Cykeln fortsättes i sydöstra hvalfvet. I norra kappan synes huru Gud Fader för Eva fram till mannen. I östra står kunskapens träd i midten och på ena sidan därom Adam och Eva, på den andra Gud Fader, som förbjuder dem äta af frukten. I södra kappan framställles frestelsen och i vestra syndafallet. Ormen slingrar sig kring trädet, som står i midten, behängdt med frukter. Han är ganska dråpligt framställd, i det stjärten slutar i ett drakhufvud, ur hvars gap en hullingformad gadd riktas mot Eva. Själftva kroppen öfvergår upptill i en kvinnoskepnad med mänskligt hufvud och drakfötter. I händerna håller hon äpplen. Adam och Eva ha redan hvar sitt i ena handen, medan den andra sträcket ut efter ännu ett.

Härefter öfvergå vi till sydvestra hvalfvet, hvarest fortsättning på serien följer. I norra hvalfkappan skildras, huru Adam och Eva dölja sin skam, i östra huru de utdrifvas ur paradiset, i vestra huru de få sina verktyg, och i södra huru de arbeta, allt på häfdvunnet sätt. Hvalfvet längre mot vester var tyvärr öfverkalkadt.

I korhvalfvet (fig. 78) afbildas i hvar sin hvalfkappa de fyra evangelisterna jämte symboler försedda med språkband. De sitta på hvar sin tron, liknande Gud Faders, men vid ena hörnet af dessa är en förskjutbar pulpet fästad. På denna ligger boken i hvilken de skrifva. Två af dem, Mattheus (vignett å p. 83) och Marcus ha »brillor» och skrifva. De äro klädda i ljusa, rosprydda kläder. De båda andra äro mera mörkt klädda och sakna glasögon. Lukas spetsar en gåspenna, medan boken ligger hopslagen, och Johannes tyckes skrifva, eller möjligen måla, enär det ej finnes annat än rundade färgfläckar i hans bok. Det är ganska löjligt, att målaren tagit fel på Johannes och Lukas, målarnas egen skyddspatron.

Hvalfvets midt är prydd af en förvanskad, stiliserad ros och evangelisterna äro anbragta i hvalfkapporna i följande ordning: I östra kappan, Mattheus, i södra, Lukas, i vestra, Marcus och i norra, Johannes, alla med sina symboler bredvid sig. Svicklarna fyllas af stiliserade blommor eller af figurer såsom bredvid Johannes' symbol, där en harpspelande ängel var anbragt. De vanliga rosorna utfylla hvalfytan.

Absiden är tyvärr ej aftäckt.

Kågeröd. Luggude hd.

Kågeröds kyrka består af torn i vester och ett långhus, som är byggt i flera afdelningar och har ett utbygge i norr. Därtill kommer ett kor, som är lika bredt som långhuset och har ett litet utbyggt kapell i söder. Den gamla delen af kyrkan är tornet och så mycket af långhuset, som motsvaras af de två vestra hvalfven. Dessa båda äro egendomligt nog af olika konstruktion, det vestra är ett kors-hvalf, det östra ett stjärnhvalf. Tornets nedre våning, dit man kommer genom en rymlig bågöppning från skeppet, är täckt af korshvalf. Hvarpå denna olikhet i hvalfkonstruktionen beror är svårt att säga, det är ganska möjligt att båda äro samtida. Huru som helst äro de målningar, som där förekomma af samma datum.

Vi återfinna i Kågeröd den målare, som arbetat i Efverlöf m. fl. kyrkor. Denne man skiljer sig från den traditionella uppfattningen af de olika scenernas plats, så att han placerar skapelsen och syndafallet i långhusets östra hvalf och yttersta domen med paradiset och helvetet i västra långhushvalfvet. Den yttersta domens egentliga plats är koret, men stundom kan likväl inträffa att den ryckes fram till långhusets östra hvalf. Att den placeras längst i vester är karaktäristiskt för denne »mästare». Målningarna äro aftäckta blott i långhuset, tornet väntar ännu.

Vi börja beskrifningen från öster. Här i stjärnhvalfvet (fig. 81) framställs skapelsen och syndafallet. Cykeln börjar i södra hvalffältets västra kapp. Gud Fader afbildas stående (i de öfriga kapporna sittande) iklädd brunröda vida kläder och korsgloria. Han skapar här sol och måne samt ett träd (i svickeln). Fortsättning följer (fig. 82) å det västra hvalffältets södra kapp. Det är skapandet af fiskarna, som här tar vid, en kommer nedsväfvande i luften, vidare en kräfta samt tvenne sjötroll, ett manligt och ett kvinnligt, båda med fiskstjärt och placerade i svickeln. I nästa hvalfkappa skapas Adam jämte ett träd. Bredvid Adam är ett otydligt språkband anbragt, hvarpå står Ada samt några oläsliga ord. I svickeln sitter en mycket otydlig figur. I nästa hvalffält skapas Eva, allt på traditionellt sätt, utom att Gud rest sig från tronen. Vid sidan står ett stort träd med runda frukter, säkerligen äpplen; i svickeln synas stjärnor. Nästa hvalfkappa visar hur Gud gifver Eva åt Adam. Trädet synes bredvid och i svickeln står en otydlig figur. Därefter kommer själfva syndafallet. Midt i fältet står trädet med gul, hög stam och en rund krona, fullsatt med äpplen. Kring stammen slingrar sig ormen, hvars öfre del utgöres af en kvinnokropp med krona på hufvudet och äpplen i händerna. På hvar sin sida stå Adam och Eva. De ha äpplen i ena handen och en väldig kvast af fikonalöf i den andra. I svickeln finnes rester af en otydlig figur. I nästa fält fördrifvas människorna ur paradiset. En glorieprydd ängel med svärd i handen kommer ur en sky och jagar bort Adam och Eva. I midten synes trädet och på ett språkband står: K . . . repellunt de paradiso. I svickeln skymtar en figur med fikonalöfskvast. Det sista hvalffältet visar hur Adam och Eva få sina kläder och verktyg. De sitta bedröfvade, endast iklädda fikonalöf på hvar sin sida om ett träd. Högst uppe i hvalfvet synes en ängel, som nedsläpper en rock och en spade. På ett språkband står: Eva, Eva tu res . . . Svickeln är ej afknackad.

Vestra hvalfvet (fig. 82) hade följande framställningar: i östra kappan yttersta domen, där Kristus sitter, med lilja och spjut gående ut ur munnen; till venster om honom står Maria, till höger Johannes, klädd i en dräkt af kamelhår. Det löjlige är, att målaren gifvit sin fantasi så fria tyglar, att Johannes fått fyra fötter, liknande en fågels samt svans. Antagligen skola dessa extremiteter antagas höra till kamelhuden. På ett par ställen synas lådliknande grafvar, ur hvilka människor uppstiga. I norra fältet, som är ganska skadadt, afbildas paradiset. Detta framställs som en väldig byggnad med torn och gaflar, ur hvilka de saliga titta fram. En matta leder till porten, och bredvid denna skymtar en stor figur, antagligen Petrus, som mottager de kommande. På mattan går en otydlig skepnad. Öfverst skymta språkband och säkerligen änglar. I västra svickeln står en fruktansvärd, grinande, kuttryggig figur med en pung bunden kring de stretande benen, säkerligen Judas. På ena sidan

står nämligen »Juda», och därunder »bot», på den andra sidan underst »ibot», öfverst ett otydligt ord. Den andra svickeln har som pendant ett litet rödt odjur. Helvetet har varit afbildadt i kappan midt emot. Framställningen tyckes något ha liknat den i Ö. Herrestad, åtminstone hvad hufvudfigurens, djefvulens placering angår. En mängd odjur och människor skymta här och hvar. I östra svickeln afbildas en man med ett otydligt språkband. I midten af vestra hvalfkappan finnes en stor manlig figur. Från denna utgå sju odjurshufvud med långa afsmalnande halsar. I hufvudenas öppna gap sitter en människa, öfver hvilken ett språkband är anbragt och halsarna utgå från olika kroppsdelar. Det hela skall säkerligen föreställa de sju dödssynderna. Tyvärr äro inskrifterna å språkbanden så utplånade, att någon tydning af dessa knappast kan ifrågasättas. Med ledning af målningarna i Röddinge, där samma framställning förekom, säkerligen af samme mästare, föreslå vi följande tydning. — Från mannens högra hälft utgår: från armen (odjurshalsen omslingrar denna): girighet, från munnen: dryckenskap, från fötterna (eller marken): lättja; från mannens venstra hälft: från hjärtat afund samt från andra kroppsdelar vrede, vållust och högmod.

F. ö. må anmärkas, att färgskalan i Efverlöf, liksom i gruppens öfriga kyrkor något skiljer sig från den annars brukliga. Grundtonen är som vanligt rödbrunt, men gult användes också i ovanligt hög grad, dessutom något rödt, grönt och till konturerna svart.

Hvad orneringen beträffar, så är den ganska omväxlande. Hvalfribborna äro försedda med de vanliga brutna tvärbanden och sköldbågarna med linier, som dels gå parallella, dels korsa hvarandra. Gördelbågarna längst i öster och vester äro prydda med ett i zigzag veckadt band, i hvars öppningar treblad sitta. Den mellersta gördelbågen siras af en vanlig vågformad slinga med utlöpare. Längs ribborna gå förvanskade krabbor, och hvalffälten utfyllas af stjärnor och rosliknande ornament.

Äfven å vestra väggen finnas stora färgytor, fastän omöjliga att tyda liksom de å öfriga väggarna. Å hvalfbågen till tornet samt å tornets norra vägg synas spår af målningar, hvilket visar att tornet tillkommit före målningarna.

Gumlösa. V. Göinge hd.

Vid Gumlösa kyrkas restaurering 1891 påträffades stora, målade liljor i korets och vestra långhuskvadratens hvalf, en i hvarje hvalfkappa. Från hvilken tid de härröra är emellertid ej lätt att säga.

Hjersås. Ö. Göinge hd.

I Hjersås kyrka, norr om Kristianstad, påträffades för en del år sedan målningar i koret och i absiden. Af dessa voro likväl endast de, som funnos i korhvalfvet i sådant skick, att de kunde bibehållas. De tillhöra medeltidens sista skede.

I absidhvalfvet fanns säkerligen hufvudbilden ¹⁾ till den framställning af

¹⁾ Beskrifningen göres efter en akvarell, som förvaras i kyrkans arkiv.

yttersta domen, som upptager de tre närmaste hvalffälten. Dessa bilder äro förskräckliga att skåda. Det vestra hvalffältet har ej med denna serie att göra utan visar oss jungfru Marias kröning. I östra kappan framställles själfva striden om själarne. Dess norra del upptages af djefvulsfigurer, som fara åstad med de fördömda, medan i södra hvalffältet framställles, huru dessa senare kokas i en kittel, medan andra omslutas af en kedja för att sedan uppslukas af ett väldigt odjurshufvud. Djefvulsfigurerna äro förskräckligt utstyrda med horn, klöfvar och svansar, ja på en af dem fanns en väldig, nu bortretuscherad penis, i sanning en vacker prydnad för ett korhvalf. I östra hvalfkappans norra hälft bortföras de saliga af änglar till den i norra hvalfkappan befintliga bilden af paradiset.

Hvalfvets hjässa upptages af en väldig ros med kraftiga bladornament. Sådana utfylla också svicklarna, medan hvalfribborna siras med enkla slingor.

Färlöf. Ö. Göinge hd.

I Färlöfs kyrka upptäcktes för några år sedan medeltida målningar. Dessa äro ännu bevarade i korhvalfvet, medan de f. ö. äro öfverkalkade. Några färglagda teckningar efter dessa har prostén J. Andersson i Färlöf ställt till förfs förfogande. Utom i korhvalfvet funnos målningar i absiden, i långhuset på vestra väggen öfver bågöppningarna samt vid predikstolen och södra ingången. Alla dessa härrörde från slutet af medeltiden, men därjämte funnos å norra korväggen ett par vapensköldar från midten af 1600-talet.

Om målningarna måste sägas, att de äro ovanligt väl utförda för att höra till slutet af medeltiden. Absidmålningen, som framställer den yttersta domen är något afvikande från andra och ganska måttfull till sin hållning. Dessa målningar äro säkerligen utförda af en mästare, som kommit från nordligare trakter; de påminna betydligt mera om de dåtida svenska än om de danska, såväl genom tekniken som på grund af ämnesvalet. Detta antagande styrkes däraf, att gården, såsom i afd. III visats, vid tiden för målningarnes utförande befann sig i svensk ego. Korhvalfvet upptages helt och hållet af gammaltestamentliga figurer, profeter och konungar, hvartill motstycke väl finnes i mellersta Sveriges kyrkor, men nästan aldrig i Skånes och Danmarks. Målningarnas karaktär tyder knappast på medeltidens allra sista skede, snarare på 1400-talets tredje fjärdedel. Färgskalan är rödbrunt, gult, blått, grått och grönt.

Absiden framställer, såsom ofvan nämnts, yttersta domen. Öfver de tre fönster som genombryta densamma löper en bård, hvars hufvudsakliga motiv utgöres af ett kring en staf lindadt band. Å själfva hvalfvet tronar Kristus med ena foten på jorden, den andra på solen. Han sträcker händerna uppåt och är insvept i en vid mantel, dock så, att öfverkroppen är blottad. Marken därunder är strödd med stora, månguddiga, rosliknande stjärnor, och öfver allt uppstiga de döda ur sina grafvar. Bland dessa märkes en figur med krona och en annan med mitra. Längst till venster synes ett torn med en dörr, till hvilken en trappa leder. Bredvid denna himmelrikets port står Petrus och framför honom de saligas skara. Mellan den väldiga Petrusfiguren och Kristus finnes fragment af en kvinna med krona, antagligen Maria.

Öfverst skymtar en ängels händer med en basun, från hvilken språkband utgå, tro-
ligen innehållande de vanliga orden.

I norra fönstrets nisch finnes en tonsur- och glorieprydd figur med en bok
i handen och mellan detta och det mellersta fönstret ett helgon med svärd, antagli-
gen Paulus. Allt öfrigt är förstördt. Möjligt är, att apostlarna här haft sin plats och
att några fått plats in i fönsternischerna, enär absidens utrymme är ganska litet på
grund af de tre fönstren.

I korbvalfvet äro målningarna ännu i behåll, orestaureerade (fig. 73). Fastän
väl bevarade äro de ytterst svårtydda, och det har ej lyckats förf. att bestämma dem
till innehållet. Att det är gammaltestamentliga figurer, som framställas, är säkert,
och deras dräkter öfverensstämma också med de i svicklarna förekommande profet-
gestalternas. Hvalffälten äro afdelade i två hälfter medelst en rät linie, som utgår
från en nedtill befintlig lilja, utom i östra fältet, där linien är afbruten upptill, enär
framställningen går öfver hela kupan. Svicklarna utfyllas af figurer med delvis
otydliga språkband, på norra sidan profeter, på södra konungar. Språkbanden
kunna tyvärr endast delvis tydas. I vestra kupans norra svickel tyckes stå: Je-
remias XXV (10) »perdas ex is voces gaudii» . . ., i norra kupans östra svic-
kel: Ysaye II (4) »judicabit gentes et arguet populos», i östra kupans södra svic-
kel: regu II: »dominus judicabit fines» . . . (terræ?), möjligen en felskrifning för 1
Samuelsbok II, och i samma kupas norra svickel: Hesekiel VII (3) »judicabit te
juxta vias».

Hvad de öfriga framställningarna och ornamentiken beträffar så hänvisas
till bilden. Det hela är tydligen profetior, af hvilka svickelfigurernas språkband och
framställningen i östra hvalfkupan, Jerusalems förstöring, eller hvad det är, samt-
liga förebåda den i absiden afbildade yttersta domen.

Af öfriga målningsrester funnos några å vestra väggen öfver de båda hvalf-
bågar, som uppbära tornmuren. Dessa målningar voro anbragta mellan bågarna
och de på 1700-talet nedrifna hvalfven. Öfver södra bågen framställdes säkerligen
Kristi förklaring, öfver den norra, himmelsfärden. Å förra stället syntes å själfva
bågfältet de tre lärjungarna, som voro vittnen till förklaringen, och å väggen däröf-
ver i midten Kristus med Moses på ena och Elias på andra sidan.

Å norra delen af väggen var målningen mera skadad, dock syntes några fi-
gurer, och det är ganska säkert, att himmelsfärden här afbildats.

Invid predikstolen på södra väggen fanns spår af en Kristoffersbild och vid
södra ingången nedre delen af en djefvulsfigur jämte ett hufvud.

Å norra korväggen funnos rester af två vapensköldar, den ena med det Ul-
feldska vapnet. Under detta, som är placeradt till höger, står: Herr Ebbe Uld
Feldt och därunder: Holm. Under det andra, hvaraf endast en del finnes kvar, står:
Hedevich Grøffinde, och därunder: Slesvig. Mellan båda sköldarna står: Anno 1651.

Det var alltså den namnkunnige Ebbe Ulfeld och hans gemål Christian IV:s
dotter, grefvinnan Hedvig af Slesvig-Holstein, som här låtit måla sina vapen-
sköldar. Ebbe Ulfeld var bl. a. herre till Färlöfsholm och Araslöf. År 1652 gick
han öfver i svensk tjänst.

Ljungby. Villands hd.

Att medeltida målningar funnits i Ljungby kyrka bestyrkes af följande citat ur V. H. o. A. A:s Månadsblad för 1881:

Med anledning af nådig remiss af Ljungby församlings i Skåne anhållan att få rifva sin kyrka, ehuru å hennes väggar funnos medeltidsmålningar under kalkrappningen, uppläste riksantikvarien ett utlåtande och förevisade de af artisten Lindberg utförda fotografierna af kyrkans, genom hans försorg blottade målningar. Akademien beslöt tillstyrka nådigt bifall till församlingens anhållan.

Förf. har ej, trots noggranna undersökningar, kunnat påträffa dessa fotografier.

Norra Åsum. Gärds hd.

Då förf. för några år sedan besiktigade Norra Åsums kyrka, funnos å korets hvalf, i dess norra del, spår af målningar från medeltidens slut.

Brösarp. Albo hd.

Att Brösarps kyrka haft romanska målningar är förut omnämndt.

Huruvida gotiska målningar funnits i densamma är förf. obekant, men Rönnbeck omtalar följande (XIII p. 340): »Til hvilket helgon Brösarps kyrkia, som är annexen, varit consecrerad visar äfven thes gamla inscription så vida then läsas kan med thessa orden: Anno D:ni Millesimo q̄ngentesimo undesimo in protecto (an profesto) Virginis Margaretæ completa est ecclesia hæc».

Då årtalet ej är fullt utskrifvet återstår att afgöra, om det skulle föreställa 1411 eller 1511. Brunius, som citerar R. sätter det till 1511 men säkerligen med orätt, ty å nästa rad hos Rönnbeck läses: »Begge inscriptionerne återgifva kyrkiornas ålder och lærer then senare äga thetta åhratal 1411».

St. Olof. Albo hd.

Då förf. för några år sedan besökte St. Olofs kyrka, lämnade kyrkvaktaren den uppgiften, att vid en reparation för 30—40 år tillbaka syntes målningar på vestra väggen föreställande Moses och Aron på hvar sin sida om ingången. Troligt är således, att medeltida målningar funnits äfven här.

Simris. Jerrestads hd.

På uppdrag af Riksantikvarien undersökte förf. i Juni 1902 nyfunna målningar i Simris' kyrka. Dessa funnos kvar endast å långhusets vestra vägg och voro i hög grad skadade. Målningarna utgjorde en framställning af skärselden, idel behornade afgrundsandar, placerade utan reda och sammanhang, samt nederst till höger det vanliga, väldiga odjurshufvudet, som uppslukar de fördömda. Färgerna voro rödbrunt, rött, gult och svart och den hvita bakgrunden pryddes af enkla stjärnor. Enär dessa målningar sträckte sig ut öfver den igenmurade öppning, som förr för-enade långhus och torn, måste denna muröppning igensatts före målningarnas tillkomst. De tillhöra medeltidens slut. Vid denna tidpunkt måste också tornets vestra

dörröppning upptagits såsom ersättning för den igenmurade, samt vapenhus och därifrån förande trappa till tornets öfre våningar uppbyggts. Denna trappa förklarar den södra tornhalfvans afvikande utseende. Förf. anser fortfarande, att dubbeltornet uppförts i ett med långhuset, men att en förödelse öfvergått tornet ännu under medeltiden, så att endast den norra tornhalfvan till c. 1 m. höjd står kvar i sitt ursprungliga skick, troligen också vestra gafveln till långhusets höjd. Det öfriga är synnerligen slarfvigt hopsmetadt.

Utanför långhusets båda dörröppningar i norr och söder ha trappor legat af två trappstegs höjd. Å norra sidan fanns ännu en del kvar, och det öfre trappsteget mätte c. 20 cm., det andra c. 14 cm. i höjd.

Spår af målningar lära ha påträffats i hvalfven, dock endast ornamentsrester.

Af någon målning från romansk tid syntes ej spår. Däremot funnos fördjupade fogar uppdragna å putsen mellan stenarna å kyrkans väggar (fig. 17), men färganstrykning saknades. Då koret ej skulle af ombyggnaden beröras, kunde någon undersökning där ej ske. På ett ställe var putsen affallen, och där kunde man se samma fördjupade fogar som i skeppet.

Wallby. Jerrestads hd.

Wallby kyrka, enligt Daugaard helgad åt S. Laurentius, har haft målningar, som för ett par år sedan undersöktes af amanuens Axel Nilsson. Af hans meddelande hämta vi följande:

Det visade sig att hela kyrkan varit målad, men det mesta var nu förstördt. Ribborna hade bitvis ornering af brutna tvärband i långhusets två hvalf. Vestra hvalfvet var bäst bibehållet, med stjärnor — fem runda prickar kring en sjätte — och i hjässan barockliknande ornament påminnande liksom figurframställningarna om målningarna i Ullstorps närbelägna kyrka. Hvalfvets östra fält var bäst bibehållet, och där framställdes en misericordiabild: Kristus med gissel, och med blod rinnande ur såret ned i en väldig kalk. På ena sidan syntes en riddare, på den andra en prelat, båda i adorerande ställningar.

Östra Ingelstad. Ingelstads hd.

Vid förf:s besök i Ingelstads kyrka för ett par år sedan syntes å tympanon öfver portalen ett ornament i rödfärg, antagligen från slutet af medeltiden.

Ullstorp. Ingelstads hd.

Strax sydost om Tomelilla ligger Ullstorps på 1890-talet utvidgade kyrka. På uppdrag af Antiqvitets-Akademien gjorde förf. en undersökning af de målningar, som vid ofvannämnda restaurering kommit i dagen. Målningarna voro anbragta å de mot medeltidens slut inslagna hvalfven i långhuset. Absid och kor hade nedrifvits före förf:s ankomst.

I mycket erinrade målningarna om Vidtsköfleggruppen, — de äro säkerligen ungefär samtidiga — men de företedde dock så pass stora olikheter, att man kan påstå, att de ej härröra från samme målare. Färgskalan var något rikare i Ullstorp, enär gult förekom i ganska stor utsträckning. Målningarna funnos i långhusets båda hvalf, bäst bevarade i det vestra. Hvalfribborna voro rikt och omväxlande ornerade.

I hvarje kappas spets, såväl uppe som nere, fanns ett väldigt ornament, liknande en fantastisk blomma, utgående från en stjälk.

Ornament af samma slag, utgående från gördel- och sköldbågarnas högsta punkter, åtskilde de båda framställningar, som funnos i hvarje hvalfkappa. Dessas botten var strödd med schablonerade ornament, liknande sexbladiga rosor.

De tydbara målningarna i vestra hvalfvet voro: i norra kappans vestra del: fragment af en glorieprydd figur samt något som till hälften liknade ett träd, till hälften ett ljuster. Möjligen var det skapandet af växterna, som här afbildades. Öster därom i samma hvalfkappa syntes Gud Fader skapande fiskarna i hafvet. Han var afbildad, som en väldig skepnad, med deladt skägg och fotsid röd mantel och påminner alltså om framställningarna inom Vidtsköfleskolan. Till skilnad från dessa är han åtföljd af en ängel med korsfana.

Den tydligaste framställningen fanns å östra hvalfkappans norra hälft, där kvinnans skapelse anbragts: mannen ligger på marken, medan Eva stiger upp ur hans sida. Gud Fader står bredvid i den traditionella skapareställningen tillika med ängeln, som bär korsfanan. På andra sidan om det delande ornamentet framställes samma skaparefigur, som det tyckes uppväckande en död ur hans sömn i den bredvid stående sarkofagen. Möjligen är det Lazari uppväckelse, som kommit in bland skapelsescenerna.

I det östra hvalfvet fanns ännu mindre bevaradt: i vestra hvalfkappan syntes fragment af en framställning af törnekröningen, i den norra af Kristus på väg till korset.

Färgskalan var den mot medeltidens slut förhärskande, med den brunröda färgen dominerande. I samma ton voro ornamenten hållna. Gult fanns dock i ganska riklig mängd.

Målningarna härröra från tiden inemot 1500.

Östra Herrestad. Ingelstads hd.

Kyrkan i Ö. Herrestad är märklig bl. a. därför, att stenhuggaren utsatt sitt namn å det vackra tympanon, som sitter öfver den prydliga portalen. Hans skicklighet att hugga ornament tyckes betydligt öfverträffa hans förmåga att skapa figurer. Detta visar den ene af de båda kolonetter, som stödjå triumfbågen mot vester.

Äfven för sina minnen från medeltidens slut är kyrkan väl värd att ihågkommas. De målningar, nu restaurerade, som smycka dess hvalf och bågar, äro högst intressanta genom sin rikedom på bilder och genom ornamentikens mångfald.

De väldiga hvalfven erbjödo god plats för konstnären, och målningarna här äro näst dem i Bunkeflo, de vidlyftigaste i Skåne. Dock må tilläggas, att materialet ej är lika värdefullt, enär restaureringen naturligtvis förändrat en del.

Bilderna i Ö. Herrestad skilja sig något från de flesta samtidiga i Skåne. I långhusets vestra hvalf afbildas skapelsehistorien, i östra (fig. 66) yttersta domen samt Marias kröning. De i korhvalfvet befintliga bilderna ur Jesu lif avslutas af nådastolen i absiden (fig. 65). Alltså se vi bilden af den yttersta domen anbragt i långhusets östra hvalf i stället för i absiden, som annars är vanligt. Ofvannämnda förhållande återfinna vi i de tidigt gotiska målningarna i Stora Köpinge kyrka. Mindre

vanligt är också den mängd inskriptioner, som förekomma i hvalfven och på hvalfbågarna.

Framställningarna fördela sig i de olika hvalffälten på följande sätt: I vestra hvalfvets norra kapp äro de fem första skapelsedagarna sammanslagna. Stjärnor, växter, vatten och djur äro skapade och Gud Fader håller just en fågel i handen medan en annan flyger uppåt. I svicklarna stå ett par figurer, hvars språkband äro förstörda, på ett slags »hörnhyllor», som nedåt sluta i ett spetsigt treblad. Längs sköldbågen står en inskription. I östra kappan äro två scener framställda: i norra skapas kvinnan, i södra förbjudas Adam och Eva att äta af frukten. Under den förra scenen står S:ta Dorothea med en krans af rosor kring kronan och under den andra S:ta Helena, båda på likadana hyllor, som de förut omtalade. På gördelbågen står: *Exstruxitque : Jehovah : Deus : ex : costa : illa : quam : sumserat : de : Adams : mulierem : De : isto : ne comedas : nam : quo : die : comedenis : de : eo : moriturus : es.* I södra hvalfkappan se vi först syndafallet och där bredvid utdrifvandet ur paradiset, hvarje scen med ett helgon under sig. Vestra hvalfkappans bilder äro: Adam och Eva sedan de fått verktyg, den förre gräfvande, den senare spinnande samt dessutom Kain med sin »åsnakindbåga» och Abel offrande.

Långhusets östra hvalf innehåller följande: i vestra kappan, Marias kröning, med en munk i hvarje svickel. Inskrifter saknas. Den i norra svickeln befintliga är S:t Franciskus fr. Assisi och scenen framställer hans stigmatisering. I de tre öfriga hvalfkapporna afbildas yttersta domen. I östra fältet tronar Kristus som världsdomaren sittande på iris och med fötterna på jordklotet. Ur hans mun utgå svärd och lilja. Jämnasides med liljan står å språkband de vanliga orden: »venite benedicti patris», etc. och på andra sidan de motsvarande »ite maledicti...» Öfverst blåsa två änglar i basuner och ur den enes mun komma orden: »Surgite mortui et venite ad iudicium dei». Nedtill uppstå de döda ur sina grafvar, medan Maria och Johannes intaga en bedjande ställning på hvar sin sida om Kristus. Bredvid den förra står: »Nobis propitia pia sis in morte Maria ora pro nobis»; bredvid den senare. »Ecce nos condignam mercedem fugimus». I svicklarna finnas de vanliga hyllorna, men från dessa utgå endast ornament. Måhända härröra de från restauratorn. I norra hvalffältet fortsätter framställningen. Här se vi de saligas boningar. Paradiset afbildas som ett ståtligt slott, ur hvars fönster änglar och saliga titta fram. På tinnarna stå två änglar med basuner, och en tredje kommer flygande med en människosjäl, denna som vanligt i ett barns skepnad. Ett språkband skiljer denna målning från gruppen inunder. På språkbandet står: »Te deum laudamus», två gånger upprepadt. Undertill kommer de saligas skara för att slippa in med Petrus i spetsen, som sätter en väldig nyckel i himmelrikets port. I ena svickeln rider S. Göran på en apelkastad häst emot draken, i den andra står en biskop med svärd och krumstaf på den vanliga »hyllan».

Midt emot paradiset i södra hvalfkappan framställes helvetet i all dess gräslighet. En djefvulsfigur kommer flygande med en människosjäl, och nedtill drifves de osaligas skara ombunden med ett rep in i elden. Själfva afgrundsfursten, prålande i krona med tre plymer, hårig och förskräcklig, sitter på helvetesugnen och fröjdas åt gräsligheterna, då några människor hängas på en stång bakom eldstaden. Svicklarna fyllas af rankor.

Ofvan omtalade tre scener ur yttersta domen bruka förenas till en i de flesta andra kyrkor. Ett motstykke till framställningarna i Ö. Herrestad ha vi emellertid i Hjärsås: Marias kröning, paradiset och helvete, men den östra scenen, världsdömdömen är här antagligen förflyttad till absiden — där intet finnes i behåll — den ersättes af änglarnas kamp om själarne.

Återstå så korhvalfvet och absiden. I det förras norra kapp afbildas Jesu rot (jmf. Bjerresjö), i hvars topp jungfru Maria sitter med barnet. Emellertid utgör utgångspunkten här ej Isai, utan som det står under den liggande figuren: David. Längs gördelbågens ena hälft står: »dei qua natus est ihesus qui vocatur Christus».

I östra hvalffältet framställles bebådelsen. I ena halfvan står ängeln med ett språkband: »ave Maria gra(cia) plena dominus tecum». I den andra mottager Maria budskapet sittande på en tron. Å språkbandet bredvid henne står på ena sidan, vändt mot ängeln: »ave ancilla domini», på andra sidan tyckes stå: »O Michell». Det ser alltså ut som om den ene ärkeängeln fått taga den andres plats. Svickeln under ängeln utfylles af en blomsterranka, den andra af en bild af St. Antonius.

Scenen bredvid denna, alltså södra hvalffältets, föreställer Marias besök hos Elisabeth. Antagligen för att markera dennas underlägsenhet under Maria är hennes hufvud betydligt mindre. Ofvanför dem båda går ett språkband, hvarpå läses: »Visitatio Elisabeth ad Mariam». I svickeln under Maria står en mohr med lans, å hvars vimpel läses: »ihesus». Det är väl en af de heliga tre konungar, Melchior. Han motsvaras i andra svickeln af ett annat helgon. På gördelbågen inunder finnes en fragmentarisk inskrift. I det fjärde hvalffältet afbildas Jesu födelse. Det är den sedvanliga framställningen, där barnet ligger på halmen med Maria och Josef sittande bredvid sig jämte oxen och åsna, det hela under ett slags skjul. I svicklarna förekomma ett par nordiska helgon i konungadräkt: »S. Olaus rex Norue», med riksäpple och yxa samt »S. Ericus rex Suecie¹⁾», beväpnad med lans och efter hvad förf. vill minnas en egendomligt formad yxa.

Återstår så absiden, där nådastolen afbildas. I midten sitter Gud Fader på sin tron med krona och gloria. Framför sig håller han den korsfäste, och på axeln sitter dufvan. Omkring honom äro evangelistsymbolerna placerade. På ömse sidor om nådastolen stå tre apostlar och under hela denna rad ytterligare tre och tre, hvar och en med sin symbol, de närmast midten endast i bröstbild för fönstrens skull. Bredvid den längst inåt placerade aposteln i norra undre raden finnes en ytterst liten bröstbild af ett helgon, ofvanför hvilken å ett språkband står S:tus jämte några otydliga bokstäfver. Hvem detta kan vara är ej godt att säga, kanske är det målarens privata skyddshelgon, som här fått sin plats. Mellan båda apostlaraderna, under nådastolen går en linie, buren af upp- och nedvända treblad. Under denna linie utfylles väggen af ett rikt slingverk. Samtliga apostlarna ha språkband, å hvilka står först aposteln's namn, och därefter en mening ur »credo», med början vid Petrus, som står närmast midtbilden å ena sidan. Närmast å andra sidan står Johannes.

Ornamentiken i kyrkan är ovanligt omväxlande. Hvalfbågarna äro synnerligen rikt prydda med båglinier utfyllda af treblad eller eklöfsliknande blad, parallella linier afbrutna af »rosor» på vissa mellanrum, »stiliserade skyar», repstafvar,

¹⁾ Ett af de få exemplen i Skåne på afbildandet af nordiska helgon.

vridna rankor m. m. På hvalfsidan af ribborna löpa i alla fälten, sammanbundna af en linie, stora, spetsiga treblad i två färger, hvilkas yttre halfva går ut öfver hvalffältet. Mellan dessa treblad finnas näsor, från hvilka utgå kvastliknande ornament, det hela möjligen en förvanskning af serien palmett-lotusblomma. De för svicklarna karaktäristiska »hörnhyllorna», som hvila på ett upp- och nedvändt treblad i midten och en näsa i hvarje hörn, äro redan omtalade. Längre ned äro svicklarna utfyllda af en målad kilformig yta.

Korhvalfvets fond är prydd med stjärnor samt fyrbladiga blommor med mindre mellanblad. Dessa senare förekomma också fastän mera sparsamt i långhushvalfven. Men de för dessa och för målningarna mest betecknande ornamenten äro de »åttor», som finnas öfverallt. De förekomma äfven i absiden samt mera S-formiga å hvalfribborna i koret. Utom »åttorna» finnas i absiden en del stjärnliknande ornament.

Som helhet må om målningarna i Östra Herrestad sägas, att de sakna motstycke i någon annan af våra kyrkor. Vissa motiv, såsom t. ex. skapelsescenen, förete ganska stor likhet med Vidtsköfleggruppen, så mycken likhet, att man kan se att samma eller liknande förebilder användts. Men typerna visa ganska mycken skiljaktighet och än mera ornamentiken. Den man, som målat i Ö. Herrestad är i alla fall ej densamme som Vidtsköflemästaren. Möjligt är att de på något sätt påverkats af hvarandra.

Öfraby. Ingelstads hd.

Jämte de romanska målningarna i Öfraby kyrka ha äfven sengotiska sådana påträffats i absiden å ett yngre putslager. Tyvärr funnos vid för:s besök på platsen endast spår kvar af dessa; det lilla som syntes visade, att målningarna utförts under slutet af medeltiden, och af en mästare, som tyckte om, att med väldiga blomsterornament utfylla tomrummen mellan figurerna. I absiden tycktes den yttersta domen varit framställd och det, som fanns kvar, antydde en viss skicklighet hos målaren.

Östra Hoby. Ingelstads hd.

Enligt anteckning af Mandelgren ha målningar funnits å »taket» i Hoby kyrka.

Löderup. Ingelstads hd.

På tal om de romanska målningarna i absiden till Löderups kyrka omtalar Brunius i sin Skånes Konsthistoria s. 611, att vid samma tid å skeppets korshvalf upptäcktes »några figurmålningar, som ännu bibehållne sakna konstnärligt och symboliskt intresse».

Det är möjligt att dessa målningar voro sengotiska, men i så fall hade Brunius väl knappast affärdat dem så lättvindigt. Det är kanske troligare, att de voro af yngre datum. I en anteckning från början af 1800-talet, står nämligen om Löderups kyrka följande: I st. f. stenhvalfvet i absiden, som lærer ha nedfallit 1734, är ett brådtak, på hvilket äro åtskilliga målningar. Midt uti afbildades Frälsaren i örtagården och däromkring i fyra särskilda kretsar, Petrus, som håller på att sjunka i hafvet, Kristus inför Pilatus, m. fl.

Det är ganska troligt, att man vid samma tillfälle utfört de ofvannämnda målningarna i långhusets hvalf.

Baldringe. Herrestads hd.

Enligt uppgift i Månadsbladet för 1884 skulle målningar funnits i Baldringe kyrka. De afteckningar, som artisten Haglund gjort, kunde emellertid ej återfinnas i Antiqv. Topogr. Arkivet. Däremot förekommer en anteckning, att hvalfmålningarna förstördes vid kyrkans ombyggande.

Söfvestad. Herrestads hd.

I Söfvestads kyrka påträffades 1885 medeltida målningar. De undersöktes och aftecknades af intendenten G. J:son Karlin.

Teckningarna, som äro alltför bredt hållna för att lämna någon egentlig karaktäristik af målningarna, förvaras i Ant. Top. Arkivet. De slutsatser, hvartill man kan komma genom dessa, äro, oafsedt framställningarnes ikonografiska värde följande: I koret finnes spår af målningar tillhörande en framskriden renässans, östra korshvalfvets åter tyckas vara från slutet af medeltiden, och ornamentiken tyder t. o. m. på början af 1500-talet. Hvalffälten sakna där de stjärnor, som utfylla tomrummen i de båda öfriga hvalfven: vestra korshvalfvet och stjärnhvalfvet. Dessa båda ha längs ribborna en bård af halfcirklar i rad, som mötas i treblad, och målningarna här tyckas vara något äldre.

De rester af framställningen Rex gloriæ, som funnos i absiden, voro säkerligen romanska och äro redan beskrifna.

Å korets norra vägg syntes en renässansgafvel med en figur under. Å södra väggen, under östra korshvalfvet afbildades Laurentius med pung och halster. Å själfva korshvalfvet funnos målningar bevarade i södra och vestra hvalffälten. I det förra afbildades ett helgon med staf, radband och pilgrimshatt, antagligen Jacobus d. ä., en annan figur bar ett ciborium och en tredje en yxa, antagligen St. Olof, dock ej krönt. Samtliga hade glrior. I vestra kappan syntes ytterligare tre helgon, omöjliga att igenkänna, jämte ornament.

Å östra korshvalfvet funnos följande bilder: i östra fältet: S:ta Katharina, S:ta Dorothea och S:ta Barbara. Ena svickeln utfylldes af en figur med hammare i ena handen och en djefvul, som han gripit, i den andra. I vestra fältet synes i midten S:t Sebastian bunden vid ett träd och genomborrad af pilar. På hvarje sida står en bågskytt, som skjuter på helgonet.

I stjärnhvalfvets »södra» fält afbildas ett stort, kalt träd med spetsiga grenar, på hvilket en mängd nakna människor af båda könen spetsats på det mest vårdslösa sätt, genom ögon, armar etc. Å hvalfvets norra fält framställes en misericordia-bild: mot bakgrunden af en mantel, som hålles af två änglar, står Kristus prydd med gloria och törnekrona. Rundt om honom äro pinoredskapen strödda på manteln.

Högestad. Herrestads hd.

De i Högestads kyrka befintliga målningarna öfverströkos »för 3 å 4 år sedan» enligt en af Mandelgren år 1866 gjord anteckning.

Öja. Herrestads hd.

I Månadsbladet för 1894 omtalas, att Akademien tillstyrkt församlingens önskan att rifva Öja kyrka, sedan Riksantikvarien låtit afbilda och beskrifva målningarna å hvalf och väggar. Ur denna beskrifning och med ledning af i Ant. Top. Arkivet förvarade fotografier anföra vi följande:

Hvalfmålningarna voro i allmänhet synnerligen väl bibehållna (fig. 89) och i koret ganska färgrika. Den raka korväggens målningar åter voro nästan fullständigt förstörda och väggputsen mycket skadad. Man kunde där skymta två större figurer, den ena en Mariagestalt, den andra säkerligen Johannes. Det romanska fönstrets nisch hade varit målad, troligtvis endast med ornament. Korets hvalfmålningar voro: mot öster den tronande Kristus, mot gröngul bakgrund, — engelskt inflytande? — med korsgloria, upplyftade händer, och manteln framdragen öfver skuldrorna; ett svärd utgick från hans mun mot venster. Nedanför syntes ängeln och örnen i runda medaljonger och de två andra evangelistsymbolerna i motstående fält. Hvalfkupan fylldes liksom den motstående, där bebådelsen afbildades, med rankor och blad, och längst ned slutade dekorationen i denna östra hvalfkupa med groteska hufvuden.

Bebådelsens ängel — i vestra hvalfkupan — saknade vingar och liljestängel. Hans hälsning: »ave gracia ple»; »ecce ancilla domini» var anbragt å språkband. Mot söder syntes frambärandet i templet. Altaret var försedt med ljusstakar och ljus och med en rundbågig dekoration på framsidan. I norra hvalfkappan framställdes de vise människens besök. De framträdde till fots, den mellerste i kort mantel och snabelskor, till Maria, som, liggande på en bädd, lyfte det med korsgloria försedda barnet upp emot dem. Vid hennes sida syntes Josef i långt skägg. I östra långhushvalfvet afbildades mot öster korsfästelsen. Naken, med undantag af en smal gördel, med högt uppsträckta armar och fastspikade fötter, i en omöjlig ställning, hängde den korsfäste, omgifven af änglar, hvarjämte Johannes och Maria stodo vid korsets fot. Mot norr syntes den korsbärande Kristus, företrädd af krigsknektar i snabelskor, och omgifven af folk, mest kvinnor. I vestra hvalfkappan afbildades gisslingen, i södra Pilati handtvagning(?) I vestra hvalfvet såg man mot öster Kristus välkomna de saligas skara, medan den södra hvalfkappan framställde två helgonfigurer, af hvilka den ena hade tonsur. Mot vester afbildades lyckohjulet och mot norr fördömsen, djefvulsgestalter med gåsfötter, svans och hvita band snedt öfver bröstet, samt människor sammanbundna »med fåfängelig band och liksom med vagnsrep till att synda». I midten syntes på olika ställen samlingar af hufvuden, men någon klar föreställning om det hela var omöjlig att få, enär hvalfvet var förstördt af genombrytningar och af sot. Dessa intressanta målningar, som torde tillhöra 1400-talets tredje fjärdedel äro nu borta.

Frenninge. Färs hd.

I Rönnbecks Saml. T. XIII p. 293 finnes följande anteckning om Frenninge kyrka:

»Är ovisst åt hvem Frenninge kyrka är consecrerad ty i socknen säges af somliga att S:ta Dorotea, somliga S:ta Catharina, några åter berätta att den varit helgad åt S:ta Lucia och S:ta Gertru men sannolikast är den varit consecrerad åt sju

jungfrur emedan de äldste i socknen berätta att de jungfrur åt hvilka kyrkan varit consecrerad stått afmålade med namn under hvar och en på pelaren som är gent emot predikstolen, nu är pelaren sjukantig och klockaren Freidrich Fränning berättar sig både hafva sett en jungfru vara afmålad på hvardera kanterna och namn under» etc.

Enligt annan anteckning hos samme förf. var kyrkan helgad jungfru Maria, ty hennes bild sitter i sigillet och i klockan.

Tolånga. Färs hd.

Enligt uppgift i Månadsbladet för 1884 skulle målningar ha påträffats i Tolånga kyrka. Sedan bildhuggaren Sven Bengtsson utfört fyra akvareller efter dessa, fick församlingen tillstånd att öfverkalka dem.

Om dessa akvareller kunde förf. ej finna någon uppgift i Ant. Top. Arkivet.

Balkåkra. Ljunits hd.

Om Balkåkra kyrka, som nu är ruin, heter det i en anteckning från början af 1800-talet: »Halfva delen af kyrkan är hvälfd, och detta hvalf är måladt. Den öfversta taflan, som ligger horisontelt föreställer Kristi förklaring. På sidorna därom äro sex mindre taflor, som föreställa Kristi lidandes historia».

Det är alltså troligt att B. kyrka haft antingen tunnhalv af sten, i så fall antagligen i koret, eller att det funnits tunnhalv af trä, och att detta varit måladt. Det heter vidare: Midt på gången i vester står en granitpelare, som bär upp hvalfvet». Men detta uttryck syftar säkerligen ej på ofvannämnda hvalf, utan afser måhända en båge, som skilde tornet från långhuset. Från hvilken tid målningarna härrörde kan emellertid ej afgöras.

Ville (Villie, Ljunits hd?).

Enligt anteckning hos Mandelgren skola målningar ha funnits å hvalfven.

Skifarp. Wemmenhögs hd.

Ur Månadsbladet för 1893 citera vi om Skifarps kyrka följande:

»Med anledning af remiss från Kongl. Maj:t af en anmälan, att under en pågående reparation i Skifarps kyrka, Lunds stift, målningar blifvit anträffade under rappningen, och sedan Riksantikvariens anmält, att målningarna genom hans försorg blifvit besiktigade och befunnits vara af mindre värde, beslöt Kongl. Maj:t tillstyrka bifall till förnyadt öfverkalkande af målningarna, sedan de blifvit för antiqv. topogr. arkivet fotografiskt afbildade.»

Af målningarna i Skifarps kyrka, nu öfverkalkade, har en fotografi af ena hvalfkappan funnits tillgänglig för förf. (öfverstycke å p. 56). Af motivet att döma torde denna karaktäristiska bild härröra från korets eller måhända långhusets längst åt öster belägna hvalfkappa. Det är nämligen Kristus som världsdomaren, sittande på iris, med svärd och lilja utgående ur munnen, som framställles. På samma sida som liljan — till venster från åskådaren — stå på ett språkband de vanliga orden:

»Venite benedicti patris mei», och på andra sidan de motsvarande: »ite maledicti in igne(m) eternam». Till venster synes Maria med krona och gloria. Med högra handen håller hon om det ena nakna bröstet, — Lukas 11. 27: »Salig är den kved, som har burit dig, och de spenar, som du har diat.» — medan andra handen sträcker upp mot Kristus. På motsatta sidan står Johannes, glorieprydd i adorerande ställning och klädd i den sedvanliga dräkten. Rundt omkring synas de döde stå upp ur sina grafvar, som utgöras af fyrkantiga eller runda lådformiga sarkofager. Fonden är strödd med ett slags rosor, och hvalfribborna äro prydda med en vacker akanthusranka.

Framställningen tillhör medeltidens slut och dess värsta period. Den erinrar något om den i Aasum i Danmark, men tyckes vara ännu råare. Särskildt Kristusfiguren är förskräckligt tecknad. En simplare framställning af detta ämne är ej tills dato upptäckt bland medeltidsmålningar i Skåne.

Östra Wemmenhög. Wemmenhögs hd.

I Ö. Wemmenhögs kyrka ha gotiska målningar påträffats, som ha en karaktär helt olika alla andra hittills funna. Långhusets tvenne höga, rymliga hvalf äro fyllda med ornament, utom i midten af hvarje kapp, där en figurscen finnes. De båda hvalfven äro ganska olika behandlade. I det vestra smyger sig längs ribborna en bård af halfcirklar, som mötas i treblad, ett inom gotikens måleri ganska vanligt motiv. Här är ornamentet synnerligen väl utfördt och t. o. m. försedt med små »näsor» inåt de trekantiga fält som uppstå mellan bågarna och hvalfribborna.

Hvalfkapporna äro på ett förtjänstfullt sätt fyllda, utan detta öfvermått af figurer, som eljest karaktäriserar de skånska målningarna från denna tid. I originalitet och enkelhet stå de ganska högt. De kunna knappast ha tillkommit efter 1450.

Norra och södra kappornas fond är öfversållad med ornament, som likna »lyror», medan stiliserade palmblad, som utgå från ett slags liljor, äro strödda i den östra. I södra hvalfkappan se vi Adam och Eva på hvar sin sida om kunskapens träd, det hela väl behandladt från dekorativ synpunkt. Bredvid står ängeln med sitt svärd för att förjaga dem ur paradiset. Vestra hvalfkappan var ej afknackad å bilden.

I östra kappan återfinnas Adam och Eva vid kunskapens träd. Eva har äpplet i handen och pekar liksom Adam på ormen, som slingrar sig rundt trädet. Detta utgår från gördelbågens högsta punkt och är synnerligen väl tecknad. Ormen har två små armar och mänskligt hufvud. På detta sitter en treflikig krona. Figurerna äro, för att vara från den tiden, ovanligt bra tecknade. (fig. 74).

I norra kappan se vi än en gång kunskapens träd med den till drake förvandlade ormen på ena sidan och ett ståtligt lejon med upplyftad framtass på den andra. Ur drakens gap utgår en väldig gadd, med hvilken han »stinger lejonets hål».

De gammaltestamentliga scenerna i vestra hvalfvet motsvaras i det östra af Kristi lidandes historia. Vi ha alltså här bibeln i dess mest koncentrerade form. Hade dekorationerna i vestra hvalfvet renässansens lugn, så finna vi här gotikens oro. Längs ribborna gå strängar, och från dessa slingra sig breda krabbliknande ornament, ej enkla, utan upplösande sig i en mångfald af grenar och snirklar. De

fylla ytorna undantagande i midten, där en trång plats lämnats öfrig för figurscenerna. Hvalfkappornas öfre spetsar utfyllas af ett vackert ornament i form af en stiliserad tistelblomma. De i treklöfverform profilerade, upptill fyrkantiga hvalfriborna äro enkelt målade i sneda rektangulära rutor. Andra ornament förekomma icke i detta hvalf.

Framställningarna äro:

I vestra hvalfkappan hudflängningen, där de undersåtsiga bödlarna svänga sina gissel öfver Kristus. I södra synes törnekröningen, framställd som vanligt. Knektarna pressa med stänger törnekronan ned på den sittande Kristus' hufvud. I norra kappan se vi nästa scen: den törnekrönte Kristus på väg till Golgata, bärande sitt kors. Han ledes i ett rep af en knekt, som går framför, medan en annan följer efter. I östra kappan, mest synlig för menigheten, är lidandets kulmen afbildad: Kristus hänger på korset med sänkt hufvud och blod droppande ur såren. På ena sidan står Maria, på den andra Johannes. Öfverst på korset synes ett språkband, hvars inskrift dock är borta (fig. 90).

Målningarna sakna känt motstycke i Skåne, och äfven om de vore bättre bibehållna än de fragmentariska fotografier visa, som stått förf. till buds, skulle det vara ganska svårt att lämna någon säker tidsbestämning. Dräkterna äro så allmänt hållna, att de ej erbjuda någon utgångspunkt. Då man ser fotografien från vestra hvalfvet, särskildt ängeln med sitt svärd och den sparsamma ornamentiken skulle man gissa på ett tidigare datum än östra hvalfvet pekar på. Framställningarna här, särskildt Marias dräkt, samt ornamentiken synas ej kunna vara tidigare än o. 1500-talets första år. Troligt är att målningarna utförts på skilda tider, och att östra hvalfvet blifvit dekoreradt betydligt senare än det vestra.

Grönby. Wemmenhögs hd.

Enligt uppgift af en kyrkvärd i Grönby finnes å östra hvalfkappan i östra långhushvalfvet en målning föreställande yttersta domen.

Trelleborgs Stadskyrka.

Med ledning af bilder i Ant. Top. Arkivet lämnas följande beskrifning på de målningar, som förekommit i Trelleborgs kyrka.

Å undersidan af en båge i kyrkan afbildades Kristus å korset med Maria jämte barnet å ena sidan och en annan figur, möjligen Johannes, å andra. Korset öfvergick uppåt i ett träd med spetsiga grenar, på hvilket en mängd helgon voro spetsade. Detta dödsträd förekom äfven i Söfvestad. På långhusets norra sida under mellersta hvalfvet fanns en väldig bild af S. Kristoffer. På venstra sidan härom syntes en kyrka och framför denna en munkklädd figur med svärd. Bredvid denne åter var en yngre målning anbragt föreställande en brygga med en figur, som metade upp en fisk och med skepp och båtar, det hela ytterst otydligt. På andra sidan om Kristoffersbilden var ett stort hus afbildadt.

På norra sidan under östra hvalfvet framställdes nådastolen. — På östra sidan till höger om triumfbågen syntes några krönte helgon under baldakiner och

med inskrifter. Dessutom märktes några bomärken och otydliga årtal. Det hela hade tydligen tillkommit på högst olika tider.

De flesta målningarne tycktes tillhöra sen medeltid.

Falsterbo. Skytts hd.

Koret i Falsterbo kyrka har nedtill nära golfvet haft en dekorering af enkla ornament, bestående af smala, svarta, geometriska linier. Åtminstone visade sig rester af en sådan utsmyckning i koret vid en undersökning, som förf. gjorde år 1901.

Kyrkoköpinge. Skytts hd.

Enligt Månadsbladet för 1894 hade till Antiquitets-Akademien lämnats en anmälan från Kyrkoköpinge, att församlingen beslutit nymåla sin kyrkas inre, samt att det under arbetet härmed visat sig, att kyrkans hvalf under rappningen voro försedda med äldre målningar. Med ledning af den rapport, som sedermera inlämnats tillsammans med några fotografier, kan följande beskrifning gifvas på dessa målningar:

Figurmålningar förekommo i långhusets andra hvalf från öster samt i korhvalfvet. I långhushvalfvet norra och östra kappor hade knappast skönjbara målningrester framkommit. I den förra syntes i midten en figur, vid hvars fot stod ett djur, medan i jämnhöjd med hans ansikte funnos träd, målade som de i Vrigstad. Skild från denna figur genom en böjd linie står i svickeln en annan skepnad, som tyckes hålla ett halster i ena handen, medan ett språkband skymtar vid andra sidan. Visserligen äro bokstäfverna fullkomligt oläsliga, men det är temligen säkert, att här stod helgonets namn, som ej gärna kan vara annat än St. Laurentius. Han står på ett slags hörnhylla med ett upp- och nedvändt treblad likasom i Ö. Herrestadsmålningarna. I östra hvalfkappan synes likaledes en figur i midten, något framåtlutad och med upplyftade händer. Färgerna äro rödt, något gult samt blåsvart. Bokstäfverna äro svarta, träden gröna. Längs hvalfribborna löpa breda linier, från hvilka ett slags krabbor, som sluta i treblad, utgå, och hvalfytan är strödd med sexuddiga stjärnor.

Bilderna å nästa hvalf voro tydligare. De i treklöfver profilerade, upptill fyrkantiga ribborna siras nedtill af tvärgående, vinkelformade band. Längre upp är orneringen något rikare, men liknar f. ö. den i förut beskrifna hvalf. Skilje- och sköldbågar ha varit försedda med nu oläsliga inskrifter.

I ena hvalfkappan tyckas två personer varit framställda, den ena med en tornprydd port bakom sig, tydligen Maria och Elisabeth. I nästa hvalfkappa synes Kristi födelse. Maria ligger i knäböjande ställning framför krubban, där barnet hvilar. Bredvid stå oxen och åsna. Öfver det hela reser sig ett tak, och under dettas gafvel, skild från den förra scenen genom en hörnstolpe, sitter Josef på en bänk efter allt att döma framför en hård. Intill honom sträcker åsnan hufvudet in mot krubban. Öfver huset sväfvar en väldig stjärna.

I hvalfkappan intill komma de vise männen till häst öfver en blomsterströdd gräsmatta. Den förste rider en ståtlig gångare, fläckig som en leopard, och har en skål på fot med högt lock i handen, den andre har ett ciborieliknande kärl, också detta med fot, och den tredje ett horn, likaledes med hög fotställning. Jämte de sexuddiga stjärnorna finnas här två månguddiga.

Fotografien af östra hvalffältet är mycket otydlig. Hvad man skönjer här är Maria bebådelse. Man ser ängeln med stora, mörka vingar och liljespira i handen och ett dubbelviket språkband. Upptill begränsas scenen af stiliserade skyar. På det nästan utplånade språkbandet tyckes på ena sidan stå: »Ave Maria plena» . . ., på andra sidan: »dns tecu», I absiden har säkerligen afbildats yttersta domen. Svecklarna äro afdelade för sig med breda linier, men målningarna här äro förstörda.

Hvad målningarnas karaktär och ålder beträffar, så tyckas de mest erinra om dem i Efverlöf, utan att därför vara gjorda af samma hand. De äro troligen från medeltidens sista dagar.

Vestra Tomarp. Skytts hd.

Då förf. på uppdrag af K. Vitterhets Hist. och Antiquitets Akademien år 1901 undersökte de romanska målningarna i V. Tomarps kyrka, syntes å triumfbågens norra vederlag ofvanpå rappningen spår af en bård, målad på torr grund. Af de få färgresterna kunde intet bestämdt afgöras om tiden för dess tillkomst, dock var den troligen från sen medeltid. Å bågens ena kant skymtade spår af målningar, men, då denna del ej skulle af restaureringen beröras, kunde intet vidare göras åt dessa.

Stora Hammar. Skytts hd.

Redan förut har omtalats, att romanska målningar funnits i St. Hammar. Vid undersökning visade det sig, att ny utsmyckning tillkommit vid de omfattande förändringar af kyrkan, som egde rum vid medeltidens slut. Då förf. ej hade i uppdrag att fullständigt afknacka dessa, inskränktes undersökningen till det minsta möjliga. Det visade sig därvid att hvalfven varit prydda med figurframställningar.

Utvändigt begränsas långhuset upptill af en vacker rundbågsfris af finhuggen sten. Denna fris visar spår af färg, hvilket ännu synes bredvid det ursprungliga norra fönstret, i det frisens första afsats har en gråblå ton och den andra emot muren en ganska bred bård i orangegul ton. Denna färgbeläggning är ej samtidig med rundbågsfrisen, enär ett putslager finnes emellan densamma och den ursprungliga putsen. Dessutom är färgen anbragt på en något knottrig rappning, al secco. Den underst belägna putsen är jemn och fin, snarlik freskoputs och har täckt rundbågsfrisen, fönsteromfattningen, ja möjligen hela kyrkan utvändigt. Någon annan utvändig målning kunde likväl ej upptäckas.

Fru Ahlstad. Skytts hd.

»Kyrkans väggar hafva ursprungligen varit fogstrukna inåt och hafva således mot kyrkan visat sitt material utan annan dekorering än den, som låg i teglets skiftande färg och den äkta, oförställda behandlingen. Kragstenar och hvalfbågar voro putsade och målade i röda och grå toner, omväxlande med hvarandra, dock så, att hvarje båge hade sin särskilda färg. Hvalfkapporna voro hvitputsade och rundtom mot kanterna dekorerade med i hvarandra flätade halfcirklar, utförda i smala svarta

linier, och däremellan ett system af punkter. Det hela enkelt, men synnerligen verkningsfullt» ¹⁾).

Fuglie. Skytts hd.

Fuglie kyrka är nu rifven. I dess andra hvalf från vester räknadt — den ursprungliga kyrkans första, enär det längst åt vester fordom tyckes ha tillhört ett torn — fanns en löjlig gammal målning. Den fyllde norra hvalfkappan, och föreställde Kristus och hans lärjungar. Några af dessa äro i en båt, två försöka gå på vattnet. Den ene har just lemnat båten, den andre mottages, halft sjunkande af sin herre. Skeppet liknar de medeltida, men saknar utbyggnad baktill; samtliga figurer äro afbildade med glrior. I vattnet gå fiskar. Längs hvalfstrålarna äro förvanskade krabbor anbragta och upptill är hvalfkappan utfylld af ett otydligt ornament. Färgerna äro rödt, gult, grönt och blått, hvarjämte förgyllning är smetad på krabborna.

Det hela ser ut som en gotisk målning, som på ett förskräckligt sätt blifvit ommålad under 1800-talet. Nu är allt borta, äfven kyrkan.

Mellangrefvie. Oxie hd.

Mellangrefvie kyrka, som nu är rifven, bestod af torn, långhus och kor med halfrund absid. Enligt stadskommunminister Tynells beskrifning skall absiden ha varit målad i sotfärg, och efter hans teckning att döma tillhörde denna målning renässanstiden. Triumfbågens undersida syntes ha varit målad i gulockra och med en smal kant i »sotfärg». På sköldbågarna syntes spår af zigzaglinier målade äfven de i svart.

Det är möjligt att målningarna å triumfbågen tillhörde medeltiden och således voro äldre än absiddekorationerna.

Södra Åkarp. Oxie hd.

Enligt en anteckning hos Mandelgren funnos målningar ofvan hvalfven i S. Åkarps kyrka. Öfver triumfbågen framställdes Kristus med de tolf apostlarna och på långhusväggarna helgonfigurer i två rader. Äfven öfver korets hvalf funnos målningar.

Några i Ant. Top. Arkivet förvarade, tyvärr otydliga fotografier besanna Mandelgrens utsago och bekräfta hans antagande att målningarna härröra från slutet af 1400-talet. Särskildt lustig är en fris af små människoskåpnader, som tyckas strida med hvarandra, ridande på djurfigurer. Tyvärr voro bilderna för otydliga för att reproduceras, enär de blifvit mer eller mindre förstörda af senare inslagna hvalf. Såväl typer som ämnesval antyda ett inflytande från mellersta Sverige.

Gessie. Oxie hd.

I Gessie gamla kyrka, som nu är rifven, upptäcktes före dess förstöring målningar från medeltidens slut i såväl långhus som kor.

¹⁾ Th. Wählin: Fru Ahlstads kyrka, Finn 1903.

I långhuset funnos målningar i båda hvalfven. I det vestras norra hälft afbildades i ena svickeln ett helgon med en lång klubba, möjligen Judas Thaddeus. I vestra fältet syntes i ena svickeln ett kvinligt helgon med korsstaf, S:ta Margareta eller S:ta Helena samt i den andra ett manligt helgon med kors, antagligen St. Andreas eller St. Antonius Eremita. I östra hvalfvets kapp afbildades i ena svickeln Petrus och i vestra kappan ett helgon med en bok. Dessutom funnos fragment af flera helgonbilder.

I korhvalfvets norra fält syntes ett kvinligt helgon med en pil, Ursula, och ett annat med kyrka och torn, säkerligen Gertrud. Af målningarna i södra kappan funnos endast fragment kvar. I vestra hvalffältet syntes ett kvinligt helgon med bok och ett annat, som bar en korg med blommor, säkerligen Dorothea eller kanske Elisabeth. I östra kappan fanns ett helgon med hjul, Katharina, och ett annat med torn, Barbara. Rika blomsterornament utfyllde tomrummen.

Å tvenne afbildningar synas spår af en framställning af yttersta domen, som väl suttit i absiden.

Det helas karaktär hänvisar målningarna till medeltidens allra sista skede.

Bunkeflo. Oxie hd.

Strax söder om Malmö låg för mindre än ett tiotal år sedan Bunkeflo intressanta och åldriga kyrka. Denna bestod af torn i vester med mäktiga murar och en »förstuga» vester om detta, vidare ett ovanligt högt skepp och ett rakslutet kor. Skeppet utgjordes af ett högt midtskepp och smala sidoskepp af betydligt mindre höjd, som gingo fram i jämbredd med tornets vestra vägg. Den östra hälften af kyrkan var också ganska hög, men saknade sidoskepp och måste ha tjänstgjort som kor. Bakom det egentliga koret fanns en raksluten absid. Midt- och sidoskeppen liksom koret täcktes af hvardera två korshvalf, absiden af ett.

Kyrkans byggnadshistoria är i korta drag följande: Tornet och vestra hälften af kyrkan voro till större delen ursprungliga. Midtskeppet var nämligen den gamla kyrkan, som sedan blifvit höjd och fått sidoskepp, hvarvid man genombrutit långväggarna, så att två väldiga rundbågar öppnade sig mot sidoskeppet på hvarje sida.

Vid denna höjning af kyrkan måste tornet också höjas ganska betydligt. Detta bekräftas däraf, att från tornet mot kyrkvinden, alltså öfver hvalfven men under takresningen, satt ännu kvar den gamla bågöppningen med sin romanska kolonn (med tärningkapitäl). Enligt stadskomm. Tynell funnos tydliga spår af bågöppningar äfven i norr och söder samt spår däraf i vester. Sedermera blef tornet betydligt förhöjdt och fick nya breda ljudöppningar. Så bortrefvos kor och absid, långhuset gjordes högre och fick sidoskepp, nytt kor tillbyggdes, bredare än den gamla kyrkan och nästan lika högt som det nya skeppet, och en raksluten absid fogades till det hela. Samtidigt inslogos säkerligen hvalfven.

Sedermera blef kyrkan prydd med målningar utom i sidoskeppen.

På uppdrag af Antiqvitetets-Akademien blottades dessa målningar af förf. åren 1895—96. Tyvärr förmådde de ej rädda den märkliga kyrkan. De sista afbildningarna gjordes, medan man höll på med rifningen. Alla bilder, som voro tillräckligt tydliga, blefvo emellertid i färg återgifna.

Att målningarna, fastän öfverkalkade, varit kända långt förut, visar en an-

teckning af prosten J. Benzeliuss från förra delen af 1700-talet. I Rönnebecks Saml. T. XIII p. 84 står nämligen följande: »Bunkeflo är en gammal kyrka, som af byggnaden, där på murarna innantill öfverstrukna målningar och andra minnesmärken, inhemtats kan. Hvaraf hon namn hafver eller af hvilken hon byggd är . . . står icke till att förnimma, enär alla dokumenter förfarits.»

Målningar funnos å alla hvalf och väggar utom i de små och mörka sidoskeppen. Äfven det raka korslutet hade bildframställningar. Det måste likväl anmärkas, att det mesta å väggarna blifvit förstördt, då fönster där uppbrutits. I första hvalfvet från vester funnos endast martyrieframställningar jämte en bild af den i dåtidens folktro förekommande »mjölkharen». På norra och södra väggarna funnos bilder ur Jesu lif. I nästa hvalf framställdes S:ta Katharinas martyrium. Scener ur Kristi lif afbildades å motsvarande långhusväggar. I vestra korhvalfvet voro helgon afbildade utom i östra hvalfkappan, som upptogs af Maria och enhörningen. I det östra korhvalfvet förekommo bilder af åtskilliga »lekare» och fantastiska figurer med olika blåsinstrument jämte ett par scener ur legenden. I absidhvalfvet voro, som naturligt är, framställningarna af mera allvarlig art. I vestra hvalfkappan synetes i norra hälften Petrus med nyckeln, i södra kappan afbildades S:ta Anna med Maria och Jesusbarnet, i norra en misericordiabild.

I östra hvalfkappan, dit allas ögon vände sig, tronade Kristus på iris, med Maria på sin ena sida. Den motsvarande figuren på andra sidan, säkerligen Johannes, var förstörd. Inunder på väggen å norra hälften afbildades himmelens härlighet. Åt söder, där helvetet haft sin plats, var nästan allt borta. Kristusbildens var särskildt intressant på grund af sin värdiga hållning, hvarigenom han bjärt kontrasterade mot samtidiga framställningar i Skåne. I absiden tycktes mästaren själf ha utarbetat allt.

Som helhet kan om Bunkeflomålningarna sägas, att de äro de intressantaste, som tills dato framdragits från medeltidens slut i Skåne. Vi vilja nu granska dem närmare:

Hvarje hvalf hade ribborna ornerade med omväxlande hvita och röda rektangulära eller zigzagformiga rutor, stundom också med hjärtan. Längs ribborna löpte ett slags krabbor, och kapporna voro dekorerade med treblad, till hvilka kommo andra rikare ornament i koret. Nedre hörnen af kapporna utfylldes af olika slingor af samma art som »krabborna», och i de öfre funnos stiliserade blomsterornament.

I hvarje hvalfkappa funnos två figurscener, skilda af en ornamentkvast, vanligen liknande dem i hvalfhjässan. Första hvalfvet från vester är dekoreradt på följande sätt: a) vestra hvalfkappan var ytterst illa bevarad, man kunde endast urskilja fragment af martyrsccener, en i hvarje hörn. b) Norra kappan: här afbildades mot vester ett helgon, som efter allt att döma gisslas, upphängd i ett slags galge. Två figurer utföra executionen. På andra sidan undergick martyren en ännu värre behandling. Han sitter på ett slags trefot, naken, om man undantager en minimal gördel, och under trefoten slå flammor upp och förtära honom. En bödelsdräng, med benen nonchalant korslagda, upplifvar elden med en blåsbälg. Händer och fötter å delinkventen äro fastlänkade, och ofvanför honom står en andra dräng, som låter innehållet af en slef genom en trätt hållas in i fångens mun. Strax framför honom ligger en figur på knä och räcker ut tungan åt den pinade, hvarjämte han

med andra handen hånande berör sig själf på den del af kroppen, som å helgonet är mest utsatt för elden (fig. 70). Det hela är synnerligen raffineradt. Troligtvis skall framställningen föreställa St. Laurentius' martyrium. Häremot talar visserligen dels trefoten dels slefven och tratten. Men å andra sidan är bödelsdrängen med blåsbälgen alldeles likadan å andra bilder af Laurentii martyrdöd — se t. ex. Draaby, Magnus-Petersen. Vidare kan rostens utbytande mot en trefot förklaras af den trånga plats, en half kappa, som tillmåtts framställningen. Hvar scenen med drängen, som håller något i helgonets mun, kommit ifrån, är förf. obekant, likaledes om det skall vara gift eller smält bly. Möjligt är att det hela har sin grund i målarens fantasi. Ett ytterligare skäl för att Laurentius åsyftades är det, att framställningen af detta helgon var mycket omtyckt under medeltiden. c) Östra hvalfkappan: det »ornament», som skilde de båda framställningarna här, utgjordes af en hjort och ett rådjur, delvis omslutna af ett ornament. I norra hälften syntes fragmenten af en gisslingsscen, medan å södra hälften de 11,000 jungfrurna voro afbildade. Elfva jungfrur syntes å ett skepp, öfver dem höjde en man sitt svärd, medan en bågskytt afsände den för Ursula afsedda dödande pilen. Hunnerna representeras tydligen af dessa båda krigare (fig. 89). d) Den södra hvalfkappans afbildningar voro af mera skämtsam natur. Det är historien om djefvulen, som hjälper kärningen att kärna. Denna är en del af den bekantasägnen om trollhararna, en antagligen rent nordisk skämtsaga, hvilken vi finna i bild framställd bl. a. i Ösmo kyrka (Uppland), medan den i litteraturen framträder långt senare. Dessa mjölkharar voro enligt folktron öfvernaturliga tjänsteandar åt trollpackor, som begagnade dem till att mjölka andras kor. De uppkräkte sedan mjölken i häxans fat. Här sågs i ena hälften af kappan en käring, som kärnade med tillhjälp af två djeflar. Något längre upp sågs ännu en käring, som tycktes handgripligen läxa upp en tredje djefvul. I andra hälften fanns upptill en fjärde sådan, medan fältet nedtill var förstördt (fig. 67).

Andra hvalfvet mot vester skildes från det första af en gördelbåge, ornerad med två i zigzag gående, hvarandra skärande band, hvars mellanrum utfylldes af i midten fyr-, i kanten trebladiga rosor. Framställningarna voro martyrsccener. Hvalfribborna voro här målade i omväxlande rödbruna och hvita rutor och följdes liksom i förra hvalfvet af en bård med »krabbor». Svecklarna utfylldes af dubbla slingor och hvalfkrönet af förvanskade blomsterornament, som också skilde framställningarna i hvarje kappa. Bilderna voro ej alla så lätta att tyda, men troligt är, att det hela utgjorde en skildring af Katharina från Alexandria, hennes lif och martyrium. Enligt detta antagande skulle bilderna tydas på följande sätt: a) I södra kappan framställdes Katharina, då hon föres fram för kejsar Maxentius samt därifrån till fängelset. I sveckeln under den förstnämnda scenen, som satt i östra hälften, var en hopkrupen figur, som stångas med en bock, afbildad inom ornament, under den andra framställningen fanns endast rankverk. Ur fängelsets fönster och torn framtittade hvarjehanda odjur. b) I östra hvalfkappan voro som vanligt två scener framställda, åt söder helgonet i fängelsets fönster, medan en ängel med ljus och en annan figur med en korg, antagligen kejsarinnan Faustina, besöka henne. Åt norr föres Katharina ånyo inför kejsaren, som sitter på en präktig tron. c) I norra hvalfkappan syntes i vstra hälften öfverst Katharinas hudflängning och längre ned scenen med afgudabilden — hvilken ser ut som en djefvul — på tempelpelaren

medan helgonet förhånar denna inför en knäböjande hop. Denna grupp afskildes från östra hälften af en flöjtblåsare (slutvignetten), präktigt utrustad i lekarekläder, som stiger upp ur ett kalkformadt blomsterornament. Denna östra del utfylldes af en grupp bestående af två kronprydda figurer samt några knäböjande personer, som voro ganska otydliga. Midtemellan stod en man med spetsig mössa, antagligen bödeln, som sticker svärdet i skidan efter att ha halshuggit kejsarinnan. d) Den östra hvalfkappan var lättast att tyda. Åt norr syntes i en ställning med åtskilliga taggiga hjul två personer, som söndermaldes, medan helgonet oskadad knäböjer framför, enär två änglar med hackor sväfva ner från himmelen för att slå sönder hjulen. Bödlarna häpna. I svickeln inunder syntes bland rankorna en figur, som höll ett oläsligt språkband. I kappans södra hälft beseglas ändtligen Katharinas öde, i det hon halshugges af en bödelsdräng, hvars fötter äro nästan lika långa som hans svärd. Exekutionen åskådas af en kvinlig, krönt gestalt, som tyckes fasthållas af en man.

I tredje hvalfvet afslutades martyrierna, och helgonen tronade där med sina symboler. Därjämte framställdes i östra kappan jungfru Maria och enhörningen. I denna samma kappan var orneringen lika med de föregående hvalfvens, men i de öfriga tre kapporna hade krabborna utbytts längs hvalfsidorna af ett slags tandade rundbågar, som löpte samman i treblad. De rektangulära rutorna å själfva ribborna hade öfverallt utbytts mot brutna sådana. Bilderna voro följande: a) i vestra hvalfkappan framställdes: i söder S:ta Katharina med krona på hufvudet samt med hjul och svärd, medan i svickeln spår syntes af en annan figur. Åt norr afbildades S:ta Barbara, med krona och gloria och hållande en påfågelfjäder eller snarare en palmgren samt ett hus med väldigt torn. Tre fönsteröppningar funnos, tydande på den heliga treenigheten, det ena betydligt större än de båda andra. I svickeln nedanför syntes en gående figur jämte något, som liknade ett träd. Kappans båda framställningar skildes åt af en sol, bestående af ett hufvud med stort utstående hår. b) I norra kappans vestra hälft afbildades S:ta Margareta med krona och gloria stötande korset i drakens gap. Strax bredvid henne syntes ett litet sjukekrigt hjul och något ofvanför en åttablädig ros inom en ring. På östra sidan stod S:ta Ursula, glorieprydd, med pilen i handen. Bredvid syntes fragment af bokstäfver, som tycktes ha utgjort hennes namn. Den öppning, som brukar finnas i hvalfsvickeln, omgafs här af en bröstbild så lustigt tecknad, att öppningen utgjorde hufvudets gapande mun. c) I hvalfkappan midt emot den förut beskrifna afbildades inom vestra hälften S:ta Dorothea med krona och nimb. I högra handen höll hon en fruktkorg, i venstra en palmgren. Bredvid henne stod ytterligare ett helgon med gloria kring hufvudet och en »burk» i handen; möjligen var det Maria Magdalena. I svickeln fanns här ett stort hiskligt hufvud, liksom i föregående. I kappans östra hälft syntes fragmentet af en bild, som tycktes vara Simson, uppfläckande lejonets käftar. I detta hvalf framställdes således de fyra heliga jungfrurna: Katharina, Barbara, Margareta och Dorothea, hvilka voro mycket betydande helgon. d) I hvalfvets östra kappan kom en framställning af annan art: jungfru Maria och enhörningen. Scenen var i hufvuddrag densamma som under äldre tid, sådan den framställdes i Physiologus. Hans fångande beskrifs så, att en ren, smyckad jungfru sattes ut, och så sprang djuret i hennes sköt, hvarpå hon bemäktigade sig detsamma. Mot medeltidens slut

blef denna framställning mycket vanlig,¹⁾ jägaren blef Gud Fader och enhörningen blef en symbol för Kristus. Så var det ju tydligen också här i Bunkeflo. I södra hälften af hvalfkappan kom ärkeängeln med hornet i venster hand, ur dess öppning gick ett språkband, på hvilket det stod: »ave Maria gracia». I högra handen höll ängeln ett långt spjut och en lina, i hvilken två ståtliga hundar löpte. Under dessa båda sprang en mindre, lurfvig sådan, mera realistiskt tecknad, skild från svickeln genom en strimma, som skulle föreställa mark. Ofvan denna hund fanns ett mindre språkband, hvarpå det tycktes stå: »charitas». De båda andra hundarnas namn (»veritas, humilitas») stod däremot ej utsatt. I hvalfkappans norra hälft satt jungfru Maria med enhörningen i sitt sköte. Mot svickeln begränsades framställningen af den traditionella gärdesgården, här bestående af några upptill spetsade bräder. Bredvid Maria syntes två språkband; på det öfre, större stod: »Maria mater» på det undre: »credo». Denna framställning skildes genom en gördelbåge, ornerad med ett bredt, veckadt band från det fjärde hvalfvet. Här voro bilderna af mera världslig art. Orneringen var i så måtto olika, att hvalfribborna voro dekorerade med rödbruna hjärtan och följdes af krabbor, liknande de ofvan omtalade. Östra gördelbågen pryddes af en rik ranka. Jämte trebladen uppträdde äfven andra ornament i kapporna. a) Vestra hvalfkappan utfylldes af två scener. I dess södra hälft satt en figur med djurfötter och svans, blåsande i en dubbelböjd trumpet, medan ett stående svin Accompanierade honom på en flöjt, som det höll mellan framtassarna. I norra hälften syntes en präktig tecknad lekare i »fullt ornat» blåsande på ett flöjtliknande, något böjdt instrument, medan han i andra handen ledde en figur, som höll en käpp med krycka. b) I norra hälften af östra kappan — den enda del, som var bevarad — afbildades ännu en lekare blåsande på ett egendomligt, tyvärr fragmentariskt, instrument, som kunde vara en säckpipa. c) I norra hvalfkappans vestra hälft syntes en löjlig bild, en betslad man krypande på alla fyra. På honom red en kvinna, som tyglade honom med högra handen, medan hon i venstra höll ett gissel, afsedt för »hästens» blottade bakdel. Det är den under medeltiden vanliga historien om huru Alexanders älskade, Phyllis, låter Aristoteles, som tadlat sin kunglige lärjunges villfarelse, bli kär i sig och betslad som en häst bära sig genom trädgården (samma framställning fanns bl. a. i Herstedvesters kyrka i Danmark²⁾). I svickeln afbildades ett odjur, hvars svarta gap utgjordes af det i svickeln befintliga hålet. I kappans andra hälft fanns en kvinna, som tryckes ned på knä af en man. Denne höll henne i halsen med venstra handen, medan han i den högra hade ett verktyg, en bred trubbig dolk, med hvilken han sökte peta ut kvinnans ena öga. d) Hvalfvets södra kappan hade en ganska egendomlig bild, tyvärr ramponerad. I ena hörnet syntes en skäggig centaur eller satyr, som syntes läsa i en skriftrulle, hvilken han höll i venster hand, medan den högra omfattade en påk. I ena hörnet syntes en bågskytt, som aflossade ett skott mot den läsande. En pil hade redan studsat mot dennes hufvud, en andra tycktes ha trängt in i detsamma. Midtornamentet nedtill i kappan utgjordes här liksom i norra hvalfkappan af en en väldig stiliserad ros, omsluten af en cirkelrund bård.

¹⁾ Detzel: Christl. Iconographie.

²⁾ Magnus-Petersen, XXX, VIII, 4.

Från dessa profana framställningar öfvergå vi till absidens. Här voro figurerna bättre tecknade, den ornamentella utsmyckningen mera omväxlande och sorgfälligare utförd. Här ha målarna gjort sitt bästa, eller kanske har mästaren arbetat här, medan gesällerna fått det öfriga på sin lott. Hvalfytan är ej längre dekorerad med treblad. I deras ställe ha kommit stjärnor och rosor i rik mångfald. Krabborna längs hvalfribborna återfinnas, men bättre tecknade. De bilder, som framställdes, voro: a) I vestra kappans södra hälft voro bilderna förstörda, i den norra syntes Petrus med bok och nyckel samt iförd påfvetiaran. b) I södra kappan tronade S:ta Anna och Maria med Kristusbarnet på armen, alla tre med nimber, Maria dessutom med krona, Kristus med korsgloria. Flera figurer ha funnits nedtill, men de voro förstörda jämte de båda språk, som syntes på sidorna om S:ta Anna. c) Norra hvalfkappan visade en misericordiabild. Kristus satt i midten på den klippiga marken iförd gördel och med håll efter spikarna. I ena handen höll han ett gissel i den andra ett ris. Kring det törnekrönta hufvudet syntes korsglorian. På sidorna om sig hade han två biskopar i präktiga, rikt broderade skrudar, med mitra och kräkla samt med bok i handen. Den ene af dessa båda biskopar var tydligen Erasmus, enär han i ena handen tycktes ha en vinda. Denne Erasmus var jämte Kristoffer allmänt dyrkad i Norden under slutet af medeltiden — häraf det så vanliga namnet Rasmus — såsom syntes af de många altarstiftelserna. Om S:t Erasmus' bön lästes skulle den bedjande få mat och dryck tillräckligt i kommande vecka. Han skildrades vanligen (som här i B.) i biskopsdräkt, med vinda i ena handen och krumstaf i andra. d) Östra hvalfvet var framställningarnas höjdpunkt. Här satt Kristus som världsdomaren i högtidligt majestät. Det är ej längre den romanska konstens Rex gloriæ, det är den store domaren, men ej framställd så hotfull och förskräcklig, som i så många bilder från den tiden. Det hvilar öfver honom ett drag af gudomligt majestät, af försonande stränghet. Ej heller framställdes i samma kappade saligas belöning eller de osaligas grymma straff. Kristus tronar i midten, sittande på iris. Öfver själfva gestalten hvilar ett upphöjdt lugn mera påminnande om renässansen än om gotiken. Kring hufvudet har han korsglorian, och klädseln utgöres af en mantel sammanhållen af ett spänne på bröstet och så draperad, att bröstet är bart, så att såret synes. Händerna äro uppåtsträckta visande hålen efter spikarna. På venstra sidan — från åskådaren räknadt — syntes liljan, på högra svärdet och törnekronan. På den senare sidan var allt öfrigt förstördt, dock fanns spår af något som antagligen var martyredskapen. Strax nedanför liljan och handen syntes ett slags trumpet antagligen tillhörande en ängel, och i norra delen af kappan var ett fält afgränsadt med dubbla raka linier nedåt och mot Kristusfiguren. Inom detta fält stod jungfru Maria, präktigt klädd, med gloria och krona på hufvudet. Ännu en reminiscens från romanska stilens framställning af Rex gloriæ fanns. På de båda ställen, där de raka linierna, som skilde Maria från Kristus stötte till hvalfribborna upptill och nedtill, fanns en rundel med bred ram, något större än Kristusglorian. På motsatta sidan fanns antydning till en öfre rundel och en därifrån nedåt gående linie, som säkerligen omfattat en bild af Johannes Döparen, en pendant till Maria. Två af rundlarna voro otydliga, men den nedre på norra sidan omslöt ett lejon med språkband. Det är säkerligen de fyra evangelistsymbolerna, som rundlarna omslutil, en påminnelse om

framställningssättet under romanska tiden, som ej förekommer på något annat ställe i sengotiska målningar i Skåne än här och i Öja.

Äfven den raka altarväggen har haft målningar. Fönstret i midten omgafs af en bård, och norr om detta skymtade målad arkitektur med musicerande änglar upptill, medan några glorieprydda hufvuden stucko upp nedtill ur putsen. Det öfriga var förstördt liksom södra sidan. Troligt är att å förstnämnda sidan afbildats himmelens härlighet, medan de fördömdas kval skildrats å andra.

Det kan förefalla egendomligt att endast tre af ofvan beskrifna målningar alla i korhvalfvet — behandlade nytestamentliga scener. Dessa voro likväl ej så lösryckta, som det förefaller, utan de voro tydligen slutscenerna till en serie bilder ur Kristi lif. Efter allt att döma ha dessa skildringar börjat från vester å södra långhusväggen för att sedan fortsätta å norra. Å södra sidan visades antagligen hans lefnad, till dess hans pinohistoria började. Denna åter förekom åtminstone delvis å norra väggen, hvilket också bekräftas däraf, att misericordiabilden fanns i korets norra kapp. De scener, som funnos i behåll på södra sidan, voro: å långväggen under första hvalfvet från vester var endast östra hälften af målningarna i behåll. Öfverst syntes här herdarnas tillbedjan, och längre ned, skild från detta genom en bård, framställdes omskärelsen. Under nästa hvalf på samma sida kunde man urskilja fragment af hästar och ryttare, hvilka säkert föreställde konungarnes tillbedjan. Längre fram kunde intet urskiljas. Det ser ut, som om bildserien gått från vester till öster på södra väggen och på norra från öster mot vester. Detta kan man förmoda däraf, att de scener, som å norra sidan voro i behåll, gingo i denna riktning. Så syntes nedanför andra hvalfvet från vester flera bilder. Väggytan delades i två hälfter af ett — då igenmuradt — fönster, som omramades af en bård. I samma bredd som fönstret fortsatte nedåt till hvalföppningen mot sidoskeppet ett fält utfyllt af rankverk. Hela väggfältet var afdeladt i en nedre och en öfre del. I den hälft, som var öster om midtpartiet fanns en framställning upptill föreställande fottvagningen och en nedtill: Kristus gripes af krigsknektarna, som studsa vid hans åsyn (fig. 72). Partiet vester om midten var förstördt. Norra väggfältet under första hvalfvet i norr var deladt i en öfre och en nedre hälft. Uppe syntes närmast tornet: Kristus mellan ett par krigsknektar. I midten satt öfversteprästen på sin stol, och framför honom höllo soldater den fängne Frälsaren. Det nedre partiet var nästan förstördt. Dock syntes ett Veronicahufvud i midten, buret af en ängel. Vester därom fanns åter en Kristusfigur, hållen af krigsknektar, och framför tycktes en annan figur sitta, säkerligen Herodes eller Pilatus. På andra sidan var en mycket otydlig scen, troligen törnekröningen.

Af figurscenernas anordning såg det alltså ut, som om Kristi lif skildrats å långväggarna, med början åt vester å södra sidan, hvarefter de å norra möjligen gått åt andra hållet. Korbilderna avslutade cykeln.

I hvalfven funnos alltså: I midtskeppet bilder ur helgonlegenden och folksagan. I vester hade vi martyrsценerna (två hvalf) därefter scener ur folksagan, sedan helgonen själfva apoteoserade, jämte lekarefigurer (två hvalf). I absidhvalfvet vunno framställningarna i höghet. Här hade vi Petrus och S:ta Anna själf tredje jämte en misericordiabild, och Kristus som världsdomaren i östra hvalfkappan. Dessa

båda sista scener tycktes utgöra afslutningen på en bildeykel ur Kristi lif med början i vester å södra långväggen och slut å östra korväggen.

Att datera denna kyrkas målningar är ingen lätt sak, men att de tillhöra slutet af medeltiden är säkert, dock härröra de knappast från dess sista årtionden. Häremot talar den vackra framställningen af Kristus som världsdomaren med evangelistsymbolerna rundt omkring. Svärd och lilja gå ej heller direkt ur hans mun, utan äro målade bredvid. Allt visar en bättre förståelse än de senare målningarna.

Lomma. Oxie hd.

Då Lomma kyrka refs, upptäcktes målningar i hvalfven. Denna upptäckt lär ha gått till således, att tornet på grund af vårdslöshet vid rifningen störtade ned öfver kyrkan, hvarvid hvalfven märkvärdigt nog höllo, men rappningen fullständigt föll af, och målningarna blottades. Tyvärr blefvo de hvarken beskrifna eller afbildade.

Malmö Petrikyrka.

I det kapell, som är beläget norr om tornet i Malmö St. Petrikyrka, fordom kalladt Krämarekapellet, blottades under pågående restaurering hösten 1904 målningar å såväl hvalf som väggar. Enär afknackningen ännu ej fullbordats, då detta arbete tryckes, kan förf. endast lämna en mera flyktig skildring af desamma.

Vid kapellets anläggning upptogs en öppning mot norra sidoskeppet under det där befintliga fönstret i vester, och detta skildes från öppningen medelst en hvalfbåge. Å södra sidan af denna ingång var å muren afbildad en riddare eller lansknekt, som satt på en hänk med svärdet mellan knäna, medan han med den ena uppåtsträckta armen bar upp hvalfbågen — ett ganska originellt sätt att låta måleriet tjena ett arkitektoniskt syfte. Genom denna bågöppning, som varit igenmurad, men nu upptagits på nytt, kommer man in i kapellet, som täckes af två korshvalf. Målningar funnos å såväl hvalfven som å väggarna. Dessa senare äro uppförda af tegel och ha ursprungligen varit fogstrukna, men blefvo före målningarnas utförande hvitlimmade. Tyvärr voro endast mindre delar af väggarna blottade, men man kunde i vestra partiet urskilja några bilder, där döden förde med sig ett par gestalter, det hela möjligen föreställande en dödsdans.

Vestra hvalfvet var prydt med figurscener. I vester framställdes en misericordiabild: två änglar höllo ett draperi, hvarpå ett hjärta syntes i midten, i de båda öfre hörnen två afhuggna händer, i de nedre två afhuggna fötter jämte spikarna och en lans, som genomborrade hjärtat. I södra kappan framställdes i midten Johannes som en gosse med kors och fågel och med en ängel på hvarje sida. Å motsatta hvalfkappan afbildades evangelistsymbolerna; den östra var fylld med ett rikt slingverk. Samtliga svicklarna upptogos af sköldbärande figurer.

I östra hvalfvet framställdes i vestra kappan Petrus och Paulus på hvar sin sida om påfvevapnet; i södra kappan funnos ett par rikt klädda ynglingar, som vårdslöst kämpade mot hvarandra med ett par väldiga svärd. På ett språkband lästes: »omnis prudens consilium querit»; sådana språkband mer eller mindre oläsliga funnos f. ö. i alla hvalfkapporna. Norra kappan fylldes endast af ett rikt rankverk, utan figurer. I samtliga svicklarna funnos mer eller mindre lustiga skepnader, »drölerier» o. d.

Själftva hufvudscenen var anbragt i östra hvalfkappan. Det var den å nämnda plats vanliga bilden af den yttersta domen.

Synnerligen intressant är, att svickelfigurerna i vestra hvalfvet upphära sköldar, som tyckas vara prydda med skrå- eller handtverksvapen, ett synnerligen intressant bidrag till Malmöskrånas historia. Särskildt de olika smederna tyckas vara väl representerade. Det är således ganska säkert, att antingen vissa skrån eller handtverkare tillhörande dessa slagit sig samman och bekostat utsmyckningen i kapellet. Att denna blifvit gjord af en utländing, antyda dels de många renässansdragen, dels den för sin tid utmärkta skickligheten* i utförandet.

Ornamentiken var synnerligen rik om också ej omväxlande. Hvalfribborna följdes af krabbor som dock ej gingo ut från en gemensam sträng utan voro lösa tangerande hvarandra. Hvalfhjässan utfylldes af väldiga blomsterdekorationer, från hvilka breda gröna slingor utgingo. Dessa fyllde fullkomligt tomrummen i hvalfven och smögo sig dessutom in mellan figurerna. I slingorna voro rundade frukter strödda jämte tistelblommor. Samma ornamentik och samma rankverk återfinna vi på altarskåpen i Danmark från 1520-talet (jmf. Beckett: Altertavler i Danmark etc.) såsom det i St. Knuds kyrka i Odense, eller i Sæby, där änglar äro utskurna, hvilkas dräkter äro alldeles identiska med de i Malmö förekommande.

Målningarna som helhet ge intryck af en ny tid. Samtliga motiven bära renässansens prägel, äfven den yttersta domen, där Kristus afbildas i en liflig ställning mot en landskaplig bakgrund. De ha säkerligen utförts af en utländsk mästare på 1520-talet. Att det måste varit under dess förra del visar påfvevapnet, som ej gärna kunde anbringas i Petrikyrkan efter år 1527, då Klaus Mortensen i samma kyrka uppträdde som banbrytare för reformationen och snart därpå som församlingspräst.

Den färgfriskhet, som tyckes karaktärisera renässansmålningarna återfinnes äfven här. Färgskalan är: grönt (dominerande, enär rankverket har denna färg), grått, rött, gult och svart.

Lyngby. Bara hd.

I Lyngby kyrka påträffades år 1880 sengotiska målningar i absiden.

Kristus framställdes som världsdomaren; under honom uppstodo de döda ur sina grafvar. Kring fönstret därunder fanns en underlig målning, afbildande ett par djefvulsfigurer.

Under hela framställningen var ett draperi måladt.

Kyrkheddinge. Bara hd.

Vid reparation af Kyrkheddinge kyrka år 1894 hade å hvalfven påträffats målningar. Då dessa voro så skadade, att de ej kunde återställas, fick församlingen tillstånd att öfverkalka dem. Dessförinnan erhöll förf. i uppdrag af Riksantikvarien att afbilda dem, hvarvid det befunns, att det ännu ej öfverrappade inskränkte sig till rester å tre hvalfkappor i ett af långhusets hvalf.

I norra kappan afbildades Kristi korsfästelse. I midten syntes Kristus på korset, med nedsänkt hufvud, krökt gestalt och blod droppande ur såren. Fötterna voro fastnaglade med en enda spik. Vid hans ena sida hade de båda Mariorna nedsjunkit. Ofvanför dessa höjde sig en manlig figur. En liknande låg på knä

på andra sidan med ett par krigsknektar öfver sig. — Längs denna sida af korset löpte ett språkband, på hvars nedre del ännu kunde läsas: »ecce homo». Endast undre partiet af målningen var i behåll, men de präktiga färgytorna å dräkterna, jämte den ej oäfna teckningen och kompositionen gjorde, att den snarare verkade midten än slutet af 1400-talet. Men vid närmare skärskådande af kvinnornas dräkter samt det lilla som fanns kvar af knektarna måste man vidgå, att de tillhörde medeltidens slut. Under en rustningsklädd knekt i venstra kappan skymtade i fonden en stad med spetsiga torn, Jerusalem, medan repet, som knekten höll i handen, åskådliggjorde, att det var Kristi gång till Golgata, som här afbildades. I kappan mot öster skymtade en människofigur, medan dess nedre spets på ett utmärkt sätt fylldes af en sväfvande ängel.

Som totalomdöme om dessa bilder ur Kristi lidandes historia kan sägas, att de äro bättre framställda, än fallet vanligen plägar vara i Skåne vid denna tid. De erinra ej om målningarna i någon annan skånsk kyrka, som hittills blifvit undersökt.

Dalby. Torna hd.

Enligt prof. Kornerup skola målade vapensköldar ha funnits i Dalby kyrka, lika så väl som i Ystads klosterkyrka m. fl.

Hellestad. Torna hd.

Hellestads kyrka var enligt Rönnbeck helgad åt Trefaldigheten. En utförlig skildring af densamma finnes i Johan Åkermans »Försök till beskrifning öfver Hellestads pastorat». Sedan dess har mycket förändrats. Triumfbågsmuren har bortbrutits och koret är utflyttadt, hvarjämte tillbygget i norr och vapenhuset i söder äro rifna. Långhusets murar och båda krysshvalf kvarstå emellertid, dessa senare burna af konsoler. Hela kyrkan var fordom målad, och vi meddela följande beskrifning hämtad ur Åkerman.

»På norra väggen är 1775 tillkommit ett stort fönster hvarvid en på muren befintlig målning troligen blifvit afstympad och sedan öfverkalkad. På ömse sidor om fönstret synes ännu tecken att den upptagit hela väggen. Öster om fönstret synas krigsknektar med lansar och spjut samt vester därom några fruntimmersbilder; men mellersta delen af målningen som lär hafva föreställt Jesu korsfästelse äfvensom en del af inscriptioner är genom fönstrets insättning borthuggen (fig. 81).

Årtalet som i denna skrift är antecknad torde vara det viktigaste om det kunde fullkomligen bestämmas; men kanske visar det ej annat än året då målningen blifvit gjord. På hörnet af muren mellan kyrkan och koret där dopfunten står är likaledes målad Johannes Döparen hvarunder läses: Sanctus Johannes Baptista ora, pro nobis.

En händelse gaf mig tillfälle att upptäcka den förstnämnda målningen, hvilket sedan gifvit anledning till en närmare undersökning, hvarvid jag fått se att hela kyrkan varit på detta sätt utsirad med bibliska framställningar i munkesmak eller efter någon målares egna idéer; nemligen, än med dylika teckningar än med stjärnor, blommor och träd som allt vid hvitmeningar år 1778 och 89 blifvit mer och mer öfverstrukna. Man ser på flera ställen olika bilder, hvilkas mystiska betydelse man

har ganska svårt att finna, emedan läsningen ej fullkomligen kan verkställas, helst den lättligen skadas och stympas, när den tunna kalkbetäckningen skall borttagas, hvilken merendels drager med sig en del eller allt af färgen och bokstäfverna. Emellertid förmodar jag att ingen märkvärdighet finnes i dessa teckningar, emedan det synes att kyrkan 2:ne särskilda gånger efter olika målares smak blifvit målad, öfverstruken och ommålad samt sedermera öfverkalkad alldeles.»

Det ser således ut som om målningarna och möjligen hela kyrkan tillkommit år 1460, om inskriften tydts rätt. Då målningarna ånyo lämna sitt gömsle under kalken få vi väl hoppas, att de lämna en exakt tidsbestämning.

Fjellie. Torna hd.

Att Fjellie kyrka haft romanska målningar är förut omtaladt. Dessutom framträda vissa tider, då fuktigheten är som störst, målade bilder säkerligen sengotiska genom det täckande kalklagret å långhusets vestra hvalf.

Nöbbelöf. Torna hd.

Strax innan Nöbbelöfs kyrka, belägen norr om Lund, skulle rifvas, konstaterade förf. att medeltida målningar funnos åtminstone på hvalfribborna i långhuset.

Lackalänga. Torna hd.

Utom de romanska målningarna funnos äfven gotiska sådana, enligt uppgift af Mandelgren. Å pelaren, där predikstolen står, var en biskop afbildad med namnet inunder (enligt uppgift af klockaren på stället). Öfver de gamla målningarna i absiden funnos likaledes yngre sådana, hvadan det är troligt att hela kyrkan blifvit ommålad efter hvalfslagningen.

Kjeflinge. Harjagers hd.

Vid ett tillfälligt besök sommaren 1904 i Kjeflinge gamla kyrka, som nu är öfvergifven upptäckte förf. spår efter kvadermålning i koret. Vid en försiktig afskalning af murbruket å långhusets östra vägg alldeles norr om triumfbågen blottades hufvudet och vingarna af en ängel. Teckningen och färgbehandlingen visade, att dessa målningar tillhörde 1400-talets sista fjärdedel. Äfven å hvalfribborna upptäcktes spår af färg.

Hög. Harjagers hd.

Då Högs kyrka för några år sedan undergick en omfattande förändring, påträffades å väggarna spår af medeltida målningar. En fotografi i Antiqv. Topogr. Arkivet visar detta, men det är omöjligt att efter denna fotografi draga några vidare slutledningar.

Vestra Sallerup. Harjagers hd.

Enligt en afbildning i Ant. Topogr. Arkivet ha spår af målningar påträffats i V. Sallerups kyrka, men teckningen kunde intet upplysa angående tiden för deras tillkomst, ej heller hvad det hela skulle föreställa.

Gudmundtorp. Frosta hd.

I Gudmundtorps kyrka ha medeltidsmålningar funnits, hvilket man kan sluta sig till af en anteckning hos Mandelgen. Denne skrifver, att kalkmålningar funnos från 1500- eller 1600-talet (säkerligen voro de dock något äldre). Hela kyrkan hade varit målad, och det som fanns kvar föreställde yttersta domen, alltså Kristus på rägnbågen med svärd och lilja utgående från munnen. På ena sidan stod Maria med de goda själarna, på den andra Johannes med de fördömda. Under Maria framställdes Kristi gissling och under Kristi fötter syntes en röd figur, hvilken tycktes vara djefvulen, som han trampar under sina fötter.

Munkarp. Frosta hd.

Enligt en afbildning i Antiqv. Topogr. Arkivet har i Munkarps kyrka påträffats spår af målningar, dock omöjliga att till tiden bestämma.

Näs. Onsjö hd.

Endast några meter från Trollenäs herresäte och inom parkområdet ligger på en kulle Näs' gamla kyrka. Den består af ett stympadt torn i vester, antagligen tillkommet på 1600-talet långhus, kor och absid, allt af sandsten. Dessutom finnes ett senare tillbygge i norr. Sandstenen är, åtminstone till torn och kapell, huggen i det närbelägna Vitseröd, där kvarnstenar ännu göras. Förarbeten till sådana tyckas här och hvar ha insatts i tornmurarna att döma af de i stenarna befintliga urhålkningarna.

Huruvida kyrkan haft målningar, medan hon var flattäckt, är svårt att säga; endast i koret fanns spår af glättad puts ofvan hvalfvet, dock utan färgrester. Absiden saknade åtminstone nu dekorerings. Å hvalf och väggar i den ursprungliga kyrkan funnos målningar i två lag. De undre synas ha tillkommit på 1400-talet och rester af dessa voro framknackade på ett och annat ställe. På triumfbågen i vester tronade Kristus i midten, med uppräckt höger hand. I nordvestra svickeln till långhusets östra hvalf syntes en profetfigur, delvis undanskymd af senare målningar. Å norra sköldbågens östra hälft å samma hvalf syntes underst ett präktigt tecknad munkhufvud och öfver detta ett stycke uppåt, runda rosor i samma storlek, som munkens gloria. Dessutom funnos här och hvar spår af dessa målningar under det yngre lagret.

De senare målningarna tycktes härstamma från midten af 1500-talet och voro betydligt kraftigare i färg än de äldre. Spår af dem syntes på många ställen. Så å vestra triumfbågsväggen på båda sidor om den gamla Kristusbilden, där flera figurer funnos i yppiga dräkter. De voro målade i något mera än bröstbild och stucko upp ur blomkalkar, som utgingo från stälkar. Längre ned mot norr syntes en stor rik färgyta, möjligen en figur, iklädd lång, vid rock. I östra hvalfvets nordvestra svickel fanns ofvanpå profetfiguren en endast delvis framknackad figur framför en öppen dörr, som ledde genom en flätad gärdesgård. Alla svicklar tycktes ha utfyllts af väldiga blomsterornament. På ofvannämnda nordöstra sköldbåge funnos ofvanpå 1400-talsmålningarna en mängd på tvären gående, tyvärr oläsliga inskrifter. Sådana funnos

f. ö. på flera ställen, men alla oläsliga. Hvalfribborna voro rikt och omväxlande dekorerade med ränder, repstafvar, o. d., äfvensom med ett slags stjärnor, ej schablonerade.

Af det ofvannämnda framgår alltså, att Näs kyrka blifvit invändigt målad någon gång i midten af 1400-talet i den tidens färger och framställningssätt af en kunnig mästare. Kom så reformationen med sin nya anda och de katolska bilderna fingo vika för andra i rikare färger. Tyvärr är af dessa allt för litet bevaradt. Dräkterna gifva emellertid något besked, de säga, att kyrkan målades på nytt omkr. midten af 1500-talet. Det är ej omöjligt, att Tage Ottoson Thott, som uppförde den nu ombyggda slottsbyggnaden på Näs 1559, också låtit ommåla kyrkan. Han var en företagsam man, som förutom Näs också byggde Eriksholm samt påbörjade slottet i Landskrona. Han ligger begravnen framför altaret i kyrkan, hvilket en ståtlig grafsten ännu visar.

Landskrona Storkyrka.

Brunius lämnar i sin »Skånes konsthistoria» en utförlig skildring af Landskrona ståtliga Storkyrka, men om några målningar där nämner han intet. I T. X. p. 65 meddelar Rönnebeck några detaljer om samma kyrka. Så säger han bl. a., att den var helgad åt Johannes Baptista, och att vid sidan af koret söderut står den Lübeckska skepparestolen med uthuggna tre st. sillar, så ock en fläckt örn från den tiden då Lübeckarna fångade sill vid Landskrona. Midt på predikstolen stod en förgylld träsko! till minne af en träskomakare, som såges ha skänkt den åt kyrkan. Kring predikstolen står att den fullbordades 1587. Uppe under hvalfvet »står en hästeskrapa afmålade» och årtalet 1521.

Huruvida nämnda »hästeskrapa» varit ett helgonattribut (S. Laurentius) eller något annat må emellertid lämnas därhän.

St. Ibb. Rönnebergs hd.

Å vestra långhushvalfvets sköldbågar finnes en enkel dekoration af hvarandra korsande linier, uppdragna i rött.

Helsingborgs Mariakyrka.

Ur Magnus-Petersens berättelse om målningarna i Helsingborgs Mariakyrka som genom konsul Oscar Trapps försorg afbildats och beskrifvits, har förf. gjort följande utdrag:

I Mariakyrkan funnos rester af målningar kvar under tredje hvalfvets sköldbåge på norra sidan i skeppet och på murytorna under fyra af korets fem sköldbågar.

Målningarna under sköldbågen å skeppet voro följande: På midten af murytan funnos tre vapensköldar: Krognos', Billes och Rönnows. Genom deras sammanställning förklaras tiden för utförandet, och hvem de tillhöra, nämligen riksrådet Sten Bille, som var landsdomare i Skåne från 1495—1515 och hans två hustrur, Ellen Krognos och Margarethe Klausdatter Rönnow. Under sköldarna är målad en rad med minuskelskrift, som synes hafva tillkommit senare och näppeligen har något att göra med vapnen. Vid nedersta kanten af sköldbågen finnas fyra andra vapen, af hvilka så föga är kvar att, intet kan bestämmas.

Koret: Sköldbågarna äro starkt framträdande öfver de underliggande murytorna och dekorerade med barockliknande sengotiska ornament. På murytan under norra sköldbågen finnas svaga spår af en gotisk utsmyckning, och däröfver äro senare tre vapensköldar målade. De synas vara målade samtidigt med dem i skeppet. I nästa afdelning finnes också spår af äldre dekoration, som det ser ut, två glrior. En yngre målning har sedermera täckt densamma, i det en del af ett danskt vapen synes, som märkligt nog har fältet med de två Sleswigska lejonerna som hjärtsköld. Detta och första fältet med de tre danska krönte lejonerna är nu ensamt kvar af vapenbilderna.

I tredje hvalfdelen har sköldbågen likaledes rester af sengotiska ornament. På ytan därunder finnes fragment af en Kristi korsfästelse med Maria och Johannes Döparen. Målningen är samtidig med de gotiska dekorationerna i de andra bågarna. Under murkanten, som avslutar bågen nertill finnas tre vapensköldar med krona öfver, det venstra med två gula tvärbjälkar på blå botten är obekant, de andra två äro kända. Det ena vapnet är det oldenburgska: två gyllene bjälkar på rödt, det andra är det sachsiska: en grön krona öfver svarta och gyllene tvärstreck.

I fjärde afdelningen förekommer spår af målningar med en kvinlig figur, som håller den korsfäste framför sig (fig. 80) och enligt Magnus-Petersen föreställer jungfru Maria, åt hvilken kyrkan är helgad ¹⁾. Liksom i föregående sköldbågsafdelning äro under bågerna understa kant målade några vapen, oregelbundet anbragta och måhända ej samtida. Det till venster har två blå bjälkar på gul botten, det mellersta är deladt på längs i blå och hvita fält. Ej heller det sista kan med full säkerhet tydas. Öfver sköldarna går en rad med namn, som antagligen blott gälla några präster eller kyrkvårdare och äro senare än vapnen.

Intressantast är bilden i koromgångens östligaste afdelning (fig. 80). Det är en del af en fris c. $2\frac{3}{4}$ aln bred och inmot $4\frac{1}{2}$ aln lång och sitter ungefär 2 alnar öfver det nuvarande golfvet. Ursprungligen har bilden haft fyra figurer; den första är en två alnar hög krigare i rustning, stödjande sig på ett långt slagsvärd, medan han i högra handen håller en vanlig yxa. Det är ej St. Olof, ty öfver hufvudet läses St. Magnus. Vid sidan står en prelat med krumstaf och abbotsmössa. Öfver honom står namnet på ett irskt helgon Brandan(us). Nära denna figur finnas spår af två andra, den närmaste har en hufvudbetäckning, som liknar en bred hatt och skall möjligen föreställa St. Jacob. Nästa är alldeles otydlig.

Öfver dessa figurer äro i något senare tid målade andra och större helgonbilder. Af de två (till venster) som täckt St. Magnus och St. Brandanus, finnes endast kvar rester af glrior, en hand med en bok och en bisköpsstaf, men den tredje är ganska hel. Han är iförd världslig dräkt och håller i högra handen en stång (fana?) och i venstra en kalk, hvars undre del är formad som en människofot. Det är säkerligen St. Victorinus, som led martyrdöden o. 300. Legendan berättar, att han i sin ifver sparkade ned ett hedniskt altare, hvarför hans fot blef afhuggen. Stundom bär han en fana för att visa, att han var romersk krigare.

Enligt förf:s åsigt äro korsfästelse- och Mariabilderna jämte nådastolen an-

¹⁾ Enär denna framställning är mycket sällsynt och förut ej påträffad i Skandinavien, skulle förf. hålla för troligt, att det i stället är nådastolen, som afbildats. Gud Fader kan stundom ha ett nästan kvinligt utseende (jmf. nådastolen i Stora Köpinge).

tagligen målade under slutet af 1300-talet, medan helgonen St. Magnus och St. Brandanus tyckes vara utförda mot slutet af 1400-talet. Figurerna, som täcka de båda sistnämnda, äro säkerligen målade o. 1500, liksom flera vapensköldar och ornament. Allra senast äro inskriptionerna, enär de på sina ställen täcka något af sköldfärgerna.

Vapnet med de danska och sleswigska lejonerna tyckes vara måladt senare än de andra.

Farhult. Luggude hd.

Enligt anteckning i Antiqv. Topogr. Arkivet lära medeltidsmålningar ha påträffats i Farhults kyrka.

Väsby. Luggude hd.

Ur Rönnerbergs Saml. T. XIII p. 197 hämta vi följande: »Utaf de målningar som i stor myckenhet finnas under hvalfvet inne i kyrkan fans en person med krona på hufvudet och med öfverskrift i gamla munkbokstäfver St. Olaus hvarför man antar det kyrkan var invigd åt denne (enär han ensamt var krönt). Uti koret öfver präste- eller så ffordom kallade skriftestolen stå dessa orden: Regis ad exemplum lotus componitur orbis. Och på muren däröfver står målad: ett Crucifix med X:ti lekamen på, som hålles af en stor målad man. Uti venstra sydan af detta beläte, som är målad på Crucifixet är uthtagit 1 1/2 mursten uti hvilket hohl, man förmodar att i munketijden någon heligdom har varit förvarad, men borttagen vid munkarnes afgång och de tjdernas lärör. Öfver kordörren står ett litet Crucifix af trä, på den sijdan, som vetter åth altaret står dessa orden: Sicut Moses exaltavit Serpentem in deserto, Joh. 3 v. 14. på samma ställe mot kyrkian står dessa orden under crucifixet: Oblatus est. Under hvalfvet i koret och en del af kyrkian äro måhlade allehanda Historier, såsom om Skapelsen, syndafallet, Hiobs historia, Christi födelse etc. med gl. grof målning.

Klockarestolen står upp i choret, på den är intet annat än dessa orden med svarta bokstäfver: Biorn Pedersen, Deign 1607.»

Tillägg och rättelser.

- Å p. 6 rad 8 uppifrån står: konsten läs: målarekonsten
- » » » » 9 » tillägges: Strzygowskis senaste forskningar tyckas likväl ge vid handen, att ett samband existerat mellan det karolingiska samt det byzantinska och orientaliska måleriet.
- » » 12, nedersta raden står: Berger, läs: Bergner (Kirchl. Kunstallertümer in Deutschland, Leipzig, 1903—04),
- » » 28 rad 3 uppifrån står: 16 läs: 18
- » » 30 » 18 nedifrån » triumfbågen läs: tribunbågen
- » » 32 » 2 uppifrån bör tilläggas: Under äldsta tid framställas personerna i treenigheten åtskilda. Sedan placeras de allt mera tillsammans, och redan under 1100-talet förekomma de stundom såsom nådastolen, hvilket franska miniatyrer visa (jmf. Didron: Iconographie chrétienne).
- » » » » 9 uppifrån står: aldrig, läs: i Norden nästan aldrig
- » » 38 » 6 uppifrån » 1192 » 1191
- » » 43 » 7 nedifrån » » » »
- » » 63 » 1 uppifrån » Doberan läs: Doberan (jmf. Borrmanns förut citerade arbete).
- » » 65 » 13 uppifrån » Ebonis Olai och Simoni Petri läs: »Ebonis Olai» och »Simoni Petri» (Ebbe Olsen och Simon Pedersen)
- » » 66 » 15 nedifrån tillägges efter den sats, som slutar med källa: Att döma af de inskrifter, som förekomma å korhvalfvet i Färlöf, tyckas motiven där leda sitt ursprung ur »Biblia pauperum».
- » » 70 nedersta raden står: Åkerman, Försök till Beskrifning öfver Hellestads Pastorat, tilläggas utg. 1828.
- » » 71 rad 5 nedifrån står: ur, utgår.
- » » 75 » 21 uppifrån » fig. 89 läs: figg. 78—83
- » » » nedersta raden » s. läs: p.
- » » 94 rad 19 nedifrån » kalk läs: bok
- » » 102 rad 6 uppifrån » , sedan ofvanstående skrifvits, utgår.
- » » 104 » 18 » » trimfbågen läs: tribunbågen
- » » 106 » 25 » » hvarandra. » hvarandra».
- » » 107 » 15 » » talar » tala
- » » » » 16 nedifrån » utföra » fullfölja
- » » 110 » 18 » tillägges: Dessa målningar äro nu öfverkalkade.
- » » 115 » 16 » står: föregående läs: romanska
- » » 124 » 8 nedifrån » antagas, utgår.
- » » 127 » 25 » » möjligen en felskrifning för 1 Samuelsbok II, utgår.
- » » » » 20 » » Jerusalems förstöring, eller hvad det är läs: Sodoms och Gomorrhas förstöring (jmf. Biblia pauperum)
- » » 145 » 3 » » Physiologus läs: »Physiologus» (jmf. Strzygowski J.: Der Bilderkreis des griechischen Physiologus etc. Leipzig 1899.)

De vid Gessie m. fl. andra skånska kyrkor återopade bilderna förvaras i Ant. Top. Arkivet i Stockholm. Beskrifningarna om de yngre målningarna i Löderups och Balkåkra kyrkor äro hämtade af å Landsarkivet i Lund förvarade uppgifter, insamlade från prästerskapet i Skåne på 1830-talet.

Register.

- Ahlstad, Fru p. 71, 72, 140.
 Asmundtorp p. 22, 31, 37, 108; fig. 3.
 Baldringe p. 134.
 Balkåkra p. 136.
 Bjellerup p. 42, 44, 48, 113; fig. 38.
 Bjeressjö p. 11, 16—20, 23, 25, 26, 31, 32, 35, 37, 42, 46, 52—54, 67, 95, 110; figg. 4, 20, 21, 32—34.
 Borreby p. 42, 44—46, 48, 50, 51, 53, 62, 109; figg. 45—48, 49—52, 53—56, 59.
 Borrie p. 45; fig. 42.
 Brandstad p. 98.
 Brösarp p. 33, 34, 41, 46, 93, 128; figg. 23, 27.
 Bunkeflo p. 57, 59, 63—65, 68, 74, 142; figg. 67, 70, 72, 89, 95.
 Dalby p. 15, 43, 44, 71, 75, 151.
 Degeberga p. 93.
 Djurröd p. 92.
 Efverlöf p. 57, 65, 68, 75, 122; figg. 78—80, 83, 92.
 Falsterbo p. 67, 139.
 Farhult p. 156.
 Fjellie p. 33, 103, 152.
 Flädie p. 15, 21, 23, 31, 38, 103; figg. 5, 15, 19.
 Frenninge p. 61, 135.
 Fuglie p. 141.
 Färlöf p. 57, 61, 64—66, 74, 126; fig. 73.
 Gessie p. 58, 65, 75, 141.
 Gladsax p. 62, 63, 65, 67, 117; fig. 77.
 Glemminge p. 77.
 Grönby p. 138.
 Gudmundtorp p. 153.
 Gumlösa p. 12, 38, 43, 125.
 Hammar, Stora p. 20, 73, 98, 140.
 Hammarlunda p. 18, 21, 31, 79, 106.
 Harlösa p. 31, 79, 106.
 Hellestad p. 70, 71, 151; fig. 86.
 Helsingborg p. 42, 59, 69, 70, 75, 154; figg. 84, 85.
 Herrestad, Stora p. 42, 44—46, 48, 51—53, 112.
 Herrestad, Ö. p. 26, 58, 64—66, 75, 130; figg. 65, 66.
 Hesslunda p. 109.
 Hjersås p. 75, 125.
 Hoby, Ö. p. 133.
 Hög p. 152.
 Högestad p. 134.
 Hör p. 22, 37, 108.
 Hörby p. 26, 33, 107.
 Ibb, St. p. 154.
 Ingelstad, Ö. p. 129.
 Kjellinge p. 75, 152.
 Knisslinge p. 91.
 Kyrkheddinge p. 58, 65, 74, 150.
 Kyrkoköpinge p. 58, 65, 75, 139.
 Kågeröd p. 57—60, 62, 65, 123; figg. 81, 82.
 Köpinge, Gärds p. 61, 65, 67, 117; figg. 69, 75.
 Köpinge, Stora p. 32, 33, 35, 42, 44, 47, 48, 50—53, 67, 70, 110; figg. 39, 40, 43, 44, 57, 61, 64.
 Lackalånga p. 17—19, 26, 32, 38, 105, 152; figg. 10, 36.
 Landskrona p. 75, 154.
 Ljungby p. 128.
 Lomma p. 149.
 Lund p. 10, 12, 13, 18—20, 23, 26, 27, 40—43, 49, 69, 75, 78, 84; figg. 11, 37.
 Lyngby p. 61, 150.
 Lyngsjö p. 92.

- Långaröd p. 12, 60, 61, 65, 67, 68, 119; figg. 68, 76.
 Löderup p. 25, 36, 37, 77, 95, 133.
 Malmö p. 35, 45, 59, 60, 62, 65, 66, 72, 76, 149; fig. 91.
 Mellangrefvie p. 141.
 Mellby S. p. 22, 25, 93; figg. 8, 9.
 Munkarp p. 153.
 Näs p. 57, 61, 65, 66, 74, 76, 153.
 Nöbbelöf p. 152.
 Olof S:t p. 72, 128.
 Raflunda p. 93.
 Reslöf p. 41, 79, 106.
 Röddinge p. 65, 68, 120.
 Sallerup V. p. 152.
 Silfåkra p. 102.
 Simris p. 21, 31, 128; fig. 17.
 Skanör p. 71, 72; figg. 93, 94.
 Skifarp p. 59, 65, 75, 136; fig. 64 $\frac{1}{2}$.
 Snårestad p. 42, 46, 48, 51, 53, 54, 112; figg. 60, 62, 63.
 Strö N. p. 90.
 Stäfvie p. 25, 38, 105.
 Särslöf p. 65, 68, 121.
 Söfvestad p. 65, 75, 95, 134.
 Tolånga p. 136.
 Tomarp, V. p. 11, 13, 15, 17, 18, 21, 25, 31, 38, 98, 140; figg. 6, 7, 15, 16, 35.
 Trelleborg p. 138.
 Ullstorp p. 58, 62, 65, 66, 75, 129.
 Wallby p. 75, 129.
 Wallkärre p. 15—20, 37, 104.
 Wemmenhög, Ö. p. 58, 62, 64—66, 70, 73, 75, 137; figg. 74, 90.
 Vidtsköfle p. 47, 57, 61—65, 67, 70—72, 74, 116; fig. 87, plansch II.
 Ville (Villie?) p. 136.
 Vinslöf p. 11, 15, 17, 19, 22, 23, 27, 36, 89; figg. 1, 30, 38.
 Wram, N. p. 109.
 Wram, V. p. 20, 92.
 Vå p. 9, 11, 15, 19, 26, 37, 43, 91; fig. 31.
 Vålinge p. 108.
 Väsby p. 59, 109, 156.
 Ystad p. 20, 27, 41, 43, 44, 98.
 Åhus p. 113.
 Åkarp, S. p. 60, 63, 65, 73, 141.
 Åsum, N. p. 75, 128.
 Öfraby p. 11, 16, 18, 19, 21, 25—27, 30, 32—34, 38—40, 46, 93, 133; fig. 22, om-slagsvignett, plansch I.
 Öja p. 58, 65, 67, 73, 135; fig. 88.
 Österslöf p. 77.
 Östraby p. 98.

Rättelser.

P. 12	rad 13	uppiifrån	står: IMP	läs IMPERA
» 15	» 6	nediifrån	»	(bilaga I) utgår.
» 21	» 6	»	»	quicumque läs quicumque
» 56	» 4	»	»	83 läs 84

